

บรรณานุกรม

เอกสารที่ยังไม่ตีพิมพ์

หอสมุดแห่งชาติ, กอง, แผนกหนังสือตัวเขียนจารึก จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ.

๑๑๔๔ เลขที่ ๓ พระราชสาสน์เมืองจีน.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ เลขที่ ๓ ท้องตราส่วยตีบูกและอากร.

____. จ.ศ. ๑๑๗๕ เลขที่ ๕ หนังสือนายเรือคุมสำเภาสินค้าไปจำหน่ายเมืองจีน
บอกข่าวราคาสินค้า.

____. จ.ศ. ๑๑๗๕ เลขที่ ๑๕ หนังสือเรื่องเงินนายเรือคุมสำเภาสินค้าไปจำหน่าย
เมืองจีนบอกข่าวสำเภาและสินค้า.

____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๖ เลขที่ ๑ ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี.

____. จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๑๐ บัญชีสิ่งของส่งไปพระราชทานในการพระราชทาน
เพลิงศพ.

____. จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๐ บัญชีจำนวนเลขท่าส่วยไม้ซุงและซึ้ง.

____. จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๓ เรื่องเจ้าเมืองกรมการตัดไม้ซุง.

____. จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๔ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

____. จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๓๔ บัญชีรายวันส่งส่วยเร็วหัวเมือง.

____. จ.ศ. ๑๑๘๔ เลขที่ ๘ สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องเกณฑ์ทำนาให้ได้ ๓ คน
ต่อ ๑ เกวียน

____. จ.ศ. ๑๑๘๔ เลขที่ ๓๒ ใบบอกพระยาศรีสุริยราชเมืองพิชัย.

____. จ.ศ. ๑๑๘๔ เลขที่ ๔๗ บัญชีจำนวนเลขเมืองเพชรบูรณ์.

____. จ.ศ. ๑๑๘๕ เลขที่ ๑ ใบบอกเมืองตาก.

____. จ.ศ. ๑๑๘๕ เลขที่ ๒ ฎีกาหมื่นพิทักษ์อาวุธ.

____. จ.ศ. ๑๑๘๕ เลขที่ ๒๔ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

____. จ.ศ. ๑๑๘๕ เลขที่ ๒๗ ใบบอกเมืองพิชัย.

____. จ.ศ. ๑๑๘๕ เลขที่ ๔ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

- ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๙ โบบอกเมืองนครสวรรค์.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๑๖ บัญชีเจ้าเมืองกรมการต่างๆส่งไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๒ โบบอกเมืองพิษณุโลก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๒๑ โบบอกเมืองพิษณุโลก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๒๒ โบบอกเมืองน้ำปาดส่งส่วย.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๒๓ โบบอกเมืองสุโขทัยส่งส่วยไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๒๔ โบบอกเมืองพิษยส่งส่วยไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๓๑ โบบอกเมืองพิษยส่งส่วยไม้ขรสักเมืองน้ำปาด.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๓๒ โบบอกหลวงจางนงค์อักษรส่งส่วยไม้.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๓๓ โบบอกเมืองสุโขทัยส่งส่วยไม้ขรสักและขี้ผึ้ง.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๓๗ โบบอกเมืองตากน่านส่งไม้ขรสักเมืองเชียงใหม่.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๓๘ โบบอกหลวงนรงค์อักษรส่งไม้ขรสักส่วย.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔๐ โบบอกเมืองพิษยส่งส่วยไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔๑ โบบอกเมืองตากเรื่องส่งไม้ข้อฟ้า ไม้บานประตู.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔๔ โบบอกเมืองพิไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔๕ โบบอกข้าหลวงจางนงค์อักษร เรื่องส่งไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔๖ โบบอกเมืองสุโขทัยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔๗ โบบอกเมืองพิไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔๘ ฎีการับป่านส่วยเมืองเพชรบูรณ์.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๕๒ บัญชีส่งเงินปีจีนและผูกปีจีน.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒ ฎีการับไม้จากหัวเมืองต่างๆ.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๕ บัญชีรายวันส่งไม้ขรสักหัวเมืองต่างๆ.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๖ หนังสือนายเวรถึงเมืองพิไชย ตอบเรื่องไม้ขรสัก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๘ โบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องไม้แกนทศก.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๑๓ โบบอกเมืองพิไชย เรื่องส่งไม้ขรสักส่วยเมืองน้ำปาด.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๑๔ โบบอกพระยาเพชรบูรณ์เรื่องส่งผลเร็วส่วย.
 ____ . จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๑๕ โบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องส่งไม้.

- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๐ ใบบอกเมืองสุโขทัยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๑ ใบบอกเมืองสุโขทัยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๒ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๔ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๕ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๖ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้หลักแพ.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๗ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๘ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้หลักแพ.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๒๙ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๓๐ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๓๑ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งเครื่องไม้ทำเรือ.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๓๒ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๔๙ บัญชีรับไม้สักหัวเมืองต่างๆ.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๕๐ ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๑๐ ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องให้ขุนพิพิธภักดีพาเงิน
ไต่หูขึ้นไปดูที่รอนทอง.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๒๑ ใบบอกเมืองพิษไชยส่งไม้ขรส่วยเมืองน้ำปาก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๒๒ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสักจำนวนเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๒๒. ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสักจำนวนเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๒๔ ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๒๕ ใบบอกเมืองพิษไชยส่งไม้ขรสักเมืองลับแล.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๒๖ ใบบอกเมืองพิษไชยส่งไม้ขรสักเมืองฝาง.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๒๘ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์เรื่องส่งเงินแทนปานส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๓๑ ใบบอกเมืองสวรรคโลกเรื่องส่งไม้ขรสักเกณฑ์คัก ๕๘ คัน.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๓๒ ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขรสักส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๓๕ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสักเมืองน้ำปาก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๓๗ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสักเมืองลับแล.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๓๘ ใบบอกเมืองพิษไชยเรื่องส่งไม้ขรสักส่วยเมืองลับแล.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๔๑ ใบบอกเมืองสุโขทัยเรื่องส่งไม้จำนวนเกณฑ์.

- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๔๒ ใบบอกเมืองสวรรคโลกเรื่องส่งเงินแทนทองคำช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๔๓ ใบบอกเมืองเชียงเงินเรื่องส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๔๗ ใบบอกเมืองสวรรคโลกเรื่องส่งไม้ขรสักช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๕๑ ใบบอกเมืองพิจิตรเรื่องส่งไม้ขรสักช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๕๕ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์เรื่องส่งเงินช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๕๕ ฎีกาข้าหลวงเมืองพิจิตรเรื่องส่งไม้เกณฑ์คัก.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๖๐ ฎีกาขุนยี่สารเรื่องรับส่งไม้ช่วยจากหัวเมืองต่าง ๆ.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๖๑ ฎีกาหลวงมไหศวรรย์สมบัติเรื่องส่งเงินช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๖๗ บัญชีหลวงณรงค์อำษาเมืองสุโขทัยทำช่วยไม้ขอนสัก
ทูลเกล้าถวาย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๗ บัญชีรายวันส่งไม้เครื่องพระเบญ.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๒๑ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์บอกส่งป่าไม้ช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๒๕ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์บอกส่งป่าไม้ช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๒๕ ใบบอกเมืองกำแพงเพชรส่งผลเร็วที่จัดซื้อ.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๒๕ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งป่าไม้ช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๓๖ ใบบอกเมืองตากส่งไม้ขรสักช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๓๘ ใบรับขุนยี่สารกรมพระคลังในขวาได้รับไม้ขรสักและ
ของต่าง ๆ ช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๓๘ ใบรับขุนศรีรัตนราช กรมพระคลังในซ้ายได้รับป่า
ไม้ช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๔๒ ใบบอกเมืองตากส่งไม้ขรสักเมืองเชียงเงิน.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๔๓ ใบบอกเมืองสวรรคโลกส่งไม้ขรสักแทนทองคำช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๔๔ ได้รับป่าไม้ช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๔๗ ใบบอกเมืองพิไชยส่งไม้ขรสักช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๕๑ ใบบอกเมืองพิไชยส่งไม้ขรสักช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๕๓ ใบบอกเมืองกำแพงเพชรส่งไม้ขรสักช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๖๓ ร่างหนังสือหลวงอัครสุนทรถึงพระยานครสวรรค์เรื่อง
ปล่อยอำเภอบาง.

- ____. จ.ศ. ๑๑๕๕ เลขที่ ๓๕ จกหมายเหตุบันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ๖๒ ปี.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๑๘ ร่างตราตั้งผู้ว่าราชการเมืองต่างๆ เรื่อง เกณฑ์เครื่องราชบรรณาการไปจับกองทัพกรุงปักกิ่ง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๓๘ ใบบอกเมืองนครสวรรค์บอกรายการน้ำฝนคันข้าว.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๕๓ ใบรับหลวงมโหฬารยศบิณฑบาตต่างๆ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๓๑ บัญชีรับไม้ขรสักเกณฑ์ช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๕๐ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหลวงมหาดไทยกรมการเมืองเพชรบูรณ์ให้เกณฑ์เกณฑ์ทำช่วยครั้งถวาย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๕๖ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยากำแพงเพชร เรื่องให้ส่งเลขไพร่หลวงกับกระเบื้องเข้ามากรุงเพา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๗ รายชื่อข้าราชการผู้ได้เลื่อนตำแหน่ง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๓ จกหมายเรื่องเงินค้ำที่พระปลัดเมืองพิไชย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๓๓ เรื่องหนังสือพระยาศรีสทเทพาถึงเจ้าเมืองพิจิตร ว่าด้วยภาษีน้ำมันต่างๆ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๕๕ ใบบอกพระยาสุรสุนทรฯ เมืองพิษณุโลก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๕๗ ใบบอกพระศรีสุริยราชาเมืองพิไชย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๐๔ ใบบอกพระศรีสุริยราชาเมืองพิไชย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๕๕ บัญชีเบียดหัวเมือง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๖๐ สำเนาแปลหนังสือพระสุริยวงษาภิกรมการเมืองหล่มสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๖๒ บัญชีช่วยทองคำมณฑลอิสานและพิษณุโลก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๖๓ บัญชีเจ้าเมืองกรมการส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๖๖ บัญชีรายวันส่งไม้ขรสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๕ เรื่องชาวจีนเกิดอ้าแคงทัพ ว่าด้วยทาสไปอยู่กับพระจงฯ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๓ หนังสือพระยาศรีสทเทพถึงพระยาพิษณุโลก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๔ บัญชีเรื่องส่งแผ่นดินลาภกับเงินเบิกจ่ายให้แก่ผู้คุมศิลา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๑ ใบบอกเมืองตาก.

- ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๒ ใบบอกเมืองสุโขทัย.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๕๕ ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๕๘ ใบบอกเมืองนครสวรรค์.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๖๒ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๖๔ ใบบอกเมืองตาก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๖๘ ใบบอกเมืองสุโขทัย.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๗๒ ใบบอกเมืองเชียงใหม่.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๗๘ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๘๕ ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๘๘ ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๑๖ ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๒๗ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๔๔ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๔๕ ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๔๗ ราชหนังสือพระยามหาอำมาตย์.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๔๘ ราชหนังสือพระยามหาอำมาตย์.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๖๗ บัญชีเงินส่วยค้างซึ่งส่งจากหัวเมือง.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๗๐ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงปลัดรักษาเมืองนครราชสีมา.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๗๑ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงปลัดกรมการเมืองนครราชสีมา.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๖ บัญชีที่ปลีสวนหลวงเมืองลพบุรีและเงินกำไรรองโค
 เมืองพิษณุโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๘ บัญชีเรื่องจำนวนเลขส่วยไม้ซุง.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๔๐ ใบบอกเมืองสวรรคโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๕๒ ใบบอกเมืองตาก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๖๗ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๗๕ ใบบอกเมืองสวรรคโลก.
 ____ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๘๐ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเพชรบูรณ์.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๘ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาเพชรบูรณ์เรื่องให้สืบข่าวจับครอบครัวเล็กซึ่งหลบหนี.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑๘ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยานครสวรรค์เรื่องตั้งเงินยกเป็นขุนนิคมประเทศ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๒๔ บัญชีเรื่องเกณฑ์ไม้ซุงสักหัวเมืองต่างๆ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๔๐ ฎีกาขุนอุบลโกศาเรื่องคลังสินค้า.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๕๑ ใบบอกเมืองสวรรคโลกส่งทองคำบุญ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๖๐ ใบบอกเมืองสวรรคโลกส่งทองคำบุญ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๖๐/ก ใบบอกเมืองสวรรคโลกส่งทองคำบุญลาวพวน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๖๑ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งครึ่งเมืองเลย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๗๔ เรื่องราวขุนจิตร์รักษากล่าวโทษพระณรงค์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๗๘ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องตั้งให้ผู้อยู่เข้าส่วนทำกำนันตลาดเมืองฝ่ายเหนือ ๕ หัวเมือง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๗๘ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องตั้งเงินน้อยเป็นขุนเทพนายอาการสมพัทธ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๘๓ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเพชรบูรณ์เรื่องตอบรับปานส่วยฯ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๘๐ บัญชีจำนวนเลขและไม้ซุงสักเมืองสุโขทัย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๘๘ หนังสือพระยาศรีสหเทพถึงผู้ว่าราชการเมืองสวรรคตเรื่องปล่อยตัวนายเพชร นายจันท์ นายมาก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๒๒ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องตั้งหลวงบำรุงกองนอกเป็นพระณรงค์เรื่องเคชเจ้าเมืองภูมิจ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๒๖ สารตราเจ้าพระยาจักรีตอบเจ้าพระยานครราชสีมาถวายส่งคืนหนังสือเมืองอุบล เมืองเขมร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๓๘ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องนำตั้งอากรเกวียน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๕๕ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองพิษณุโลกเรื่องนำตั้งเงินขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัติสมทบสร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๕๕ แปลใบบอกพระเงินเรื่องฝนไม้คกรามทรท้านาไม้ได้.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๖๑ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิตตอบจำนวน
นาปริง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๖๒ ตอบเรื่องส่วยให้หลวงยกบัตรนำทูลเกล้าถวาย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๖๔ บัญชีรายวันส่งไม้ตะแบกส่วยเมืองนครสวรรค์ยกไป
เมืองพิษณุโลก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๖๕ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยากำแพงเพชรเรื่อง
กึ่งจันน้อยเป็นที่หมิ่นเทพ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๗๒ โบบอกเมืองตากส่งเสาและไม้ซ้อฟ้า.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๗๓ โบบอกเมืองตากส่งผลเร็วส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๐๗ โบบอกเมืองกำแพงเพชรส่งเงินแทนผลเร็ว.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๑๑ โบบอกเมืองพิษณุโลกส่งไม้ซ้อจำนวนเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๑๒ โบบอกเมืองนครสวรรค์ส่งไม้ตะแบกเกณฑ์ศักดิ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๒๔ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาไชยนาท.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๓๕ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาพิไชยเรื่องซื้อ
เชื้อสิ่งของแล้วยังไม่ชำระ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๓๘ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงเมืองลพบุรีเรื่องให้
ผู้ร้ายที่ฆ่าจีนเขียวตายไปชำระ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๔๐ หนังสือพระยาศรีสหเทพถึงพระสุริยวงษาขอแรงเลิก
เมืองค่างๆมาร่อนทอง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๖๐ หนังสือถึงพระยาพิษณุโลกให้ส่งหลวงมหาดไทย
กับพวก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๐ คำให้การนายสีลาวเรื่องราชการเมืองนครพนม.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๔ คัดบอกเรื่องส่งท้าวเดือนแก้วไปสืบราชการเมืองพม่า.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๖ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องเมืองทุ่งยั้งเมืองบางโพ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๗ ร่างตราตอบเมืองนครราชสีมาเรื่องส่งเงินแดง
กับช้าง ๒ เชือก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๐ โบบอกเมืองเงินเรื่องได้เห็นพวกอังกฤษ ๒๐ คน
เข้ามาเมืองเงิน.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๑ ร่างสารตราเรื่องช้างประหลาดงาโอบเข้าไปข้างแกบ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๒ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเพชรบูรณ์เรื่อง
ให้ส่งช้างลูกคี่ลงทูลเกล้าถวาย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๓ สารตราเจ้าพระยาจักรีนำตั้งเสนา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๔ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องให้พระยาแพร์ชำระเลข.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๗๒ โบบอกเมืองกำแพงเพชรจี้ให้นายเกี่ยวคุมเงินมา
ซื้อกระวานส่งส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๗๔ โบบอกเมืองพิษณุโลกส่งไม้ซุงสักจำนวนเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๘๕ โบบอกเมืองพิไชยส่งไม้ซุงสักส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๘๘ โบบอกเมืองพิษณุโลกส่งครึ่งส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๘๓ โบบอกเมืองพิษณุโลกส่งไม้ซุงสักจำนวนเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๘๖ โบบอกเมืองสวรรคโลกส่งไม้ซุงสักจำนวนเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๐๐ โบบอกเมืองเพชรบูรณ์เรื่องส่งทองคำดย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๐๕ โบบอกเมืองพิไชยส่งไม้ซุงสักเมืองฝาง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๐๘ จดหมายหลวงอาษาสงครามเมืองตากเรื่องส่งผลเร็วส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๒๕ โบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ซุงสักส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๒๘ โบบอกเมืองตากเรื่องส่งผลเร็วส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๓๑ โบบอกเมืองตากเรื่องส่งผลเร็วส่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๓๘ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องให้บริษัทรักษา
สุริยวงษากรมการเมืองหล่มสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๔๐ ร่างตราพระยามหาอำมาตย์เรื่องเจ้าเมืองกรมการเมืองบางโพค์ผืนเดือน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๔๒ หนังสือพระยาศรีสหเทพาเรื่องให้ขุนภักดีนครขึ้นมา
ชำระความ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๔๔ ร่างตราเรื่องราษฎรอุทธรณ์ในคดีผู้ร้ายลักกระบือ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๔๘ สารตราให้ชำระสืบเอาตัวผู้ร้ายที่ปล้นเรืออ่างแดงนี้.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๖๓ ร่างตราเรื่องเงินเที่ยง อ่างแดงสุก ทำเรื่องราว
มายื่นให้ชำระลูกหนี้คักค้าง.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๖๕ ร่างตราคอบได้รับบอกเรื่องชำระความทาสขุนพิพิธภักดี.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๖๖ ร่างตราเรื่องเงินหวดท่าเรื่องรวายื่นยังศาลาลูกขุน
ณ ศาลหลวงว่าลูกหนี้ยังตกค้าง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๗๒ ร่างตราเรื่องเงินหลงจู้ท่าเรื่องรวากล่าวโหมพระอ่างทอง
และหลวงยกบัตร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๘๒ สารตราเรื่องลาวเชลยกล่าวโหมศรีบุศรพระวิเศษฤาไชย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๘๖ ร่างหนังสือเรื่องให้ชำระผู้ที่ชดภาน้ำบ้านยาง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๙๐ สารตราเรื่องได้รับบอกให้ขุนจำเวญคุมเอาบ้านส่วย
เมืองเพชรบูรณ์มาส่ง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๙๑ สารตราเรื่องให้หมายยกเพิงออกจากที่ก้านตลาด
และให้ตั้งอ่อนแทน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๙๕ สารตราเรื่องจ่ายเงินซื้อข้าวให้หลวงนานำมา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๐๐ ใบบอกเจ้าเมืองหล่มสักเรื่องส่งส่วยครั้ง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๐๑ บัญชีงบจำนวนไม้ซรสักเกณฑ์ให้ตัด.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๔๓ สารตราเรื่องให้พระยาเพชรพิไชยจัดแจงส่งข้าว
กระสุน ออกไปทำสวาย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๔๔ สารตราเรื่องให้แต่งกรมการขึ้นไปสืบข้าง ๒๒ เล็บ
ณ เมืองเชียงใหม่.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๔๘ สารตราเรื่องให้เงินมากเป็นที่ขุนชำนาญไพศาลนายอากร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๕๐ สารตราของสุเข้ามาค้าขายเมืองสวรรคโลกเกี่ยว
ข้องกับขุนสิทธิ.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๕๑ สารตราเรื่องตั้งพระสุนทรบริรักษ์เป็นพระยาตาก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๓๖ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องนานทองอยู่กำนันตลาด
เมืองกำแพงเพชรทำเรื่องราวเกี่ยวกับภาษี.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๓๗ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องขอเบิกเงินจ้กซื้อข้าว.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๓๘ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องขอทำภาษีน้ำมัน
ยางทุลเกล้า.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๔๑ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร ส่งเงินแทนผลกระวานสวย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๔๔ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องส่งผลเร็วจำนวนเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๔๕ ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องขุนชำนาญไพสาร์
นายอากกร เกวียนล้อสลักลาวโทษพระยากำแพงเพชรว่าซัดขึ้นไม้ให้ราษฎรเสียอากกร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๗๒ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ เรื่องเครื่องไม้ทำเรือ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๗๕ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๘๐ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งไม้กิ่งฉาก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๘๔ ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ เรื่องส่งช่วยบ้าน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๘๕ ใบบอกพระยาเพชรรัตนเมืองเพชรบูรณ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๐๖ ใบบอกพระยาศรีเมืองสวรรค์โลกส่งไม้ซุงสักสวย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๓๔ คำให้การเรื่องฉนวนเมืองพิษณุโลกหนีลงมาอยู่
กรุงเทพฯ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๕๓ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระลพบุรี เรื่องทาส
ขุนชาญชัยหน้า.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๕๖ หนังสือเจ้าเมืองภูเวียง เรื่องให้ไต่สวนผู้ลักช้าง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๕๗ หนังสือถึงพระยาสรรค์บุรี เรื่องให้ส่งตัวอ่าแดงเข้า
สมบุญความเงินถัก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๖๒ หนังสือถึงเมืองพิษณุโลกส่งไปกรุงเทพฯ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๖๓ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงเมืองนครนายก เรื่อง
ให้ไต่สวนขุนยกกระบับ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๗๐ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ เรื่องให้ส่งตัวหมื่นทรง
ละครโจทก์, จำเลย-ทาส บางกรุงเทพฯ.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๒ สารตราถึงพระยาไตรเพชรรัตนราชสงคราม
เรื่องให้นำตัวจันทองไปยเข้าบา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๔ สารตราเรื่องนำคั้งรอดเป็นกำนันตลาดขึ้นไปเรียก
อากรเมืองนครสวรรค์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๖ สารตราถึงพระยาสุวรรณโลก, พระยาสุโขทัย
เรื่องคั้งจันทอง หมั้นภักดีสมบัติเป็นนายอากร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๘ สารตราถึงเมืองเพชรบูรณ์เรื่องเร่งรัดคั้งช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๙ สารตราถึงพระยาเสนาข้าหลวงพระพิทักษ์บดี
กรมการเมืองพระตะบอง เมืองบงกล.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๔๒ สารตราถึงเจ้าเมืองยโสธร เมืองนครพนม เรื่อง
คอบรับช่วยทองคำยุธา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๓๐๑ สารตราเรื่องให้เอาตัวกรมการเมืองตากที่รู้ความ
งะจันตะ, งะวะระคองชูส่งไปกรุงเทพฯ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๖ สารตราถึงเมืองกำแพงเพชรเรื่องนำคั้งหลวงพิพิชฌัย
เป็นพระพลสงคราม.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๙ สารตราถึงเมืองกำแพงเพชร, เมืองตาก เรื่องนำ
คั้งอ่าแวงสาคเป็นกำนันตลาด.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๒๕ ฎีกาเจ้าพนักงานฉางหลวง เรื่องคอบรับข้าวเปลือก
สำหรับจ่าย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๔๖ สารตราถึงเมืองพิษณุโลก สุโขทัย พิษณุโลก
เมืองพิไชย เรื่องคั้งกำนันตลาด.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๔๙ เรื่องนำคั้งจันทองเป็นหมั้นศรีสมบัตินายอากร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๕๐ สารตราถึงเมืองตากเรื่องนำคั้งจันทองเป็นหมั้นพัติน
สมบัติ นายอากรบ่อนเบี้ย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๕๔ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิชิต เรื่องนำคั้ง
จันทองเป็นหมั้นเทพอากรนายอากรสมภักสร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๖๘ ใบบอกเมืองสุวรรณโลกส่งไปสกัดแทนทองคำช่วย.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๘๖ ใบบอกเมืองเชียงทองบอกส่งไม้ขอนสักเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๘๘ ใบบอกเมืองพิไชยส่งไม้ขอนสักจัดซื้อ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๘๒ ใบบอกเมืองพิจิตรส่งไม้หลักแพ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๐๖ ใบบอกพญาพิษณุโลก บอกจำนวนเลกกรัวลาวทำช่วย
ไม้ขอนสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๐ ใบบอกเมืองตากส่งเงินแทนเร่ว.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๔ คำให้การเรื่องพระยาพิษณุโลกจัดแจงให้เมืองคำ
ทำช่วยทอง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๖ สารตราตอบเมืองนครราชสีมา เรื่องส่งทองคำเมือง
ไชยภูมิ เมืองสกลนครา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๗ สารตราตอบเมืองพิษณุโลก เรื่องให้ชำระเลขช่วย
ฝั่งทองหลวงอินสมบัติ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๘ ตราพระยามหาอำมาตย์ เรื่องให้ชำระความเรื่อง
ผู้ร้ายลักของและเผาไร่อยุธยา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๙ สารตราถึงเมืองพิจิตรเรื่องผู้ร้ายลักกระบืออา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒๗ ตราพระยามหาอำมาตย์ถึงพระพิจิตร เรื่องให้หมื่น
พิทักษ์ขึ้นไปชำระความหลวงสัสดี.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๓๖ บัญชีรายวันส่งไม้ขรสักเมืองตาก เมืองกำแพงเพชร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๔ สารตราถึงพระอุไทยธานีตอบได้รับบอกเรื่องราช
การเมืองเมาะคำเล็บ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๕ สารตราถึงกรมการเมืองตากเรื่องโปรดเกล้าฯให้
จัดแจงตั้งเจ้าเมืองปลัดเมืองตาก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๕๘ ใบบอกพระสัปดาห์เรื่องฤทธิเมืองตากา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๗๑ ใบบอกเมืองพิไชย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๘๐ ใบบอกเมืองพิไชยส่งเงินช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๘๘ ใบบอกขุนอุคสมบัติเมืองพิชัยส่งไม้ขรสักช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๐๒ ใบบอกพระยารามณรงค์สงคราม เมืองกำแพง
เพชร บอกส่งผลกระวานช่วย.

- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๐๗ สารตราถึงเมืองไชยบุรีตอบรับผลเร็วว่า.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๐๘ บัญชีรายวันเรื่องส่งเงินหัวเมืองต่างๆ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๓ สารตราเรื่องตอบรับครั้งเดียวกับเรื่องเกณฑ์เจ้าเมือง
กรมการกองนอกทำช่วยทองแดง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๔ บัญชีเลขช่วยเงินหัวเมืองต่างๆฝ่ายเหนือ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๙ สารตราถึงพระยาสุโขทัยเรื่องให้หลวงทิพรัตน์
ทำช่วยไปขอสักและทองแดง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๘ สารตราตอบเรื่องส่งครัวลาวพวนกับเรื่องพระวิเสท
ฤาไชยขอหญิงลาวเป็นภรรยา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒๑ เลิกทำช่วยไปขรสักและเกณฑ์ให้ทำช่วยทองแดง.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒๒ บัญชีจำนวนเงินช่วยเจ้าเมืองกรมการหัวเมือง
ต่างๆส่งเข้ามา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒๔ สารตราเรื่องส่งไปขรสักกองโลกบีให้จักษ์ชื่อโค
เพิ่มเก็บ ฯลฯ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒๖ สารตราตอบเมืองนครราชสีมาส่งกันหนังสือเมือง
นครพนมเรื่องสืบราชการเมืองแซรก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒๘ บัญชีรายวันเรื่องส่งเงินช่วยเมืองสุโขทัยกับเมือง
นครสวรรค์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๓๔ คัดใบบอกเมืองตากเรื่องส่งช่วยไปขอสัก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๔๘ สารตราเรื่องให้เอาตัวหลวงพิไชยกับขุนนครมาชำระ
เรื่องเรียกเงินข้าราชการกับตัวเลขมากเกินไป.
- ____. จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๕๒ บัญชีช่วยเงินเมืองพิษณุโลก.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๕๕ ร่างสารตราถึงหลวงศรีพิไชยสงคราม เมืองพิไชย
ตั้งเงินมีเป็นที่หมื่นทิพย์อักษรสมภักสร จินเส็ง เป็นผู้เข้าส่วน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๖๕ ใบบอกพระยารามณรงค์สงครามถึงลูกขุนว่าได้ให้
ขุนหมื่นคุมไพร่ไปสักช่วยเกณฑ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๖๘ ใบบอกพระยาวิชิตชลธี เมืองตากา.

- ____. จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๘๔ ใบบอกพระราชสิทธิขานนท์เมืองพิษณุโลกา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๒๐ ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลกเมืองพิษย
นำตั้งนายเอี่ยมเป็นขุนประมูลสมบัติ นายอากาศยาสูบ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๕๒ ใบบอกพระยาเพชรรัตนสังคราม เมืองเพชรบูรณ์ส่ง
ค่าแรงเงิน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๕๓ ใบบอกพระวิจิตรภักดี เมืองสวรรคโลกบอกส่งทองคำ
กองลาวพาน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๑๓๕ บัญชีพลเมืองตากและจำนวนสักเลกกองค่าน.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๑๔๑ บัญชีหางว่าวขอสักเลกเมืองเพชรบูรณ์.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๑๔๕ บัญชีหางว่าวท่าเลกสักเมืองกำแพงเพชร.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๘๒ สารตราถึงพระยาเพชรบูรณ์ เรื่องให้กรมการเก็บอากร
คานานำส่งกรุงเทพฯ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๘๔ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลกเมืองกำแพง
เพชร เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร เมืองพิษย และเมืองสวรรคโลก เรื่อง
ราษฎรชักขึ้นใบเสียอากรเกวียนา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๘๗ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษย เรื่องตั้งให้เงิน
กักเป็นที่หมื่นอินทอากร เป็นนายอากรสุรา.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๑๔๐ บัญชีส่งทองแดงและเงินค่าทองแดงช่วย.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๑๗๒ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงขุนเฉลิมปลัด ขุนยกกระบัตร
กรมการ.
- ____. จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๑ บัญชีรายชื่อเจ้าภาษีเงิน.
- หोजคหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ ๕.
- ____. ร.๕, บ.ธ.ร. ๕/๑๓ รายงานการสำรวจเส้นทางรถไฟไปยังเมืองเหนือของ
แสรบัน เกษ.
- ____. ร.๕, บ.๒, ๑๔/๘๓ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ตรวจราชการเมืองพิษณุโลก.

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑-๔ พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: ศุภสภา, ๒๕๑๕.
กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. ๔๗๐ ปีสัมพันธไมตรีไทย-โปรตุเกส
ลินจง สุวรรณโกศล, ผู้แปล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศุภสภา, ๒๕๓๑.
กรมศิลปากร. ขุนช้างขุนแผน, ๓๓๖: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓.
- _____. ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๒๓. พระนคร: ศุภสภา, ๒๕๑๑.
- _____. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๒๖ เล่ม ๔๑. พระนคร: ศุภสภา, ๒๕๑๓.
- _____. ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.
ชจร สุขพานิช. ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สวบลบจกค
ศาสตร์, ๒๕๑๘.
- _____. ฐานันดรไพร่. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรคดิง, ๒๕๒๕.
คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, จัดพิมพ์ชุดเกล้าถวาย,
จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล
สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.
- _____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล
สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.
- _____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสห
ประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.
- _____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสห
ประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.
- _____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๕. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสห
ประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.
- ครอบฟอร์ด, จอห์น. เอกสารครอบฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแบ่นกิจ, กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, ๒๕๑๕.
- คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม, แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, ๒๕๓๑.
- คำให้การชาวกรุงเก่า, พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๑๓.

จดหมายเหตุสยามสมัย. จ.ศ. ๑๒๔๕, ๑๒๔๖, ๑๒๔๗.

จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม. พระนคร : คุรุสยาม
การพิมพ์. ๒๕๑๕.

_____. โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงเงิน. ๒๕๒๒.

เจนนิเฟอร์ เวย์น คุชแมน. การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์.

สิ้นจิตต์ อาไพพรรณ, แปล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๒๘.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง ๒๔๘๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓.

_____. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, นนทบุรี : สว่างสรรค์, ๒๕๒๘.

ชูลิทธิ ชูชาติ. "การค้าวัวควาย" เศรษฐกิจปริทัศน์, ๘ กันยายน ๒๕๒๕.

แสวงส, นิโคลาส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม.

แปลโดย. สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

ชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๓๓ คำนเศรษฐกิจ.

กรุงเทพฯมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

ฉวาคา ประภาพันธุ์. ระบบเจ้าภาษีนายอากรกรุงเทพฯยุคต้น. กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์สว่างสรรค์, ๒๕๒๔.

ณรงค์ พันธุ์รงค์. ประวัติศาสตร์ไทยก่อนต้น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์แฉะ, ๒๕๒๑.

ดี.จี.อี.ฮอลล์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๒. แปลโดย

คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยาและคณะ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, กรุงเทพฯ : ๒๕๒๒.

คำทรงราชานุภาพ, สหเสด็จ กรมพระยา. "ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย" ประชุมพง
ศาวดาร เล่ม ๑๔. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๐๗.

_____. พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑-๒. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๕.

_____. พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๖.

คำทรงราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. เที่ยวเมืองต่างๆเล่าเรื่องมณฑลเพชรบูรณ์,

พระนคร : โรงพิมพ์การทหารสื่อสารบางซื่อ, ๒๕๑๐.

_____ . ไทยรบพม่า. กรุงเทพฯ, แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.

_____ . ๒๔๓๐. ลักษณะการปกครองประเทศสยามแก่โบราณ "ประวัติศาสตร์
และการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.

_____ . เมืองพิษณุโลก, ม.ป.ป., ม.ป.ป., พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
ร.อ.พูน เสาวภายน, ๒๕๐๔.

เคิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, พระนคร :
โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๓๘.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๔. พระนคร :
คุรุสภา, ๒๕๐๐.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑-๒. พระนคร :
คุรุสภา, ๒๕๐๔.

ชिका สาระยา. เอกสารโรเนียวประกอบการสอนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : บปท,
บปป.

นธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว
การพิมพ์, ๒๕๒๕.

_____ . ปกไถ่ใบเรือ. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

นิโคลาส์ แชรแวงส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม.
สันต์ ท.โกมลบุตร, พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. จดหมายเหตุลาดูแบร์ เล่ม ๑. พระนคร :
คุรุสภา, ๒๕๐๕.

บัญชา แก้วเกตุทอง. การปฏิรูปการปกครองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

บัญชา แก้วเกตุทอง. เสนาศึกษา เล่มที่ ๕๖ ตอน ๔. โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก, ๒๕๓๑.

เบอร์นี เฮนรี. เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม ๑. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔.

ปรมานุชิตชีโนรส สบเกล้า กรมพระ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๕.

ปลาย้อ ชนชนนท์. นายทุนพ่อค้ากับการก่อตัวและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๓๐.

ปาเลอกัวซ์, อัง บัปติส, ๒๓๘๗. เล่าเรื่องเมืองไทย. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

ประชาภิกรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก. พระนคร : โรงพิมพ์จุฬ, ๒๕๐๐.

ประชุมจารึกพระเชตุพน เล่ม ๑. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๕. จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งแคว้นกรุงศรีอยุธยาแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีและครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น, พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๘.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕-๖๖. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีและจดหมายเหตุรายวันทัพธนบุรี เล่ม ๔๐, พระนคร : ศุภสภา, ๒๕๑๒.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑. เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๕.

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม. ฉบับบริติชมิวเซียม. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๗.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. ฉบับพันจันทบุษย. พระนคร : ศุภสภา, ๒๕๑๒.

พระวิภาคภูบาล. บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในดินแดนสยาม. วารสารแผนที่ฉบับพิเศษครบรอบ ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์, ๒๔-๒๕ กรกฎาคม ๒๕๒๔ - มิถุนายน ๒๕๒๖.

พิสันต์ ปลัดสิงห์. คนมอญ. กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์แสงแดด, ๒๕๓๐.

ไพบูลย์ ช่างเรียน. ลักษณะสังคมและการปกครองของไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕.

มงเซเชอร์ ปลายเลกซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. สันต์ ท.โกมลบุตร, กรุงเทพฯ :
ก้าวหน้าการพิมพ์, ๒๕๒๐.

รายงานผลสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ ๒. วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม
พิษณุโลก, กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๒๗.

วชิรญาณเลิศ. เล่ม ๓. ปีกุณนาศก, ๑๒๔๘.

วัน วลิต, เยเยเมียส, ๒๑๕๓. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ วัน วลิต.

เวลล์ ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยในสมัยโบราณ. แปลโดย
กาญจณี สยเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ : โครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘.

ศรีศักร วัลลิโภดม. เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒.

หลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระราชพงศาวดารกรุงเก่า. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุกิจ,
๒๔๔๕.

อดิน รพีพัฒน์. สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖. แปลโดย
ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ,
๒๕๑๒.

สมคิด ศรีสิงห์. บทความทางวิชาการสโสรอาจารย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พิษณุโลก. กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๗.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. เอกสารประกอบการศึกษานอก
สถานที่ ที่ราบภาคกลาง ที่สูงภาคกลาง ที่สูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อีสานเหนือ
กองประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, กรุงเทพฯ : จงเจริญ
การพิมพ์, ๒๕๓๒.

สกินเนอร์ จี. วิลเลียม. สังคมจีนในประเทศไทย. ชาลวูทีย์ เกษตรศิริ. บรรณาธิการ,
กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

สายชล วรรณรัตน์, และ คณะ. หอบริคเดียวกับสังคมไทย. เอกสารประกอบการ
สัมมนาโครงการไทยศึกษา มูลนิธิมหาวิทยาลัย และสถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, ๒๕๒๘.

- สีบแสง พรหมบุญ. ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. ๑๒๘๑-๑๘๕๓. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. สุโขทัยไปไชยราชธานีแห่งแรกของไทย. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, กรุงเทพฯ : เว็บบ้านแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๖.
- สุเนตร ชุตินธรานนท์. สงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒. พ.ศ. (๒๓๑๐) ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง, กรุงเทพฯ : ศ็องสยาม, ๒๕๓๑.
- สุภรณ์ โอเจริญ. บรรณาธิการ นครสวรรค์: รัฐกึ่งกลาง. รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น จังหวัดนครสวรรค์, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.
- สุรัสวดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ด้านนาและรวมบทความสัมมนา "ล้านนาคลีศึกษา : ประวัติศาสตร์โบราณคดี". มกราคม ๒๕๒๘.
- สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๕๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๕, (เอกสารอัครสาเนา).
- แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.
- ส่องแคว. กรุงเทพฯ : กราฟิเคอาร์ท, ๒๕๑๘.

เอกสารอื่นๆ

- เกียรติศักดิ์ วงศ์บุศุกา. สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๘. ปรินญา
นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
ชลลา โกวิทคา. ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์
พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๔๘. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติ
ศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- เคชา ฉายพงศ์. "แรงงานบังคับภายใต้ระบบศักดินาไทย." วิทยานิพนธ์ เศรษฐ
ศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. ๒๓๓๖-๒๔๕๐. วิทยา
นิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- นันทิยา สว่างวุฒิชรรม. "การควบคุมกำลังคนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการ
เกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๔๘." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- บุญรอด แก้วกันหา. การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑).
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- ปาริชาติ วิลาวรรณ. การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา ๒๔๕๓-๒๓๑๐. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- สมคิด ศรีสิงห์. "การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ปรินญา
การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, ๒๕๑๕.
- วิทย์ พงศ์พนิกานนท์. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน "กรุงเทพ"
สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๒.

- อัญชลีย์ สุสายัณห์. "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหา
บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๔.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น "
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๕.

เอกสารภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส

Charles F. Keyes, "Isan : Regionalism in Northeastern Thailand"

Data Paper : no 65, Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, 1967.

François-Timoléon, Abbé de Choisy, Journal du Voyage de Siam fait en 1682 & 1686 Par M.L.D.C., Paris, 1741.

Henry Burney, The Burney Papers. 5 Volumes Bangkok : The Vajiranana National Library, 1910-1914.

John Crawford, The Crawford Papers. Bangkok : The Vajiranana National Library, 1955.

Malloch, D.E. Siam : Some General Remarks of Production : Calcutta Baptist Mission Press, 1852.

Sarasin Virapol, Tribute and Profit : Sino Siamese Trade 1653-1853 Cambridge : Harvard University, Press, 1977.

Terwiel, B.J. THROUGH TRAVELLERS' EYES-AN Approach to Early Nineteenth-Century Thai History Asian History Centre The Australian National University, Editions Duangkamol, 1989.

Zoomers, H.C.M. "A Dutch Trade Expedition to Siam in 1828" in Proceedings of International Conference on Thai Studies, August 22-24, 1984. Volume VII, Bangkok : Thai Studies Program, Chulalongkorn University, 1984.

ภาคผนวก

การจักเก็บผลประโยชน์ของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

การจักเก็บผลผลิตของรัฐในระบบส่วย

๑. กองส่วย

๑.๑ กองส่วยไม้ขอนสัก

อาจกล่าวได้ว่ากองส่วยไม้ขอนสักในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ (ยกเว้นเมืองเพชรบูรณ์และนครสวรรค์ไม่มีกองส่วยไม้ขอนสัก) นั้นได้ทำผลประโยชน์ให้แก่รัฐเป็นจำนวนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับผลประโยชน์ของรัฐประเภทไม้ที่ได้รับจากส่วนอื่นๆของประเทศ ในขณะที่นั้นไม่ว่าจะเป็นไม้ที่ได้รับจากรัฐบรรณาการจากหัวเมืองประเทศราชล้านนา หรือไม้เกณฑ์ส่วยจากหัวเมืองชั้นใน เช่น ปราชินบุรี นครนายก และชัยนาท เป็นต้น

ผลผลิตในรูปของกองส่วยไม้ได้เพิ่มปริมาณมากที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานถึงการจักคั่งกองส่วยไม้เมื่อใด เพียงแต่พบว่ารัฐได้ใช้ผลประโยชน์จากไม้ในหัวเมืองฝ่ายแล้วในสมัยรัชกาลที่ ๒ โดยเฉพาะการเกณฑ์ส่วยไม้ทำเครื่องพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้มีการเกณฑ์ส่วยไม้จากหัวเมืองฝ่ายเหนืออันได้แก่ พิษณุโลก พิจัยและสวรรคโลก^๑

จากประเด็นดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติประเภทป่าไม้ในอาณาบริเวณดังกล่าว เพราะได้มีการตรวจพบหลักฐานว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้มีการเกณฑ์ส่วยไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นจำนวนมาก^๒ และได้มีการตรวจพบถึงหลักฐานการจักคั่งกองส่วยไม้ขอนสักในหัวเมืองฝ่ายเหนือในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ที่เมือง

^๑จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, หน้า ๓๖.

^๒กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๐ บัญชีจำนวนเลขทำส่วยไม้ขอนสักและชิงฝง.

สุโขทัย เป็นจำนวน ๔ กอง พิชัย จำนวน ๔ กองและต่อมาอินเมืองคำมาขึ้นกับพิชัย
 ดังนั้นเมืองพิชัยจะมีกองส่วยไม้ขอนสลักรวมทั้งสิ้น ๑๐ กอง พิชญ์โลก ๓ กอง กำแพงเพชร
 ๑ กอง และเมืองสวรรคโลก ๒ กอง จากหลักฐานใ้ให้ภาพการจกตั้งกองส่วยไม้
 ขอนสลัก ว่ารัฐได้เริ่มขยายวงกว้างของการจกเก็บผลผลิตจากไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่ม
 ขึ้น ซึ่งเปรียบเทียบได้จากการเกณฑ์ส่วยในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ซึ่งมีการเกณฑ์ส่วยไม้เพียง
 ๓ หัวเมืองคือ พิชญ์โลก พิชัยและสวรรคโลก และได้เพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ อีกคือกำแพง-
 เพชร และสุโขทัย ส่วนเมืองอื่นๆยังไม่มีการจกตั้งกองส่วยไม้ แต่ได้มีการจกตั้งในเวลา
 ต่อมาโดยเฉพาะที่เมืองตาก พิจิตร และนครสวรรค์

จากประเด็นดังกล่าวรัฐได้กำหนดอัตราของตัวเลขในสังกัดกองส่วยที่จะต้อง
 รับผิดชอบในการจกส่งผลผลิตให้แก่รัฐ เช่น เลก ๑ คน จะต้องรับผิดชอบส่งไม้ขอนสลัก
 ๒ คัน และเลก ๑ คน จะต้องรับผิดชอบในการส่งไม้ขอนสลัก ๓ คัน ซึ่งการกำหนดอัตรา
 จกเก็บเป็นจำนวนคนละกี่คันจะขึ้นกับกองส่วยไม้ที่รัฐกำหนดให้จกส่ง ซึ่งเกณฑ์การกำหนด
 หน้าที่รับผิดชอบของตัวเลขในสังกัดกองส่วยแตกต่างกันเช่นนี้ ไม่สามารถทราบได้ว่าทำไม
 รัฐส่วนกลางถึงไม่กำหนดกฎเกณฑ์มาตรฐาน การจกเก็บที่แน่นอนลงไป ซึ่งอาจจะเป็นเพราะ
 สมมติฐานที่ว่าขึ้นอยู่กับระยะทางในการขนส่งหรือไม่ ไม่สามารถทราบได้เพราะปรากฏว่า
 บางกองส่วย เช่น เมืองพิชญ์โลก ในกองส่วยไม้ขอนสลักของ กองขุนไชยเสนาเลกคง ๗
 ทำส่วยไม้คนละ ๓ คัน เป็นไม้ ๑๔ คัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะพบเห็นอยู่ทั่วไปในหลักฐาน
 ประเภทบัญชีจำนวนเลก แต่อย่างไรก็ตามก็พบหลักฐานการเกณฑ์ส่วยไม้ขอนสลักเมือง
 นครสวรรค์ แต่เมืองนครสวรรค์ไม่มีไม้ขอนสลัก ดังนั้นรัฐจึงอนุโลมให้เมืองนครสวรรค์จก
 ส่งไม้ตะแบกแทนโดยกำหนดอัตราจกเก็บดังนี้ ไม้สลัก ๑ คัน มีค่าเท่ากับ ไม้ตะแบก ๒ คัน
 แต่หลักฐานดังกล่าวก็ไม่สามารถหาสมมติฐานได้เพียงพอในเรื่องการกำหนดอัตรารับผิด
 ชอบของตัวเลขได้ แต่ก็ได้พบหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ว่าเมืองกำแพงเพชรถูกเกณฑ์

^๓ กทศ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๐ บัญชีจำนวนเลข
 ทำส่วยไม้ขอนสลักและขี้ผึ้ง.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ กทศ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๐๑ บัญชีงบจำนวนไม้.

เลิกค้าไม้ขนสักคนละ ๓ คัน เพราะไม่ได้ถูกเกณฑ์ให้ไปทำสงคราม^๖ ซึ่งจากหลักฐาน อาจจะเป็นไปได้ที่ว่าบางกองส่วยไม้ขนสักในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่นที่เมืองพิษณุโลก ได้ถูกกำหนดอัตราจกเก็บถึง ๒ อย่างในเวลาเดียวกัน ก็อาจเป็นไปได้ที่ว่ากองส่วยเหล่านั้นไม่ได้ถูกเกณฑ์ไปราชการสงคราม ส่วนกองส่วยที่ยกตัวอย่างว่า ๗ คนส่งไม้คนละ ๓ คัน ปีหนึ่งเป็นไม้ ๑๘ คัน นั้นอาจจะได้รับอภิสิทธิ์ทางการเมืองของระบบราชการไทย ก็เป็นไปได้ หรืออีกประเด็นหนึ่งอาสัยกษัตริย์ที่ทำการคัดลอกอาจจะคัดลอกผิดพลาดก็เป็นได้ เพราะได้ตรวจพบการผิดพลาดจากหลักฐานเป็นประจำเมื่อตรวจสอบกับหลักฐานประเภทเดียวกัน

อย่างไรก็ตามในปีแรก^๗ ที่ได้พบหลักฐานการจัดตั้งกองส่วยไม้ว่ารัฐได้กำลังคนจากกองส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ๘ หัวเมือง (ยกเว้นเมืองเพชรบูรณ์) เป็นจำนวนคนถึง ๒,๓๔๕ คน หักไว้เสีย ๑,๐๔๓ คน และหัวส่วยไม้ขนสักและกองส่วยสีผึ้ง เป็นคน ๑,๓๐๖ คน ได้จำนวนไม้ในกองส่วยถึงปีละ ๑,๘๐๕ คันและสีผึ้งหนัก ๘๗ หาบ ๕๖ ชั่ง^๘ แต่ไม่สามารถทราบแน่ชัดได้ว่ากฎเกณฑ์การตั้งกองส่วย ๑ กอง จะมีตัวเลขอย่างน้อยเท่าใด และสูงสุดเท่าใด เพราะที่ตรวจสอบจากหลักฐานบางกองส่วยไม้ขนสักมีจำนวนตัวเลขของไพร่ในสังกัดเพียง ๘, ๑๐, ๑๕ และบางกองส่วยก็มีจำนวนตัวเลขในสังกัดถึง ๔๐, ๖๘, ๑๒๒ และ ๒๐๑ ... คน เป็นต้น ซึ่งอัตราของตัวเลขในกองส่วยไม้แน่นอนและเป็นการยากที่จะกำหนดลงไปว่าเมืองใดส่งไม้เป็นจำนวนเท่าใดในแต่ละกองส่วย นอกเสียจากได้ทราบตัวเลขจากบัญชีกองส่วยซึ่งก็ไม่แน่นอนในอัตราการรับผิดชอบการส่งส่วยไม้ขนสักของตัวเลขในแต่ละกองส่วย แต่อย่างไรก็ตามได้ประมาณอย่างคร่าวๆถึงตัวเลขที่ถูกกำหนดในบัญชีกองส่วยในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ว่าเมืองใดมีกองส่วยและตัวเลขในสังกัดเป็นจำนวนเท่าใด ถึงกรณีตัวอย่างของเมืองสุโขทัย มีกองส่วย ๔ กอง มีเลขในสังกัด ๒๑๐ คน ส่งไม้ปีละ ๔๒๐ คัน ทั้งนี้จะทราบได้ว่าในปี พ.ศ. ๒๓๗๔

^๖ กทข., จกหมายเหตุนครบาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๗ เลขที่ ๑๕ ใบบอกเมืองกำแพงเพชรเรื่องส่งไม้.

^๗ ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ มีการจัดตั้งกองส่วยไม้พร้อมกับกองส่วยสีผึ้งใน ๘ หัวเมืองฝ่ายเหนือ

^๘ กทข., จกหมายเหตุนครบาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๐.

หัวเมืองฝ่ายเหนือจะมีเลิกในสังกัดกองส่วยไม้ดังนี้ คือ เมืองพิชัย ๕๗๓ คน สุโขทัย ๒๑๐ คน พิษณุโลก ๑๑๓ คน หรือ ๑๑๖^๕ กำแพงเพชร ๑๕ คน และสวรรคโลก ๓๑ คน รวมเลิกกองส่วยไม้ทั้งหมด ๕ หัวเมือง ๘๗๕ คน^๖ จักส่งไม้ขอนสักปีละ ๑,๕๕๐ คัน^๗ และในปีเดียวกันรัฐก็ได้ทำการตรวจสอบเลิกหัวเมืองฝ่ายเหนือคือการเกณฑ์ไม้ขอนสักส่วยซึ่งปรากฏว่าเมืองพิชัย พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก ตาก กำแพงเพชร และพิชัย มีจำนวนตัวเลิกในสังกัดส่วยเกณฑ์ไม้ขอนสัก ๗ หัวเมืองฝ่ายเหนือถึง ๕,๔๑๘ คน^๘ (ส่งไม้ขอนสักจำนวนเกณฑ์ ๑๐,๘๓๖ คัน) อาจกล่าวได้ว่าในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐมองเห็นความจำเป็นของระบบการเกณฑ์ส่วยไม้มากกว่ากองส่วยไม้ แต่ในช่วงเวลาต่อมาได้พบตัวเลิกกองส่วยไม้ขอนสักในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ว่าได้มีการขยายขอบเขตปริมาณของกองส่วยไม้ขอนสักเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในเขตเมืองตาก พิษณุโลก และ นครสวรรค์^๙ ซึ่งมีตัวเลขสังกัดในกองส่วยประมาณ ๘๔๗ คน^{๑๐} ซึ่งลดลงจากกองส่วยไม้ขอนสักและกองส่วยสีผึ้งในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากการหักตัวเลขจากกองส่วยสีผึ้งออกก็เป็นได้

แต่เป็นที่น่าสังเกตก็คือกองส่วยไม้ขอนสักได้ขยายขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ เช่น ตาก พิษณุโลก นครสวรรค์และรวมถึงเมืองเงินอีกด้วย และ

^๕ ตัวเลิกของเมืองพิษณุโลกไม่แน่ชัด ประมาณ ๑๑๓-๑๑๖ คน.

^๖ แยกจำนวนออกจากกองส่วยสีผึ้ง (สีผึ้ง) จากเดิม ๑,๓๐๖ คน เหลือกองส่วยไม้ขอนสัก ๘๗๕ คน.

^๗ คิดถัวเฉลี่ยคนละ ๒ คัน (บางกองส่วยคนละ ๓ คัน) ซึ่งอาจทำให้ไม้ผิดพลาดไปจากบัญชีเดิม ๑,๘๐๕ คัน เป็น ๑,๕๕๐ คัน เพิ่มมา ๑๔๑ คัน.

^๘ กหช., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๓ เลขที่ ๒๔ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^๙ เมืองนครสวรรค์ ส่งไม้ตะแบกแทนไม้สัก.

^{๑๐} ไม่ทราบตัวเลขกองส่วยไม้เมืองนครสวรรค์ ทราบแต่ว่ามีการส่งไม้ตะแบกกองส่วย.

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ได้มีการรายงานกองส่วยไม้ขอนสักซึ่งเดิมมี ๑๗ กองส่วย และกล่าวว่าจะเพิ่มขึ้นอีก ๒ กองส่วยในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ซึ่งตามรายงานในปีนี้ได้มีการสักเลขในสังกัดกองส่วยไม้ถึง ๑,๑๕๖ คน เพิ่มจากปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ถึง ๓๐๕ คน ซึ่งส่งไม้ได้ปีละ ๑,๕๒๕ ตัน (ปริมาณรายงานที่ทางราชการรายงานส่งในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ เท่ากับ ๑,๕๐๕ ตัน) พร้อมสิ่ง ๒ หาบ และน้ำรัก ๔๐ ทะนาน และได้มีการแยกประเภทของไม้ไว้ด้วย

ดังปรากฏว่า ไม้ขอนสักส่งปีละ ๑,๗๖๗ ตัน ไม้ตะแบกปีละ ๔๐ ตัน^{๑๕} และถ้าพิจารณาให้ละเอียดการเพิ่มปริมาณกองส่วยไม้ขอนสักค่อนข้างช้า ซึ่งอาจมีผลสืบเนื่องมาจาก การเกณฑ์ส่วยไม้ที่มีปริมาณที่มากกว่ากองส่วย เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ เกณฑ์เลขคัตไม้ขอนสักเป็นจำนวนถึง ๕,๔๑๕ คน เป็นต้น และการเกณฑ์ส่วยไม้ขอนสักคงจะกระทำได้รวดเร็วและมีปริมาณมากกว่ากองส่วย (จะกล่าวในหัวข้อเกณฑ์ส่วยไม้) และนอกจากนั้นยังได้มีการตรวจพบว่ามี การเพิ่มและจัดตั้งกองส่วยชนิดใหม่ๆเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะกองส่วยที่จัดเก็บในรูปตัวเงินอาทิเช่น กองส่วยทองแดงและกองส่วยเงิน เป็นต้น จากการเพิ่มกองส่วยชนิดใหม่ๆ น่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้กองส่วยไม้ขอนสักมีจำนวนตัวเลขในสังกัดค่อนข้างคงที่

เพราะตรวจพบว่าการเพิ่มปริมาณของกองส่วยไม้ขอนสักที่จะเพิ่มเดิมจาก ๑๗ กอง เป็น ๑๕ กอง ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ก็ไม่สามารถตรวจพบได้ว่ามีกองส่วยไม้ขอนสักเพิ่มเติมในหัวเมืองฝ่ายเหนือหรือไม่ เพียงแต่พบหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ว่ากองส่วยมีปริมาณเท่าเดิม^{๑๖} อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. ๒๓๙๐ ได้พบการเพิ่มของเลขกองส่วยไม้เมืองกำแพงเพชรในกองหลวงทิพรัตน์ว่ามีจำนวนเลข ๔๕ คน ทำส่วยไม้ขอนสัก ๔๒ คน ปีละ ๕๔ ตัน^{๑๗} ปัญหาเลขคงกองส่วยไม้ขอนสักลดน้อยลง หรือจะเพิ่มก็มีปริมาณค่อนข้างน้อยมาก

^{๑๕} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๕ บัญชีเรื่องจำนวนเลขส่วยไม้ขอนสัก.

^{๑๖} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๐๗ บัญชีรับจำนวนไม้ขอนสักที่เกณฑ์คัต.

^{๑๗} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๑๔ บัญชีส่วยเงินหัวเมืองต่างๆฝ่ายเหนือและเลขที่ ๑๑๗ สารตราถึงพระยาสุโขทัยให้หลวงทิพรัตน์ทำส่วยไม้ขอนสักและทองแดงฯ.

เพราะกองส่วยไม้ขอนสัก เป็นกองส่วยที่ต้องรับภาระงานหนักมากและสร้างความยากลำบากให้แก่ไพร่ในสังกัด เพราะปรากฏว่ามีไม้ขอนสักค้างส่งเป็นจำนวนมากอันมีผลสืบเนื่องมาจาก "...ไพร่ป่วยไข้ เป็นพิการตัดไม้ไม่ได้ ไพร่ตายยังไม่หักบัญชี..." และ "...เจ้าเมืองกรมการเมืองจะเร่งเอาไม้กับไพร่ ไพร่ก็จะใคร่กับความยากแค้นเดือดร้อน..."^{๑๘}

จากปัญหาคังกล่าวจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ไพร่หลบหนีออกจากกองส่วยและยักป่า เขาเป็นที่พึ่งกึ่งกรณีการเกลี้ยกล่อมไพร่เมืองกำแพงเพชรได้ถึง ๑๒๐ คน^{๑๙} และนอกจากนั้นไพร่ยังพยายามหนีออกจากระบบกองส่วยไม้ขอนสัก ดังปรากฏว่าไพร่กองส่วยไม้ขอนสักเมืองพิชัยหนีไปสังกัดอยู่กับกองส่วยทอง เมืองเพชรบูรณ์^{๒๐}

จากภาระงานที่หนักของกองส่วยไม้ทำให้ นายกองส่วยรับภาระการส่งไม้ไม่ไหว และได้ทำการหลบหนี ดังปรากฏที่เมืองสวรรคโลก ว่า

นายทองคำเป็นหลวงภักดีสงคราม คุณเลข ๑๘ คน ทำส่วยคนละ ๓ ต้น ปีละ ๕๗ ต้น ตั้งแต่ปีชวศโทศก มานายทองคำหนี พระยาสวรรคโลกรวบรวมได้ เล็ก ๕ คน เป็นไม้ปีละ ๑๒ ต้น^{๒๑}

นอกจากสาเหตุที่กล่าวมาแล้ว ยังมีการย้ายถ่ายเทไพร่ในสังกัดกองส่วยไม้ขอนสักสู่สังกัดกองส่วยชนิดใหม่ๆ ซึ่งไพร่และนายกองส่วยก็รู้เห็นด้วยกัน เช่น ได้มีการนำไพร่ในกองส่วยไม้ขอนสักลงไปใช้ในกองส่วยทองแดง ดังปรากฏ

^{๑๘} กทข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๒๖ สารตราทออบเมืองนครราชสีมา ส่งคืนหนังสือเมืองนครพนม เรื่องสืบราชการเมืองแซรก.

^{๑๙} กทข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๗.

^{๒๐} กทข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๘๒ สารตราถึงเจ้าเมืองยโสธร, เมืองนครพนม เรื่องทออบรับส่วยทองคำผู้จากพระศรีวิราชเจ้าเมืองอุปราชา.

^{๒๑} กทข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๐.

“...แต่เลิกเก็บสีกเลขห้าช่วยไม้ขอนสัก มาแต่เดิมอย่างไร ก็ให้ส่งไม้ขอนสัก
ไปให้ครบจำนวนตามอย่างแรกก่อน อย่าให้ชักทอนเอาเลิกเก็บสีกมาห้าช่วย
ทองแดงให้ไม้สักช่วย ซาลจำนวนไปเป็นอันขาดทีเดียว...”^{๒๒}

อาจกล่าวได้ว่าปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ เป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้กองส่ง
ไม้ขอนสักไม่เพิ่มปริมาณของคิวเลขไพร่ในสังกัด และนอกจากนั้นรัฐยังห้ามการเกณฑ์ส่งไม้
และเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้แน่นอนที่ว่าคิวเลขของกองส่งไม้จะต้องถูกดึงเข้าสู่
ระบบการเกณฑ์ส่งไม้ด้วย อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่ารัฐจะพยายามเกณฑ์ส่งไม้เพิ่มเติมจาก
กองส่งไม้แล้ว แต่ปริมาณไม้ที่กองการใช้ของรัฐส่วนกลางก็ไม่เพียงพอแก่ความต้องการ
โดยเฉพาะการใช้ในกิจการพระศาสนาเช่นการบูรณะปฏิสังขรวัด และการสร้างวัด จึง
ทำให้รัฐต้องจัดซื้อไม้เพิ่มเติมเป็นจำนวนมาก ถึงปรากฏว่ารัฐนำเงินอุดหนุนจากเมืองพิชัย
จัดซื้อไม้ขอนสัก^{๒๓} และนำเงินอุดหนุนจากเมืองเชียงทองจัดซื้อไม้ขอนสักเป็นต้น^{๒๔}
นอกจากนั้นยังพบว่ากองส่งไม้มีไม้ค้างเป็นจำนวนมาก ถึงที่ตรวจพบหลักฐานในช่วงปี พ.ศ.
๒๓๘๑-๒๓๘๘ รวมไม้ค้างส่งเป็นเวลา ๘ ปี เป็นจำนวนถึง ๓,๐๖๕ ต้น โดยแบ่งเป็น
ไม้กองส่ง ๒,๔๕๒ ต้น และไม้เกณฑ์ส่ง ๘,๖๑๓ ต้น^{๒๕}

จากประเด็นดังกล่าวถ้าพิจารณาการส่งไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือตั้งแต่ปี พ.ศ.
๒๓๗๔-๒๓๘๑ แต่ละเมืองจะรับผิดชอบส่งไม้ขอนสักกองส่งดังนี้^{๒๖}

^{๒๒} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๑๓ สารตราเรื่อง
ยอมรับครั้งส่งกับเรื่องเกณฑ์เจ้าเมืองกรมการกองนอกห้าช่วยทองแดงา.

^{๒๓} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๗ เลขที่ ๖ หนังสือนายเวรถึง
เมืองพิชัยคอบเรื่องไม้ซรสัก.

^{๒๔} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๘๖ ใบบอกเมือง
เชียงทอง บอกส่งไม้ขอนสักเกณฑ์คัด และ จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๔๓.

^{๒๕} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๒๖.

^{๒๖} คู่มือการส่งไม้ปี พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๘๑.

พิชัย	ปีละ	๑,๑๕๖	รวมส่งประมาณ	๘,๐๘๒	ตัน
พิษณุโลก	- ปีละ	๖๖๔	รวมส่งประมาณ	๔,๖๔๘	ตัน ^{๒๗)}
สุโขทัย	ปีละ	๔๒๐	รวมส่งประมาณ	๒,๘๔๐	ตัน
สวรรคโลก	ปีละ	๖๖	รวมส่งประมาณ	๔๖๒	ตัน
กำแพงเพชร	ปีละ	๕๗	รวมส่งประมาณ	๓๘๘	ตัน

จากตัวเลขปริมาณการส่งไม้ของกองส่งไม้ดังกล่าวเมืองพิชัย เป็นเมืองที่มีกองส่งไม้มากที่สุดถึง ๑๐ กอง^{๒๘)} และมีเลิกในสังกัดประมาณ ๕๗๓ คน และจากการนับสถิติจากใบบอกการส่งไม้จากท้องถิ่นและภูมิภาครับไม้จากส่วนกลาง ทั้งประเภทกองส่งไม้และเกณฑ์ส่งไม้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๗-๒๓๘๑ ใ้ให้ตัวเลขการส่งไม้และการรับไม้ใน ๘ หัวเมืองฝ่ายเหนือ (ยกเว้นเมืองเพชรบูรณ์) จำนวน ๖๔ ครั้ง ดังตารางต่อไปนี้^{๒๙)}

พิชัย	๓๑ ครั้ง
สุโขทัย	๘ ครั้ง
พิษณุโลก	๗ ครั้ง
สวรรคโลก	๖ ครั้ง
ตาก	๕ ครั้ง
นครสวรรค์	๓ ครั้ง
กำแพงเพชร	๓ ครั้ง
พิจิตร	๑ ครั้ง

จากตารางแสดงตัวเลขความถี่การส่งไม้และการรับไม้จากหัวเมืองฝ่ายเหนือ จะเห็นได้ว่าเมืองพิชัยเป็นเมืองที่รับผิดชอบต่อกองส่งไม้และเกณฑ์ส่งไม้ค่อนข้างมากที่สุดในหัวเมือง

^{๒๗)} เมืองพิษณุโลกบางกองส่งไม้ เล็กส่งไม้คนละ ๓ ตัน บางกองส่งไม้มีเลิก ๑๕ คน ส่งไม้ ๑๒ ตัน.

^{๒๘)} รวมกองส่งไม้เมืองคำ.

^{๒๙)} ที่มา กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๐.

ฝ่ายเหนือถึง ๓๑ ครั้ง ในจำนวนที่รวบรวมและเก็บสถิติอย่างคร่าวๆเป็นเวลา ๕ ปี จากสถิติตัวเลขดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการรับภาระต่อกองส่วยไม้ของเมืองพิชัยที่ต้องรับภาระงานหนักมาก จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้ไพร่ในสังกัดเมืองพิชัยได้รับความลำบาก และพยายามหลุกออกจากระบบการควบคุมของรัฐในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะการหนีออกจากการควบคุมของนายกองส่วยที่ไพร่สังกัด (จะกล่าวในหัวข้อต่อไป)

ดังนั้นจากกล่าวสรุปถึงการจกเก็บผลประโยชน์ของรัฐในกองส่วยไม้ขอนแก่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๔ รัฐจะเก็บได้ประมาณปีละ ๑,๘๐๕ ตัน และเพิ่มการจกเก็บในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๓๗๕-๒๓๘๓ อีกประมาณปีละ ๑,๕๒๕ ตัน ซึ่งนับว่าเป็นปริมาณไม้ที่มากพอสมควรจากรายได้ของรัฐต่อการจกเก็บในระบบกองส่วยไม้ในช่วงเวลา ๑๐ ปี ถึง ๑๘,๖๕๐ ตัน^{๓๐}

แต่อย่างไรก็ตามปริมาณการจกเก็บไม้ในกองส่วยไม้ลดลงภายหลังปี พ.ศ. ๒๓๘๔ กล่าวคือลดลงเหลือปีละ ๑,๘๐๕ ตัน ซึ่งแยกประเภทการจกเก็บไม้ไว้ดังนี้ คือ ไม้สักปีละ ๑,๗๖๕ ตัน ไม้ตะแบกปีละ ๔๐ ตัน^{๓๑} จากตัวเลขการส่งไม้ของกองส่วยไม้ขอนแก่นได้แสดงให้เห็นปริมาณของไม้สักจากหัวเมืองฝ่ายเหนือที่หลังไหลสู่ส่วนกลางเพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐ เพราะไม้สักเป็นไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าแนวโน้มการจกเก็บจะมีปริมาณลดลงบ้างก็ตามในปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งสาเหตุของการลดปริมาณในกองส่วยคงมาจากปัจจัยที่กล่าวไว้ในข้างต้น

๑.๒ กองส่วยสีผึ้ง

กองส่วยสีผึ้งได้พบหลักฐานการจกเก็บในรูปของกองส่วยในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ โดยเฉพาะการเกณฑ์ส่วยในงานพระเบญจพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

^{๓๐} ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๗๕ จกเก็บได้ประมาณ ๕,๐๔๕ ตัน และในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๕-๒๓๘๓ จกเก็บได้ประมาณ ๕,๖๔๕ ตัน รวมทั้งสิ้น ๑๘,๖๕๐ ตัน.

^{๓๑} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๘ บัญชีเรื่องจำนวนแลกส่วยไม้ขอนแก่น.

โดยกำหนดให้นายกองส่วยสี่ฝั่งของบรรดากรมการเบืองจักส่วยสี่ฝั่งเกณฑ์ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังต่อไปนี้

เมืองพิษณุโลก กรมการสี่ฝั่ง ๔๐ สลึง พิษัย กรมการ ๔๐ สลึง พระลับแล ๕๐ สลึง สี่ฝั่งหมื่นจ้านง ๔๐ สลึง สวรรคโลก กรมการสี่ฝั่ง ๔๐ สลึง สุโขทัย กรมการสี่ฝั่ง ๒๐ สลึง สี่ฝั่งขุนอิน ๒๐ สลึง สี่ฝั่งนายทองแก้ว ๑๐ สลึง พิจิตร กรมการสี่ฝั่ง ๓๐ สลึง กำแพงเพชร กรมการสี่ฝั่ง ๔๐ สลึง สี่ฝั่งกองหลวงพิพิช ๓๐ สลึง สี่ฝั่งหลวงจบ ๓๐ สลึง สี่ฝั่งขุนอิน ๔๐ สลึง สี่ฝั่งขุนศรี ๔๐ สลึง ตาก กรมการสี่ฝั่ง ๕๐ สลึง และเพชรบูรณ์ กรมการสี่ฝั่ง ๑ บาท สี่ฝั่งหมื่นลาวม ๑๐ สลึง^{๓๒}

จากการเกณฑ์ส่วยในงานพระราชพิธีดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งบอกถึงว่ากองส่วยสี่ฝั่งได้มีการจัดเก็บมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เพราะปรากฏว่าเมื่อรัชกาลที่ ๒ เสด็จขึ้นครองราชย์ก็ได้มีการจัดเก็บกองส่วยสี่ฝั่งปรากฏอยู่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือแล้ว เพราะสี่ฝั่งเป็นของป่าที่มีความสำคัญใช้ในกิจกรรมทางศาสนาอย่างมาก โดยเฉพาะการหล่อเทียนจำพรรษา และนอกจากนั้นยังเป็นสินค้าส่งออกอีกด้วย^{๓๓} ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐเกี่ยวกับกองส่วยสี่ฝั่งน่าจะดำเนินการจัดเก็บที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่ไม่สามารถตรวจพบหลักฐานในการจัดเก็บ

การจัดเก็บกองส่วยสี่ฝั่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งแต่ละเมืองได้มีกองส่วยเป็นจำนวนมากกว่ากองส่วยชนิดอื่นๆในต้นสมัยรัชกาลที่ ๒ และสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้พบว่ามีกองส่วยสี่ฝั่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือใน ๕ หัวเมืองคือ

^{๓๒} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๓๑-๑๑๓๓, หน้า ๓๖.

^{๓๓} ลินจง สุวรรณโกสิน, แปล ๔๗๐ ปี สัมพันธไมตรีระหว่างโปรตุเกสและไทย, หน้า ๑๕๘-๑๖๐.

พินธุโลก	๑ กอง	} หัวหน้าควบคุม ๔ คน	} ไร่รวมในสังกัด ๒๔๔
พิจิตร	๓ กอง		
สวรรณโลก	๑ กอง		
สุโขทัย	๓ กอง		
กำแพงเพชร	๓ กอง		

จัดส่งช้างใน ๕ หัวเมืองได้ ๓๕ หาบ ๔๐ ช้าง^{๓๔} และในเวลาต่อมาได้พบว่ามีการขยายหัวของการจัดตั้งกองส่วยสี่ช้างกว้างขวางมากยิ่งขึ้นในบริเวณดังกล่าว และมีการเพิ่มตัวเลขของไพร่ในสังกัดกองส่วยเพิ่มมากขึ้นด้วยดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๓๔ ว่ามีกองส่วยสี่ช้างควบคุมไปกับกองส่วยไม้ขนอสัก ซึ่งแต่ละเมืองจะมีกองส่วยดังนี้

สุโขทัย	๒ กอง	เลข ๖๑	คน	สี่ช้างหนัก	๑๐ ช้าง
พิชัย	๒ กอง	คือ	} คน	สี่ช้างหนัก	๗ ช้าง
เมืองบางโพ		เลข ๕๕			
เลกกองนอก					
พินธุโลก	๖ กอง	เลข ๘๗	คน	สี่ช้างหนัก ๕ ภารา	๑ หาบ ๔๔ ช้าง
กำแพงเพชร	๔ กอง	เลข ๑๕๓	คน	สี่ช้างหนัก	๑๗ หาบ ๕๐ ช้าง
สวรรณโลก	๑ กอง	เลข ๒๐	คน	สี่ช้างหนัก	๒ หาบ
นครสวรรค์	๒ กอง	เลข ๒๖	คน	สี่ช้างหนัก	๕ หาบ ๒๔ ช้าง
พิจิตร	๔ กอง	เลข ๕๔	คน	สี่ช้างหนัก	๕ หาบ ๔๒ ช้าง
ตาก	๒ กอง	เลข ๗๕	คน	สี่ช้างหนัก	๕ หาบ

รวมเลขในสังกัดทั้งหมด ๕๗๑ คน สี่ช้างหนัก ๘๗ หาบ ๕๖ ช้าง^{๓๕}

^{๓๔} กทข., จดหมายเหอรัฐภาคที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๖ เลขที่ ๓๖ บัญชีส่วยอากรพระศรีสทเทพ ปลัดบัญชีกรมมหาดไทยนำพูดถวาย.

^{๓๕} กทข., จดหมายเหอรัฐภาคที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๐.

อย่างไรก็ตามผลผลิตจากกองส่วยสีผึ้งในเวลาต่อมา เริ่มลดบทบาทลงเพราะรัฐได้เปลี่ยนวิธีการจัดเก็บโดยผลักรวบรวมหน้าที่การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในระบบเจ้าภาษีนายอากร โดยเฉพาะการจัดเก็บในรูปแบบของอากร เช่น อากรป่าผึ้งและอากรสีผึ้งเพิ่มมากขึ้น และนอกจากนั้นรัฐมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากผลผลิตของผึ้งในรูปแบบของกองส่วยชนิดอื่นๆ เช่น กองส่วยน้ำผึ้ง เป็นต้น เพราะการจัดเก็บอากรของรัฐไม่ได้จัดเก็บในรูปแบบของสิ่งของ แต่รัฐได้นำระบบการจัดเก็บในรูปแบบของตัวเงินมาใช้ โดยเฉพาะให้มีการส่งเงินแทนอากรสีผึ้ง และนอกจากนั้นกองส่วยน้ำผึ้งรัฐก็ได้จัดเก็บในรูปแบบของตัวเงินเช่นกัน

ซึ่งอาจกล่าวสรุปได้ว่า กองส่วยสีผึ้ง เป็นรายได้อย่างหนึ่งของรัฐที่ทำการจัดเก็บในรูปแบบสิ่งของในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๑-๒ และต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งจัดเก็บได้ในอัตราปีละ ๔๗ หมาย ๕๖ ชั่ง ถึงแม้ว่าการจัดเก็บในลักษณะดังกล่าวในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ จะลดบทบาทความสำคัญลงเพราะรัฐจะให้ความสำคัญต่อการจัดเก็บในระบบเงินตรา

๑.๓ กองส่วยน้ำผึ้ง

กองส่วยน้ำผึ้ง เป็นกองส่วยที่จะต้องทำกิจกรรมทางการผลิตร่วมกับกองส่วยสีผึ้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ลักษณะการจัดเก็บของกองส่วยน้ำผึ้งแตกต่างจากกองส่วยสีผึ้ง กล่าวคือรัฐจะจัดเก็บในรูปแบบของเงินตราแทนที่จะจัดส่งในรูปแบบของผลผลิต ซึ่งน่าจะมาจากเหตุผล ในสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐได้ทำการเปลี่ยนแปลงการจัดเก็บผลประโยชน์จากกองส่วยที่จัดส่งสิ่งของในรูปแบบของผลผลิตมาเป็นระบบเงินตรา^{๓๖} อันมีผลสืบเนื่องมาจากความจำเป็นในใช้เงินตราจัดซื้ออาวุธในการทำสงครามกับญวนในดินแดนกัมพูชา และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

และนอกจากนั้นการจัดเก็บกองส่วยน้ำผึ้งในหัวเมืองฝ่ายเหนือในลักษณะของผลผลิตดังกล่าว ถ้าพิจารณาระยะเวลาในการขนส่งที่ไกลเกินกว่าจะจัดส่งน้ำผึ้งได้ทันเวลา เพราะผลผลิตดังกล่าวเน่าเสียได้ง่ายและไม่สะดวกต่อการขนส่งและการบรรจุภาชนะอีกด้วย

^{๓๖} ฎีกา ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๑๒๓.

ดังนั้นกองส่วยน้ำฝิ่งจึงได้ถูกจัดเก็บในรูปตัวเงินอันน่าจะมีเหตุผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยดังกล่าว กองส่วยน้ำฝิ่งได้มีการจัดเก็บขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ใน ๘ หัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยรัฐกำหนดให้ส่งเงินแทนส่วยผลผลิตคือ

พิษณุโลก	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๑๐ กอง
พิจิตร	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๔ กอง
พิจัย (รวมอุตรดิตถ์)	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๕ กอง
กำแพงเพชร	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๕ กอง
ตาก	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๖ กอง
สุโขทัย	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๕ กอง
สวรรคโลก	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๑ กอง
นครสวรรค์	มีกองส่วยน้ำฝิ่ง	๒ กอง ^{๓๗}

กองส่วยน้ำฝิ่งใน ๘ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ต้องใช้แรงงานและผู้ควบคุมกองส่วยครั้งนี้คือ หัวหน้าควบคุม ๔๒ คน และเลิกในสังกัดกองส่วยถึง ๑,๔๒๕ คน ซึ่งจากจำนวนเงินที่จัดเก็บจากตัวเลขในสังกัด ซึ่งปรากฏว่ารัฐจะมีรายได้จากการจัดเก็บกองส่วยน้ำฝิ่งได้ถึงปีละ ๕,๕๕๔ บาท ดังปรากฏว่าได้มีหลักฐานการส่งเงินกองส่วยน้ำฝิ่งในกรณีของเมืองพิจัยในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ "ส่งเงิน ๔ ชั่ง ๑ ตำลึง ๓ บาท แทนน้ำฝิ่ง ๓ หาบ ๒๗ ชั่ง"^{๓๘}

รายได้จากกองส่วยน้ำฝิ่งนั้นเมืองที่สามารถจัดเก็บได้มากที่สุดคือกำแพงเพชร ถึงแม้ว่าจะมีกองส่วยน้อยกว่าเมืองพิษณุโลกถึง ๕ กองก็ตาม แต่เลิกในสังกัดกองส่วยเมืองกำแพงเพชรมีจำนวนถึง ๓๒๔ คน ในขณะที่เมืองพิษณุโลกมีเลิกในสังกัดกองส่วย ๑๐ กอง เพียง ๒๕๕ คน^{๓๙} อย่างไรก็ตามการพิจารณาการจัดเก็บเงินค่ากองส่วยน้ำฝิ่งไม่ได้พิจารณาจากจำนวนตัวเลขในสังกัดเพียงอย่างเดียว ดังเช่นกรณีเมืองพิษณุโลก

^{๓๗} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓ เล่ม ๒ หน้า ๑๒๑-๑๒๓

^{๓๘} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๗, เลขที่ ๕๕. ใบบอกเมืองพิจัย.

^{๓๙} ทุกรายละเอียดของการจัดเก็บกองส่วยน้ำฝิ่งในท้ายของภาคผนวก.

มีกงส์่วย ๑๐ กอง มีเลิกในสังกัด ๒๕๕ คน จัดเก็บเงินได้จากกงส์่วย ๑,๐๕๐ บาท
 คอปปี และเมืองสุโขทัย ซึ่งมีเลิกในสังกัดกงส์่วย ๕ กอง มีเลิกในสังกัด ๔๐๒ คน
 จัดเก็บเงินได้จากกงส์่วย ๕๕๓ บาทคอปปี ซึ่งประเด็นนี้พิจารณาอย่างมากว่าในการ
 จัดเก็บรัฐถือเกณฑ์อะไรเป็นมาตรฐาน แต่ถ้าพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์แล้วโดย
 เฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของป่าเมืองกำแพงเพชรก็น่าจะถือเป็นเกณฑ์ในการจัดเก็บผลผลิต
 ที่ได้เป็นจำนวนมาก เพราะปรากฏว่าราษฎรเมืองกำแพงเพชรได้เสนอขอขยายพื้นที่ใน
 การจัดเก็บอากรสีผึ้งป่าเมืองกำแพงเพชรในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ว่า

... คุ้มนายจุกทำเรื่องร่ำวมาขึ้นยังลูกขุน ณ ศาลาว่าป่าแขวงเมืองกำแพง
 เพชร ฝากตะวันตก ตั้งแต่บ้านขุนพรหมคามลำน้ำแม่วง ขึ้นไปถึงบ้านลานปลายป่า
 ซึ่งขุนศรีราชอากร ให้ไพร่รักษาป่าทำอากรสีผึ้งนั้นวางอยู่หาผู้ใดรักษาป่าทำ
 อากรสีผึ้งทูลเกล้าถวายไม...

ถึงแม้ว่าจะเป็นการพิจารณาทางเศรษฐกิจที่ต่างระบบในการจัดเก็บ แต่ก็สามารถให้ภาพ
 สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมของผลประโยชน์จากความชุกชุมของผึ้งในป่าแขวงเมืองกำแพง
 เพชรได้เป็นอย่างดี ซึ่งน่าจะเป็นประเด็นหนึ่งที่สร้างมุมมองในการพิจารณาการจัดเก็บ
 กงส์่วยน้ำผึ้งได้เป็นจำนวนมาก ว่าทำไมรัฐจึงจัดเก็บผลประโยชน์ในกิจกรรมของส่วย
 น้ำผึ้งจากเมืองกำแพงเพชรมากกว่าเมืองอื่นๆ อย่างเช่นเมืองสุโขทัยและพิษณุโลก
 นอกจากนั้นยังมีหลักฐานต่างสมัยที่พอจะให้ภาพการจัดเก็บผลประโยชน์จากของป่าเมือง
 กำแพงเพชร ว่ามีความสำคัญในอดีต กล่าวคือ

ไม่มีความสำคัญอย่างใด ที่จะชักนำให้เห็นว่าพลเมืองแลการเพาะปลูกเจริญ
 ทวีขึ้นไปอีก แต่ในทางตรงข้าม พระพุทธเจ้าเชื่อว่าเมื่อการค้าในป่าได้มีความ
 เจริญถอยน้อยลงซึ่งคิดว่าจะเป็นไปในไม่ช้าข้างหน้าแล้ว พลเมืองแลการเพาะ
 ปลูกก็จะพลอยน้อยลงไปด้วย^{๔๐}

^{๔๐} กทช., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๗ สารกราบทอบ
 เมืองพิษณุโลก เรื่องให้ชำระเลกส์่วยผึ้งกงหลวงอินสมบัติ.

^{๔๑} กจช. ร.๕ ย.ธ. ๕.๕/๑๓ รายงานการสำรวจเส้นทางรถไฟยั้งเมืองเหนือ
 ของนายแฮร์มัน เก็ช.

จากหลักฐานดังกล่าวก็น่าจะให้ภาพถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าเมืองกำแพงเพชร ต่อการอยู่อาศัยของผึ้งได้เป็นอย่างดี ดังนั้นน่าจะเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้ระบบการจักเก็บกongs่วยน้ำผึ้งเมืองกำแพงเพชรมีปริมาณมากกว่าเมืองอื่นๆได้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตามกongs่วยน้ำผึ้งในเวลาต่อมาได้ลดบทบาทลงไปมาก อันน่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากรัฐไปดำเนินการให้เอกชนทำการประมูลอากรแทนกongs่วย โดยเฉพาะการจักเก็บอากรป่าผึ้งและอากรผึ้ง เป็นต้น

๑.๔ กongs่วยทอง

กongs่วยทองในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เท่าที่ตรวจพบในหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ว่าบริเวณดังกล่าวมีกongs่วยทองสังกัดอยู่ ๓ เมืองคือ เพชรบูรณ์ พิษณุโลก และสวรรคโลก ซึ่งแต่ละเมืองมีจำนวนกongs่วยและมีตัวเลขในสังกัด ดังนี้คือ

พิษณุโลก	มีกongs่วย ๔ กอง	มีเลิกในสังกัด ๑๕๒ คน	ส่งทองปีละ ๒ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ สลึง ^{๑๒}
เพชรบูรณ์	มีกongs่วย ๕ กอง	มีเลิกในสังกัด ๒๖๔ คน	ส่งทองปีละ ๑ ชั่ง ๑๓ ตำลึง
สวรรคโลก	มีกongs่วย ๓ กอง	มีเลิกในสังกัด ๑๒๕ คน	ส่งทองปีละ ๑๕ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง ^{๑๓}
รวมตัวเลขในสังกัด ๓ เมือง ๗๒๒ คน รวมส่งทองปีละ ๔ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ๓ บาท			

กongs่วยทองในหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่าที่ตรวจสอบจากหลักฐานพบมีอยู่ ๓ หัวเมือง แต่ก็มีกรจักเก็บส่วยทองในรูปของการเกณฑ์ส่วยอยู่บ้าง เช่นที่เมืองพิษณุโลก สวรรคโลก และเพชรบูรณ์ กongs่วยทองในบริเวณหัวเมืองดังกล่าวถ้าเปรียบเทียบกับรายได้ในการจักเก็บกับหัวเมืองอื่นๆนับว่ายังมีน้อยมาก โดยเฉพาะกongs่วยทองในหัวเมืองที่ราบสูงโคราช เช่นเมืองนครราชสีมา ซึ่งมีกongs่วยทองถึง ๕ กอง มีเลิกในสังกัดถึง ๒,๓๘๘ คน ส่งทองปีละ ๑๗ ชั่ง ๘ ตำลึง^{๑๔}

อย่างไรก็ตามกongs่วยทองในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้มีปริมาณการจักเก็บเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะที่เมืองเพชรบูรณ์ ซึ่งรัฐได้กำหนดอัตราจักเก็บคือตัวเลขในสังกัด

^{๑๒} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๕, หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๓} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๒๐.

^{๑๔} คณะรัฐบาล..., เรื่องเดียวกัน.

ตารางที่ ๒
บัญชีทองคำส่วยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

พ.ศ. ๒๓๓๓

เมือง	จำนวนเลขส่วย	อัตราทองคำต่อคน ต่อปี	จำนวนส่วยทองคำต่อปี
อัครป้อม	๑,๒๘๐		ทองคำ ๘ ชั่ง ๖ บาท
นครราชสีมา (บางส่วน)	๑,๒๖๔		ทองคำ ๗ ชั่ง ๑๔ ตำลึง
ชัยภูมิ	๖๐๐		ทองคำ ๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง
สีมูบ	๑๗๖	๘ คนต่อทองคำ หนัก ๑ ตำลึง	ทองคำ ๑ ชั่ง ๒ ตำลึง
ภูเขียว	๓๑๔		ทองคำ ๑ ชั่ง ๑๕ ตำลึง
ชลบท	๓๒๐		ทองคำ ๒ ชั่ง
หนองคาย	๔๐๐		ทองคำ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
หนองหาร	๕๐๐		ทองคำ ๑ ชั่ง ๑๑ ตำลึง ๑ บาท และเงิน ๒๕ ชั่ง
ภูเวียง	๑๐๖		ทองคำ ๑๓ ชั่ง ๑ บาท
นครพนม	๔๐๐		ทองคำ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ท่าอุเทน	๑๕๐		ทองคำ ๑๔ ตำลึง ๓ บาท
ไชยบุรี	๑๐๐		ทองคำ ๑๒ ตำลึง ๒ บาท
พรรณานิคม	๔๐		ทองคำ ๕ ตำลึง

ที่มา : หสข. จกหมายเหตุ ร.๓ จ.ศ. ๑๑๕๒ เลขที่ ๑๐ บัญชีเรื่องทองคำส่วย
และเกณฑ์ร่อน.

หมายเหตุ ปี พ.ศ. ๒๓๓๓ นี้ เมืองนครพนมร่อนทองไม่ได้ ขอส่งเป็นแร่แทน
๑๕๐ หาบ เมืองไชยบุรี ขอส่งเป็นแร่แทน ปีละ ๖๐ หาบ

ที่มา ชีวชัย บุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์..., พ.ศ. ๒๓๓๖-
๒๔๕๐, หน้า ๘๒.

กองส่วยคนละ ๒ สลึง^{๔๕} ที่เมืองเพชรบูรณ์ หล่มสักและสวรรคโลก^{๔๖} และคนละ
๑๑ สลึง ที่เมืองคำซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัย^{๔๗} และในเวลาต่อมาได้มีการเพิ่ม
ปริมาณการส่งทองในหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่มขึ้น กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๘๑

พิษณุโลก มีกองส่วยทอง ๔ กอง มีเลิกในสังกัด ๖๓^{๔๘} คน ส่งทองปีละ ๑๐ ชั่ง
๑ คำลึง ๑ บาท ๒ สลึง

สวรรคโลก มีกองส่วยทอง ๓ กอง มีเลิกในสังกัด ๑๘^{๔๙} ส่งทองปีละ ๕ ชั่ง
๑ คำลึง ๓ บาท^{๕๐} เป็นที่น่าสังเกตว่าการจัดเก็บจากกองส่วยทองในบริเวณเมืองพิษณุโลก
และสวรรคโลกในช่วงเวลาดังกล่าวมีปริมาณเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ น่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากรัฐ
ได้ทำการส่งเสริมกระบวนการทางการผลิตเพื่อตอบสนองนโยบายทางการค้าเพื่อการ
ส่งออก เพราะทองคำมหรหรือทองคำดยุก็เป็นหนึ่งในจำนวนสินค้าส่งออกในสมัยรัชกาล
ที่ ๓^{๕๑} ดังปรากฏว่ารัฐได้จัดส่งคนจากส่วนกลางไปแนะนำเทคนิคในการร่อนทองที่เมือง
สวรรคโลก กล่าวคือ "โปรดเกล้าให้จัดเงินใส่หุ ที่เคยสันทักจักเงินเคยร่อนทองมา

^{๔๕} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๑๘๘ ใบบอกเมือง
เพชรบูรณ์ส่งทองคำส่วยกอง กองหลวงณรงค์.

^{๔๖} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๔๐ ใบบอกเมืองสวรรคโลก.

^{๔๗} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๔.

^{๔๘} ไม่สามารถทราบตัวเลขที่แน่ชัดทั้งหมด.

^{๔๙} ไม่สามารถทราบตัวเลขได้แน่ชัด.

^{๕๐} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๔ บัญชีส่งส่วยทองคำ
จากหนุส่วยต่างๆ.

^{๕๑} อ้างอิงแล้วในหัวข้อ ๔.๑.

มากเมือง มาแต่ก่อนให้ขุนพิพิธภักดีพาเงินใส่หู ขึ้นไปอยู่ที่บ่อนทอง ณ แขวงเมือง
สวรรคโลก..."^{๕๒} จากหลักฐานดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ ถึงกระบวนการผลิตที่รัฐ
ส่วนกลางส่งเสริมปัจจัยทางการผลิตในบริเวณดังกล่าว

แต่เป็นที่น่าเสียดายไม่ทราบแน่ชัดว่าการเพิ่มจำนวนคนและปริมาณการส่งทอง
ที่เมืองเพชรบูรณ์และเมืองขึ้นว่ามีเป็นจำนวนปีละเท่าใด แต่จากการตรวจสอบหลักฐาน
ปริมาณการรายงานส่งทองของกองส่วยเมืองเพชรบูรณ์ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๔๑-๒๓๕๐
ได้พบว่าเมืองที่ส่งทองคำส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือของรัฐส่วนกลางมากที่สุดคือ เมือง
เพชรบูรณ์ ในขณะที่ปริมาณการส่งทองคำส่วยของเมืองพิษณุโลกและสวรรคโลกมีปริมาณ
ลดลงในเวลาต่อมา^{๕๓} ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานที่รายงานปริมาณการส่ง
ทองคำส่วยได้ทั้งหมด เพราะหลักฐานชำรุดและสูญหาย แต่จากการได้ตรวจสอบการส่ง
ทองคำส่วยที่มีปริมาณมากของเมืองเพชรบูรณ์ได้ เพราะปรากฏว่ากองส่วยทองและการ
เกณฑ์ส่วยทองเมืองเพชรบูรณ์ได้ขยายขอบเขตของเนื้อที่ในการร่อนทองนอกเหนือของ
เมืองในสังกัดถึงแขวงเมืองบัวชุม^{๕๔} เพื่อตอบสนองความคั่งการของรัฐ และสิ่งที่น่า
สังเกตอีกประการหนึ่งก็คือตัวเลขในสังกัดกองส่วยทองค่อนข้างมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นโดย
เฉพาะที่เมืองเพชรบูรณ์มีเลิกในสังกัดถึง ๒๖๔ คน ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ และได้มีการ
เกณฑ์เล็กร่อนทองในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ในหัวเมืองเพชรบูรณ์ หล่มสัก เลย แก่นท้าว
วิเชียรและบัวชุม เป็นจำนวนถึง ๔๐๐ คน^{๕๕} ถึงแม้ว่าจะเป็นตัวเลขเกณฑ์ส่วยทองแต่ก็
พอจะให้ภาพกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบการจกเก็บได้ และนอกจากนั้นยังพบว่าเลิก
กองส่วยทองเมืองคำที่เป็นเมืองขนาดเล็กมีเลิกในสังกัดถึง ๗๐ คน พร้อมบิ๊ท้าว ๔ คน
ทำหน้าที่ควบคุมกองส่วย^{๕๖}

^{๕๒} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๘ เลขที่ ๑๐.

^{๕๓} ไปรกดุรายละเอียดการางส่งทองคำยุยของหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^{๕๔} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๗๗ โบบอกเมือง
เพชรบูรณ์ส่งทองคำส่วย.

^{๕๕} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๔๐ หนังสือพระยา
ศรีสทเทพ ถึงพระยาสุริยวงศา เรื่องขอแรงเลิกเมืองต่างๆมาร่อนทอง.

^{๕๖} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๑๘.

จากหลักฐานดังกล่าวน่าจะพิจารณาได้ว่ากองส่วยทองเป็นกองส่วยที่มีงานรับ
 ฝึกซ้อมค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับกองส่วยชนิดอื่นๆ โดยเฉพาะกองส่วยไม้ขอนสัก
 กล่าวคือกองส่วยทอง เป็นกองส่วยที่ใช้แรงงานมากกว่ากองส่วยไม้ขอนสักและไม่มี
 อันตรายเท่ากับกองส่วยไม้ขอนสัก เพราะปรากฏว่าได้มีเลิกจากกองส่วยไม้ขอนสักเมือง
 พิชัย หลบหนีเข้าสังกัดกองส่วยทองเมืองเพชรบูรณ์^{๕๗} สาเหตุที่กองส่วยทองมีเลิกในสังกัด
 เพิ่มขึ้นในกรณีของเมืองเพชรบูรณ์น่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยอีกประการหนึ่ง กล่าว
 คือกองส่วยทองเปิดโอกาสให้ไพร่ในสังกัดได้ทำงานส่วนตัวมากกว่ากองส่วยชนิดอื่นๆ
 เพราะฤดูกาลร่อนทองจะเป็นช่วงเดือน ๓^{๕๘} หรือช่วงต้นฤดูร้อน ดังนั้นไพร่ของส่วยทอง
 จึงมีโอกาสดำรงงานส่วนตัวได้ โดยเฉพาะการเพาะปลูกในไร่นา ในขณะที่กองส่วยไม้ขอนสัก
 ต้องรับเร่ง คัด ชักลากไม้ให้ทันต้นฤดูฝน โดยเฉพาะในช่วงฤดูน้ำหลากในช่วงประมา
 เดือน ๕ ถึง เดือน ๑๐ เพราะปรากฏว่าถ้าปีไหนน้ำน้อยหรือคักชักลากไม้ทันต้นฤดูฝน
 จะทำให้มีปริมาณไม้ค้ำส่งเป็นจำนวนมาก ดังกรณีไม้ขอนสักส่วยของเมืองตากค้างแห้ง^{๕๙}
 และนอกจากนั้นกองส่วยไม้ขอนสักต้องใช้แรงงานคนเป็นจำนวนมาก และจำเป็นต้องใช้
 แรงงานจากช่างในการชักลาก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าช่างเป็นส่วที่มีความสำคัญทาง
 เศรษฐกิจที่มีความต้องการมากในกองส่วยไม้และเกณฑ์ส่วยไม้ขอนสักในหัวเมืองฝ่าย
 เหนือ นอกจากเป็นส่วที่มีความสำคัญทางด้านยุทธปัจจัยของรัฐ

ในช่วงตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐได้เริ่มทำการจัดเก็บกองส่วยทองจาก
 สิ่งของมาเป็นเงินตราเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เลกเมืองคำส่งเงินแทน

^{๕๗} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๒๘๒.

^{๕๘} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๑๐๓ ใบบอกเมือง
 เพชรบูรณ์ส่งทองคำส่วย กองขุนอุไรย.

^{๕๙} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๕๔ ใบบอกเมืองตาก
 เรื่องส่งไม้ขอนสักเมืองตาก.

ส่วยทองคำผุย คนละ ๑ คำลึง ๒ บาท^{๖๐} และนอกจากนั้นยังเปิดโอกาสให้เลิกสังกัด กองส่วยทองจักษุหาสิ่งของมาทดแทนทองคำส่วย โดยจักษุส่งทรัพยากรที่มีมากในท้องถิ่นมา ทดแทน เช่น กองลาวพวน ทองคำส่วยเมืองสุวรรณคโลก ส่งไม้ซอนสักแทนทองคำส่วย ๒๐ คัน คิดเป็นเงิน ๑๗ คำลึง^{๖๑}

อย่างไรก็ตามการจักษุเก็บกองส่วยทองในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะ ที่เมืองสุวรรณคโลกมีปริมาณลดลง จึงเป็นเหตุทำให้เลิกในสังกัดกองหาสิ่งของอื่นทดแทนทั้ง ในรูปเงินตราและสิ่งของที่มีมากในท้องถิ่นนั้นๆ เช่น ไม้ซอนสัก ผลแร่ เป็นต้น

ดังนั้นอาจกล่าวสรุปได้ว่า กองส่วยทองเป็นกองส่วยที่ทำรายได้ให้แก่รัฐมาก พอสมควรในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๑.๕ กองส่วยครั้ง

ภายหลังเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ ทำให้เมืองเพชรบูรณ์และ เมืองพิษณุโลกตลอดจนเมืองพิชัยได้ควบคุมหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ดังปรากฏว่าเมืองเพชรบูรณ์ ได้ควบคุมเมืองหล่มสัก แก่นท้าว เลย และอาจหมายรวมถึงเมือง ภูเขียว^{๖๒} ในขณะที่เมืองพิษณุโลกได้ควบคุมเมืองค่านซ้ายและภูครั้งในปี พ.ศ. ๒๓๗๐^{๖๓} เป็นต้น และจากการได้ควบคุมหัวเมืองลาวดังกล่าวทำให้เมืองทั้งสอง โดยเฉพาะเมือง เพชรบูรณ์และเมืองพิษณุโลกได้ควบคุมและทำการจักษุเก็บส่วยหัวเมืองลาวในบริเวณดังกล่าว เพราะปรากฏว่าภายหลังการกบฏของเจ้าอนุวงศ์แล้ว หัวเมืองเหล่านี้ไม่ต้องส่ง ส่วยผ่านอำนาจรัฐที่เวียงจันทน์ แต่ส่งต่อมาที่เมืองพิษณุโลกและเมืองเพชรบูรณ์ ดังกรณี ส่วยบ้านคอนสารถูกจักษุเก็บส่งไปเวียงจันทน์ ดังนั้นผลประโยชน์ของหัวเมืองลาวเหล่านี้

^{๖๐} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๑๑๔.

^{๖๑} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๕, เลขที่ ๔๓, ใบบอกเมือง สุวรรณคโลกส่งไม้ซอนสักแทนทองคำส่วย.

^{๖๒} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๓๕, สารตราเจ้า พระยาจักรีเรื่องให้บริษัชบาตรอ้ายสุริยะวงษา กรมการเมืองหล่มสัก.

^{๖๓} คณะรัฐบาล..., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๔๔.

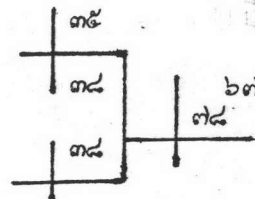
ทำให้รัฐได้เพิ่มมาตรการ การจักเก็บที่เข้มข้นต่อการชุกครึกและคิงตุคเลกส์จากหัวเมือง เหล่านี้เข้าสู่ผลิตในระบบส่งผ่านทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้เร่งรัด และควบคุมในการจักเก็บผลประโยชน์จากสินค้าในรูปของป่าในระบบของส่งที่จักเก็บ ในรูปของผลผลิต โดยเฉพาะครั้งซึ่งเป็นสินค้าที่คองการของพ่อค้าชาวต่างชาติ^{๖๔} ซึ่ง จากการรายงานของสังฆราชบาลเลกัวซ์ได้ให้ภาพผลผลิตในรูปสินค้าของป่าจากเมือง หล่มสักว่า

เมืองหลวง มีประชากรอยู่เพียง ๕,๐๐๐ ถึง ๑๐,๐๐๐ คน เท่านั้น ซึ่งเครื่องราชบรรณาการทุกปี มีแรทองแดง ใบลานสำหรับใช้จาง หนังสือ ซี่ผึ้ง กายาน ครั้ง...^{๖๕}

และนอกจากนั้นยังมีหลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวสนับสนุนหลักฐานดังกล่าว ถึงผลผลิตของหัว เมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ว่า "กองละว่าส่งจักส่งเครื่องราชบรรณาการ ประกอบ ไปด้วยเงินตรา ขอนคอก งาช้าง สี่ผึ้ง เสือรวกและยอกลาน"^{๖๖} และนอกจากนั้นยังมี ครั้ง เร่ว และปานโย เป็นต้น และยังได้พบหลักฐานการส่งครั้งส่งของเมืองเพชรบูรณ์ว่า

"เมืองนนนำครั้งส่ง ทักใช้ปีเถาะ

เมืองหล่มสัก ส่งปีมะโรง

จากหลักฐานดังกล่าวการส่งครั้งส่งของบริเวณหัวเมืองเหล่านี้ จะต้องมาก่อนปี พ.ศ. ๒๓๓๔ อย่างแน่นอนเพราะได้มีการทักใช้ครั้งส่งในปี พ.ศ. ๒๓๓๓^{๖๘} ซึ่งการส่งส่ง

^{๖๔} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๘๐. สารตราเจ้า พระยาจักรีถึงหลวงมหาดไทย กรมการเมืองเพชรบูรณ์ ให้เกณฑ์เลกทำส่งครั้งส่งถวาย.

^{๖๕} สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๔๓.

^{๖๖} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๖๑. สารตราเจ้า พระยาจักรีถึงพระไชยวิชิต คอบบอกจำนวนนาปรัง.

^{๖๗} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๔. บัญชีรายวัน ส่งส่งเร่วหัวเมือง.

^{๖๘} ปี พ.ศ. ๒๓๓๓ คือปีมะโรง.

ในบริเวณดังกล่าวน่าจะจะมีผลสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในลาว อันมีผลสืบเนื่องมาจากการแตกสลายของอำนาจรัฐเวียงจันทน์ภายหลังการปราบกบฏ เจ้าอนุวงศ์ จึงเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้หัวเมืองลาวเหล่านี้หันมาส่งส่วยต่อกรุงเทพฯ โดยตรง

การเพิ่มปริมาณของจำนวนประชากรอย่างรวดเร็วในบริเวณหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ และการเพิ่มปริมาณของจำนวนประชากรดังกล่าวย่อมนำมาซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของส่วย เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๓๕ ได้มีการรายงานเลขเมืองเพชรบูรณ์ หล่มสัก แก่นท้าว และเลย ว่ามีเลขเก็บ ๓,๕๐๗ คน^{๖๕} และเพิ่มขึ้นอีกอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะที่เมืองเพชรบูรณ์มีเลขในสังกัดถึง ๒,๙๖๑ คน และในขณะที่เมืองหล่มสักมีเลขในสังกัดทั้งเก่าและใหม่รวมกันถึง ๒,๙๘๔ คน^{๗๐} และยังปรากฏว่าได้มีการแบ่งเลกลาวที่สังกัดเมืองเพชรบูรณ์ไปไว้ในหัวเมืองภาคกลางโดยเฉพาะที่เมืองนครชัยศรี^{๗๑} และหลักฐานร่วมสมัยยังให้ภาพของการเพิ่มพลเมืองในแถบหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ดังปรากฏ "พระยาพิชัยโลกกับพระแก้วอาษา ไขจ๊กแจงเกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คนครอบครัวเมืองหล่มสัก เมืองเลย เมืองค่านซ้ายเข้ามาตั้งบ้านเรือนได้มากน้อยเท่าไร"^{๗๒} จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการเพิ่มจำนวนพลเมืองอย่างเห็นได้ชัดในแถบหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ ได้มีการรายงานการส่งครั้งส่วยของเมืองค่านซ้าย ในสังกัดของเลกท้าวชติยะ ๕๓ คน ส่งครั้งคนละ ๑ หาบต่อปี ได้ครั้ง ๕๓ หาบ เป็นราคา ๖ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาท^{๗๓}

^{๖๕} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๔ เลขที่ ๔๗.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๒} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔, หน้า ๒๕.

^{๗๓} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๖, เลขที่ ๒๓. ใบบอกเมืองสุโขทัย ส่งส่วยไม้ขนอสัก.

ความต้องการของรัฐในการใช้ครั้งทั้งภายในประเทศ และการค้าเพื่อการส่งออกได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นกล่าวคือ "ต้องการครั้งสำหรับตอบแทนลูกค้านายสลุปก่าป็นและยอมไหม้ข้อผ้าพระราชทานข้าราชการ..."^{๗๔} และจากการที่ครั้งเป็นสินค้าส่งออกจึงทำให้รัฐเพิ่มปริมาณของตัวเล็กในสังกัดกองส่วยครั้งในเมืองแถบนี้เห็นได้ชัด เพราะปรากฏว่าเล็กในสังกัดกองส่วยครั้งเมืองหล่มสักมีถึง ๑,๐๒๐ คน โดยกำหนดอัตราการจัดเก็บ ๔ คนต่อหาบ ได้ครั้ง ๒๕๕ หาบ และกองหลวงราชภักดีขุนศรีจางง เล็กส่วยครั้ง ๑๖๕ คน ๔ คนต่อหาบ ได้ครั้ง ๔๑ หาบ กองท้าวพุดเล็ก ๒๔ คน ทำส่วย ๒ คน และ ๔ คนต่อหาบ ได้ครั้ง ๑๕ หาบ เมืองแก่นท้าว เล็ก ๒๓๐ คน ทำส่วยครั้ง ๔ คนต่อหาบ ได้ครั้ง ๕๗ หาบ ๕๐ ซึ่ง รวมเข้ากันเป็นครั้ง ๓๗๔ หาบ^{๗๕} จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพถึงการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ โดยเฉพาะครั้งเพราะปรากฏว่า ถ้ากองเล็กส่วยครั้งไม่สามารถส่งครั้งส่วยได้ ก็ให้จัดส่งผลเร็วแทน หรือส่งเงินในอัตราคนละ ๑ ตำลึง^{๗๖} เพราะครั้งเป็นที่ต้องการมากของการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งจากหลักฐานได้ให้ภาพของครั้งที่ไม่เพียงพอแก่ความต้องการ กล่าวคือรัฐได้ทำการจัดซื้อครั้งเพิ่มเติมจากรายได้ของภาษีอากร ดังปรากฏว่ารัฐได้นำเงินอากรตลาด อากรฝ้ายและอากรอ้อย ในหัวเมืองฝ้ายเหนือจัดซื้อครั้งที่เมืองพิชัย ในราคาหาบละ ๓ ตำลึง ได้ครั้ง ๕ หาบ ๕๒ ชั่งเงิน^{๗๗} และพระฝางได้จัดซื้อครั้งจำนวน ๒๐ หาบเพิ่มเติมอีก^{๗๘}

^{๗๔} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๘๐. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงมหาดไทย กรมการเมืองเพชรบูรณ์ให้เกณฑ์เล็กทำส่วยครั้งถวาย.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๗} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๕๗. ใบบอกพระศรีสุริยะราชา เมืองพิชัย.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน.

จากปริมาณความต้องการสินค้าของชาวต่างชาติ ทำให้ครั้งกลายเป็นสินค้าส่งออกที่มีความสำคัญมาก และนโยบายส่งออกทำให้ครั้งในกองส่วยไม่เพียงพอแก่ความต้องการทำให้รัฐต้องจัดเกณฑ์ส่วยครั้งเพิ่มเติมในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังปรากฏว่าพระลับแล จัดซื้อครั้งจำนวนเกณฑ์ หนัก ๕ หาบ ๒๕ ชั่ง^{๓๙} ไทย^{๓๙} จำนวนการส่งครั้งไ้ทวีปริมาณเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะครั้งกองส่วยเมืองเพชรบูรณ์

แต่อย่างไรก็ตามได้เกิดกรณีพิพาทระหว่างเมืองหล่มสักกับเมืองเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ ในกรณีปัญหาการยกยอกส่วยและกรณีความขัดแย้งของเจ้าเมือง กรมการเมืองเพชรบูรณ์ กับพระสุริยวงษา กรมการเมืองหล่มสัก ในสาเหตุการข่มเหงบุตรหลานของเจ้าเมืองและกรมการเมืองหล่มสัก^{๔๐} จากปัญหาดังกล่าวจึงทำให้รัฐส่วนกลางแยกเมืองหล่มสักออกจากการปกครองของเมืองเพชรบูรณ์ในปีเดียวกันเมื่อมีการสอบสวนว่าเจ้าเมืองและกรมการเมืองเพชรบูรณ์มีความผิดจริง และทำให้พระยาเพชรบูรณ์และกรมการเมืองเพชรบูรณ์ถูกปลดออกจากราชการ^{๔๑} จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้การส่งส่วยของเมืองหล่มสักไม่ต้องส่งผ่านเมืองเพชรบูรณ์ ดังปรากฏว่า "เมืองหล่มสัก ส่งครั้งหนัก ๖๑ หาบ ๓๖ ชั่ง"^{๔๒} จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพต่อการถูกข่มเหงในการจัดเก็บส่วยแบบส่งต่อของเมืองเพชรบูรณ์คือเมืองชั้นในสังกัด จากการสูญเสียเมืองชั้น หล่มสักทำให้เมืองเพชรบูรณ์เหลือเมืองชั้นเพียง ๒ หัวเมือง คือเลย และ แก่นท้าว ดังปรากฏ

^{๓๙} กทข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๑๐๘. ใบบอกพระศรีสุริยวงษา เมืองพิชัย.

^{๔๐} กทข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๗. รายชื่อข้าราชการผู้ได้เลื่อนตำแหน่ง.

^{๔๑} กทข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๐. สำเนาแปลหนังสือพระสุริยวงษากรมการเมืองหล่มสัก.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน.

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ "เมืองเพชรบูรณ์ส่งครั้งเมืองแก่นท้าว ๒๔ หาบ"^{๕๓} และในเวลาต่อมาความซึกแย้งของเมืองทั้งสองได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดเพิ่มมากขึ้น เมื่อเมืองหล่มสักต้องการขยายอิทธิพลทางการเมือง เข้าควบคุมหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์^{๕๔} จากการแย่งชิงให้ได้มาซึ่งการปกครองหัวเมืองลาว เลย และแก่นท้าว ของเมืองหล่มสัก สันตุกลงด้วยการพิจารณาของรัฐส่วนกลางให้เมืองเพชรบูรณ์ยังคงมีบทบาทควบคุมเมืองเลย และแก่นท้าวต่อไป ทั้งนี้จะมาจากเหตุผลที่ว่าความใกล้ชิดของข้าราชการเมืองเพชรบูรณ์ที่มีต่อส่วนกลาง ซึ่งน่าจะมาจากการเป็นบุตรหลานของกลุ่มลูกน้องคนสนิทมาตั้งแต่ก่อนการสถาปนาราชวงศ์จักรีแล้ว

ในกรณีของเมืองเพชรบูรณ์ จึงทำให้เมืองเพชรบูรณ์มีบทบาทในการต่อรองกับอำนาจรัฐส่วนกลางได้ดีกว่าเมืองหล่มสักด้วยประการทั้งปวง เพราะปรากฏว่าในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๗๐ เมืองหล่มสักได้ร่วมก่อการกบฏกับเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ซึ่งสิ่งดังกล่าวยังคงเป็นภาพที่ปรากฏในความทรงจำทางการเมืองที่รัฐส่วนกลางพึงระหนกอยู่เสมอ เพราะปรากฏว่าในเวลาต่อมาเมืองหล่มสักก็ได้ถูกโอนมาสังกัดขึ้นอยู่กับเมืองเพชรบูรณ์ตามเดิมประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๘ กล่าวคือการส่งส่วยครั้งเมืองหล่มสักได้ถูกกลบเข้ามาในความดูแลของเมืองเพชรบูรณ์อีก ดังปรากฏ

ให้ข้าพเจ้า (พระยาเพชรบูรณ์) เร่งค้างส่วยเมืองหล่มสัก ข้าพเจ้าจึงได้แต่งกรมการขึ้นไปเร่งครั้งส่วยเมืองหล่มสัก... เป็นเงินแทนครั้ง ๗ ชั่ง ๑๗ ตำลึง ๘ บาท คิดราคาหาบละ ๓ ตำลึง เป็นครั้ง ๘๔ หาบ ๓๗ ชั่ง...^{๕๕}

นอกจากเมืองเพชรบูรณ์จะเป็นแหล่งผลประโยชน์ของครั้งจากกองส่วยขนาดใหญ่แล้ว เมืองพิษณุโลกก็เป็นคอบสนองผลประโยชน์จากกองส่วยครั้งเป็นจำนวนมากเช่นกัน โดยเฉพาะในหัวเมืองชั้นที่เป็นหัวเมืองลาวโดยเฉพาะเมืองก่านซ้ายและภูครั้ง

^{๕๓} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๗๕. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

^{๕๔} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๐.

^{๕๕} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๘๗. ใบบอกพระยาเพชรรัตน์เมืองเพชรบูรณ์ ส่งเงินแทนครั้งส่วยเมืองหล่มสัก.

ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ เมืองพิษณุโลกส่งครั้งเมืองค่านซ้าย

ส่งค้างปีมะโรง ๔๕ หาบ
และพระแก้วอาษาส่งเงินแทนครั้ง

๔
๑๐

คิดราคาหาบละ ๓ คำลึง เป็นครั้ง ๓๐ หาบ

เข้ากันเป็นครั้ง ๓๕ หาบ^{๔๖} และในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ...พระยาพิษณุโลก
ถวายพระไชยบุรินทร์ กรมการบอกหนังสือให้พระแก้วอาษาเจ้าเมืองค่านซ้าย
คุมเอาครั้งส่วยปีมะเมียอัฐศกนาส่ง หน้า ๖๒ หาบ...^{๔๗}

ดังนั้นอาจกล่าวสรุปได้ว่าเมืองที่ส่งครั้งกองส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็น
หัวเมืองลาวที่ตั้งอยู่บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น หล่มสัก เลย ค่านซ้าย และแก่นท้าว
เป็นต้น ซึ่งหัวเมืองเหล่านี้ได้ถูกผนวกเข้ารวมกับหัวเมืองฝ่ายเหนือภายหลังการเกิด
กบฏเจ้าอนุวงศ์ และการรวมหัวเมืองเหล่านี้เข้ามาสังกัดเมืองเพชรบูรณ์และพิษณุโลกก็
เท่ากับเป็นการเพิ่มปริมาณการจัดเก็บส่วยแบบส่งต่อ โดยเฉพาะส่วยครั้งซึ่งเป็นสินค้า
ของป่าที่มีมากในบริเวณดังกล่าว ซึ่งการจัดเก็บส่วยครั้งในบริเวณดังกล่าวจะจัดเก็บได้
ประมาณปีละ ๕๐๐ หาบค่อปี นอกเหนือจากการเกณฑ์ส่วยครั้งและครั้งจักซื้อในบริเวณ
แถบเมืองพิษณุและพิษณุโลก

๑.๖ กองส่วยเงิน

กองส่วยเงินจัดเป็นกองส่วยที่เป็นตัวแปรทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระบบส่วย
และกองส่วยดังกล่าวเป็นกระบวนการนำมาซึ่งการล่มสลายของระบบส่วยต่อการจัดเก็บ
ในรูปของผลผลิต

กองส่วยเงินได้ตรวจพบหลักฐานว่าได้มีการจัดตั้งขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๔๔ เพราะได้ตรวจสอบหลักฐานพบว่า ได้มีเลิกไพร่เมืองกำแพงเพชร

^{๔๖} กหช., จกทนายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๐๔. ใบบอก
กรมการเมืองพิษณุโลกส่งครั้งส่วยเมืองค่านซ้าย.

^{๔๗} กหช., จกทนายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๓. เรื่องตอบ
รับครั้งส่วยกับเรื่องเกณฑ์เจ้าเมืองกรมการกองนอกทำส่วยทองแดงฯ.

ทำส่วยเงิน คังปรากฏ

"ปีมะเมีย ปีมะแม	}	๒๗ ทำส่วยเงิน ๔๗ คน	เงินคนละ	๒ ๒ ^{๘๘}
---------------------	---	---------------------	----------	---------------------

การจัดเก็บทองส่วยเงินเริ่มขึ้นในปีมะเมีย ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๘๘ และเป็นปีที่ทราบอย่างแน่นอนว่าไม่สามารถตรวจพบหลักฐานการจัดเก็บทองส่วยเงินที่เก่ากว่านี้ ซึ่งการจัดตั้งทองส่วยเงินน่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากรัฐไม่ประสบผลสำเร็จต่อการจัดเก็บส่วยในรูปแบบของผลิตเพราะมีส่วยประเภทกิ่งกล่าวค้างส่งเป็นจำนวนมาก และปริมาณการจัดเก็บมีจำนวนลดลง

ดังนั้นการจัดตั้งทองส่วยเงินจึงเป็นความพยายามของรัฐส่วนกลางที่จะเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บส่วยในรูปแบบของผลิตมาสู่ระบบเงินตรา^{๘๘} เพราะเป็นการจัดเก็บที่กำหนดอัตราและมาตรฐาน ของแรงงานจากไพร่ส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นตัวแทน การกำหนดอัตราจัดเก็บของทองส่วยเงินคือไพร่และทาส ในสังกัดทองส่วยคนละ ๒ ตำลึง ๒ บาท ซึ่งเป็นการกำหนดอัตราจัดเก็บในช่วงแรกโดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ใน ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือ คือ พิษณุโลก มีทองส่วยเงิน ๑๑ กอง สุโขทัย ๘ กอง สวรรคโลก ๔ กอง พิไชย ๑ กอง นครสวรรค์ ๑ กอง และกำแพงเพชร มีเลิกในสังกัด ๒๗ คน^{๘๙} มีเลิกในสังกัดรวมทั้งสิ้น ๑,๐๘๐ คน การกำหนดอัตราจัดเก็บในช่วงแรกค่อนข้างสูงมาก ซึ่งทำให้ไพร่ในสังกัดทองส่วยกิ่งกล่าวต้องรับภาระหนัก และน่าจะเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ระบบทองส่วยเงินในหัวเมืองฝ่ายเหนือค้างส่งเป็นจำนวนมาก คังปรากฏว่าทองส่วยเงินส่งเงิน ๓๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ใน ๔ หัวเมือง และค้างส่งคือ เมืองพิษณุโลก ๓๐ ชั่ง ๑๒ ตำลึง ๒ บาท สุโขทัย ๑๘ ชั่ง ๑๒ ตำลึง ๒ บาท

^{๘๘} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๔. บัญชีเลขส่วยเงินหัวเมืองต่างๆฝ่ายเหนือ.

^{๘๙} บุญรอด แก้วกัญญา, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑), หน้า

^{๙๐} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๔.

พิชัย ๒ ชั่ง ๗ คำลึง ๒ บาท และนครสวรรค์ ๑ ชั่ง ๒ คำลึง ๒ บาท^{๕๑}

การจัดเก็บในลักษณะที่ขูกริกคังกล่าว พบว่านายกongช่วยเงินจัดเก็บแม่กระทั่งคนที่เสียชีวิตไปแล้วโดยคาบเก็บเอาบุตรภรรยาและบิดามารดา ซึ่งบุคคลที่ได้รับการยกเว้นคือพระภิกษุเท่านั้น^{๕๒} ดังนั้นการจัดเก็บกongช่วยเงินจึงเป็นการเพิ่มภาระให้แก่ไพร่และทาส เพราะปรากฏในช่วงระยะแรกของการจัดตั้งกongช่วยเงินได้มีการเปลี่ยนแปลงอัตราของกongช่วยทั้งการเพิ่มกongช่วยและลดอยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ซึ่งแต่ละเมืองมีกongช่วยในสังกัดดังต่อไปนี้

พิษณุโลก	๑๐ กong
สุโขทัย	๑๐ กong
สวรรคโลก	๓ กong
นครสวรรค์	๒ กong
พิชัย	๑ กong

รวมกongช่วยทั้งหมดใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ๒๖ กong จำนวนเลกทั้งหมดที่สังกัดกongช่วย ๑,๑๓๖ คน จัดเก็บเป็นจำนวนเงินปีละ ๑๒๕ ชั่ง ๑๒ คำลึง ๒ บาท^{๕๓} และในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ในที่สุดท้ายของรัชกาลที่ ๓ ก็พบว่ากongช่วยเงินมีการเปลี่ยนแปลงอีก กล่าวคือ

พิษณุโลก	๑๐ กong
สุโขทัย	๑๑ กong
สวรรคโลก	๓ กong

^{๕๑} กทศ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๒๒. บัญชีจำนวนเงินส่วย เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองค่างๆส่งเข้ามา.

^{๕๒} กทศ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๒๐. ใบบอกเมืองพิชัยส่งเงินส่วย.

^{๕๓} กทศ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๕๒. บัญชีส่วยเมืองพิษณุโลก.

พิชัย ^{๕๔} ๑ กอง
นครสวรรค์ ๒ กอง

รวมกองส่วยทั้งหมดใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือ จำนวนเลิกในสังกัดกองส่วย ๔๕๒ คน และกำหนดอัตราจกเก็บไพร่คนละ ๒ ตำลึง ๒ บาท ทาส ๑ ตำลึง ๑ บาท จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่ารัฐได้ทำการลดอัตราจกเก็บไพร่และทาสที่สังกัดในกองส่วยเงิน จากการปรับเปลี่ยนอัตราจกเก็บเสียใหม่ก็เท่ากับว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ไพร่และทาสรับภาระต่อค่าตัวในการส่งส่วยได้ และนอกจากนั้นยังเป็นการชักชวนให้ไพร่เข้ามาสังกัดในกองส่วยเงินให้มากยิ่งขึ้นด้วย ดังปรากฏว่าได้มีการเกลี้ยกล่อมเลิกไพร่ไร้สังกัดให้เข้ามาสังกัดกองส่วยเงิน^{๕๕}

ดังนั้นจึงอาจกล่าวสรุปได้ว่ากองส่วยเงินในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้ทำรายได้ให้แก่รัฐในทศวรรษปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงปีละ ๗,๖๗๑ บาท^{๕๖} ซึ่งนับเป็นรายได้ที่สำคัญแก่รัฐส่วนกลาง

๑.๗ กองส่วยทองแดง

กองส่วยทองแดงเกิดขึ้นจากความต้องการทองแดงของรัฐ ที่จะใช้ในกิจการศาสนา กล่าวคือ "...ทรงพระราชศรัทธาให้หล่อพระพุทธรูปและรูปต่างๆบูชาพระรัตนไตร กับเอามาใช้สอยการพระนครเป็นอันมาก..."^{๕๗}

^{๕๔} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๓, เลขที่ ๑๒๔. บัญชี
ส่วยกองนอก.

^{๕๕} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๔.

^{๕๖} ไม่รวมเมืองนครสวรรค์และเมืองกำแพงเพชร เพราะในเวลาต่อมากองส่วยเงินเมืองกำแพงเพชรได้ยกเลิก.

^{๕๗} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๓. สารตรา
เรื่องคอบรับครั้งส่วย เรื่องเกณฑ์เจ้าเมืองกรมการกองนอกทำส่วยทองแดง.

และจากการขาดแคลนแร่ทองแดงที่กรุงเทพฯ ดังปรากฏ "...โปรดเกล้าให้เจ้าพนักงานเอาเงินหลวงจัดหาซื้อทองแดงลูกค้าได้น้อยหาพอใช้ในราชการไม่..."^{๘๘}

จากปัญหาการขาดแคลนแร่ทองแดงดังกล่าว จึงเป็นปัจจัยทำให้เกิดการจัดตั้งกองส่วยทองแดงที่เมืองพิษณุ เพราะบริเวณดังกล่าวอยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบที่มีพ่อค้าชาวจีนขนานทองแดงมาจำหน่ายในบริเวณเมืองแพร่และบริเวณใกล้เคียงโดยเฉพาะในอาณาเขตเมืองชั้นของเมืองพิษณุ^{๘๙} การจัดตั้งกองส่วยทองแดงที่เมืองพิษณุเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ โดยมีเลิกในสังกัดกองส่วย ๑,๐๕๕ คน จัดส่งทองแดงปีละ ๑๒๓ หนาบ^{๙๐} และกำหนดอัตราจัดเก็บทองแดงต่อเลิกไพร่ในสังกัด ๕ คน ต่อ ๑ หนาบ^{๙๑} และในเวลาต่อมาได้มีการจัดตั้งกองส่วยทองแดงในหัวเมืองใกล้เคียงเช่น สุโขทัย และ สวรรคโลก ดังปรากฏว่าเมืองสวรรคโลก มีเลิกในสังกัดกองส่วยทองแดง ๗๑ คน ทำส่วย ๕๐ คน ทองแดงหนัก ๑๐ หนาบ และสุโขทัย เลิก ๖๕ คน ทำส่วย ๓๖ คน ทองแดงหนัก ๑๗ หนาบ ๒๐ ชั่ง และชำระเพิ่ม ๖๒ คน ทำส่วย ๓๓ คน ปีละ ๖ หนาบ ๖๐ ชั่ง^{๙๒}

จากการเพิ่มปริมาณดังกล่าวทำให้มีการส่งส่วยทองแดงรวมทั้งหมดเป็นจำนวน ๑๕๕ หนาบ ๕๘ ชั่งต่อปี ซึ่งนับเป็นรายได้จากกองส่วยทองแดงที่มีปริมาณมาก และภาพการจัดเก็บกองส่วยทองแดงยังสะท้อนให้เห็นสภาพการค้าทองแดงในหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกด้วย

^{๘๘} กหข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๓.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๙๑} กหข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๒๑. บัญชีเลิกส่วยไม้ขนสักและเกณฑ์ให้ทำส่วยทองแดง.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน.

๑.๔ กองส่วยเหล็ก

แร่เหล็กจากหัวเมืองฝ่ายเหนือถือว่าเป็นเหล็กที่มีคุณภาพดีมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในสมัยอยุธยาโดยเฉพาะเหล็กน้ำพี้เมืองพิชัย และเหล็กเมืองกำแพงเพชร^{๑๐๓} และเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่เจ้านายชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งปรากฏในภาพสะท้อนของประสบการณ์แห่งความเป็นจริง ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวคือ

"เอาเหล็กไหลเหล็กหล่อบ่อพระแสง เหล็กกำแพงน้ำพี้เหล็กแร่
ทองคำสัมฤทธิ์นากอะแจ เงินที่แท้ชาติเหล็กทองแดงคง"^{๑๐๔}

และจากหลักฐานของครอว์ฟอร์ด ก็ได้ให้ภาพของแหล่งแร่เหล็กในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือว่า "แร่เหล็ก พบอยู่ทั่วไปในบริเวณห่างจากเมืองหลวงไปประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ ไมล์"^{๑๐๕} ถึงแม้ว่าหลักฐานดังกล่าวจะไม่บอกว่าแหล่งแร่เหล็กมีอยู่ในท้องที่บริเวณใด แต่ก็พอสันนิษฐานและคำนวณจากระยะทางได้ กล่าวคือระยะทาง ๒๐๐ ไมล์ จากกรุงเทพฯก็ประมาณท้องที่ในบริเวณจังหวัดชัยนาทและจังหวัดนครสวรรค์ในปัจจุบัน ซึ่งจากศึกษาและสำรวจแหล่งที่ตั้งของเมืองโบราณอู่ตะเภา ในเขตอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของอาจารย์ชิตา สาระยา ร่วมกับอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม ได้พบตะกอนแร่เหล็กบริเวณริมแม่น้ำอู่ตะเภา ซึ่งอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม ได้กล่าวสันนิษฐานว่าบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งถลุงแร่เหล็ก ซึ่งเหล็กที่นำมาถลุงน่าจะมาจากบริเวณภูเขาในท้องที่ใกล้เคียง และระยะทาง ๓๐๐ ไมล์ คงไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะอยู่บริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ อันได้แก่บริเวณเมืองกำแพงเพชร พิษณุโลก และ พิชัย ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นบริเวณแหล่งแร่เหล็กที่อุดมสมบูรณ์ ดังปรากฏมีการจัดเก็บส่วยเหล็กที่เมืองพิษณุโลกและเมืองกุม^{๑๐๖} หลักฐานดังกล่าวพอจะให้ภาพถึงการจัดเก็บส่วยเหล็กได้

^{๑๐๓} ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, ระบบเศรษฐกิจอยุธยา, หน้า ๔๒.

^{๑๐๔} กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า ๓๕๕.

^{๑๐๕} ไพรโรจน์ เกษมณกิจ, แปล เอกสารครอว์ฟอร์ด. (โรงพิมพ์ศาสนา นครหลวงกรุงเทพธนบุรี ๒๕๑๕). หน้า ๑๐๐.

^{๑๐๖} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๔๓. ใบบอกเจ้าเมืองกรมการเมืองเก็บเอาเงินทอง ช้าง ม้า แก่ราษฎร.

เป็นอย่างดี แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถทราบจำนวนการจักเก็บได้ อย่างไรก็ตาม ได้พบหลักฐานการจักตั้งกองส่วยเหล็กในหัวเมืองฝ่ายเหนือในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ ที่เมืองพิชัย ดังปรากฏว่า "เมืองพิชัย ส่งเหล็ก เมืองนครศรีสินธุ์ หน้า ๒๒ หาบ"^{๑๐๓} และในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ "เมืองพิชัยส่งเหล็ก เมืองนครศรีสินธุ์ หน้า ๒๒ หาบ"^{๑๐๔} จากการได้พบ หลักฐานการส่งเหล็กในกองส่วยเป็นจำนวน ๒ ครั้ง ในช่วงระยะเวลา ๑๐ ปี อัตรา การส่งจำนวนเหล็กไม่เปลี่ยนแปลงคือปีละ ๒๒ หาบ เป็นประจำทุกปี อย่างไรก็ตาม ปริมาณการจักเก็บจากกองส่วยเหล็กในหัวเมืองฝ่ายเหนืออาจมีปริมาณมากกว่าตัวเลข ดังกล่าว แต่ไม่สามารถทราบจำนวนการจักเก็บได้ เพราะหลักฐานชั้นต้นก็ได้ให้ภาพถึง กองส่วยเหล็กที่เมืองพิษณุโลก ในกองทุนพิชิตรักษ์ ซึ่งอยู่ที่เมืองกุม^{๑๐๕}

๑.๕ กองส่วยน้ำรัก

กองส่วยน้ำรักในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้พบว่ามีกองส่วยน้ำรักที่เมืองพิษณุโลก ๒ กอง ในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ โดยมีกองส่วยน้ำรักของ กองหลวงจำเริญ เลกในสังกัด ๑๒ คน ทำส่วยน้ำรักปีละ ๒๕๐ ทะนาน และกองส่วยหลวงภักดีชุมพล เลกในสังกัด ๑๒ คน ทำส่วยน้ำรักปีละ ๑๕๐ ทะนาน^{๑๑๐} และนอกจากนั้นจะเป็นการเกณฑ์ส่วยน้ำรัก มากกว่าจะสังกัดกองส่วย เช่น การเกณฑ์ส่วยน้ำรักร่วมเกณฑ์ส่วยไม้^{๑๑๑}

^{๑๐๓} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๖, เลขที่ ๓๑. บัญชีส่วย อากรพระศรีสทเทพปลัดบัญชากรมมหาดไทยนำขึ้นทูลเกล้าฯ.

^{๑๐๔} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๕, เลขที่ ๒. ฎีกาหมื่น พิทักษ์อาวุธ.

^{๑๐๕} เมืองกุม เป็นเมืองชั้นกับเมืองพิจิตร แต่ต่อมาขึ้นกับเมืองพิษณุโลกในฐานะ เป็นเมืองชัคคอกและถูกโอนมาขึ้นกับเมืองพิจิตรคามเดิม.

^{๑๑๐} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๐. บัญชีจำนวน เลกทำส่วยไม้ขอนสักและซี่ฝง.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ตามกองส่วยน้ำรักไม่มีในหัวเมืองอื่นๆ นอกจากเมืองพิษณุโลก แต่จะมีการส่งส่วยน้ำรัก ในลักษณะของการเกณฑ์ส่วยซึ่งพบเห็นโดยทั่วไปในหัวเมืองฝ่ายเหนือ อาทิเช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ รัฐเกณฑ์ส่วยน้ำรักเมืองตาก ๑๓๐ หนาน^{๑๑๒} ปี พ.ศ. ๒๓๓๘ เกณฑ์ส่วยน้ำรักเมืองพิษัย ๑๓๐๔ หนาน^{๑๑๓} และในปี พ.ศ. ๒๓๔๐ เกณฑ์ส่วยน้ำรักเมืองพิษัย ๓๓๐๐ หนาน เป็นคั้น^{๑๑๔}

๑.๑๐ กองส่วยกำยาน

กองส่วยกำยาน ซึ่งตรวจพบส่วนใหญ่จะมีปากในแถบหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์คือ เมืองหล่มสัก เลย และ แก่นท้าว^{๑๑๕} จึงปรากฏว่ามีกองส่วยกำยานของท้าวหล่มเล็กในสังกัดกองส่วย ๔๘ คน^{๑๑๖} เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถพบหลักฐานการจึกเก็บกองกำยานส่วยได้

๒. ส่วยเกณฑ์

๒.๑ เกณฑ์ส่วยไม้

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐส่วนกลาง เป็นปัจจัยต่อการดึงทุนผลผลิตส่วนเกินมาไว้ในรูปของระบบส่วยและระบบเจ้าภาษีนายอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อตอบสนองนโยบายการค้าของรัฐ

^{๑๑๒} กหข., จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๖, เลขที่ ๔๑. ใบบอกเมืองตาก เรื่องส่งไม้ซ้อฟ้า ไม้บานประคูด.

^{๑๑๓} กหข., จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๗, เลขที่ ๔๕. ใบบอกเมืองพิษัย เรื่องส่งไม้.

^{๑๑๔} กหข., จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๗. บัญชีรายวันส่งไม้เครื่องพระเมรุ.

^{๑๑๕} กหข., จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๘๐. สารตราเจ้าพระยาจักรี ถึงหลวงมหาดไทย กรมการเมืองเพชรบูรณ์ให้เกณฑ์เลกทำส่วยครั้งถวาย.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน.

กิจกรรมของระบบช่วยค้ำที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งระบบช่วยแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ กองช่วยเหลือและเกณฑ์ช่วยเหลือ โดยเฉพาะการเกณฑ์ช่วยเหลือของรัฐในรูปผลผลิตเป็นปฏิริยาตัวเร่งเร้าให้เกิดแรงผลักดันให้เกิดปัจจัยทางการผลิต ในลักษณะที่เร่งด่วนเพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐ เมื่อผลผลิตในรูปของช่วยเหลือชนิดนั้นๆ ซากแคลน ดังปรากฏว่ารัฐเกณฑ์ช่วยเหลือเร็วและช่วยเหลือครั้งเพื่อตอบสนองนโยบายการค้า^{๑๑๓} ถึงแม้ว่ารัฐจะมีกิจกรรมกองช่วยเหลือต่อการค้ำดวงผลประโยชน์เป็นรายปีที่แน่นอน แต่ความต้องการสินค้านั้นๆ ก็ยังไม่เพียงพอ

การจกเก็บผลประโยชน์ของรัฐในระบบช่วย ในรูปของผลผลิตซึ่งรัฐสามารถนำผลผลิตเหล่านั้นมาแปรรูปเป็นสินค้าออกมาเป็นตั๋วเงิน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นสาเหตุที่สำคัญซึ่งทำให้ผลผลิตจากการจกเก็บในระบบกองช่วยเหลือไปเพียงพอแก่ความต้องการของรัฐต่อนโยบายการค้าส่งออก ดังนั้นรัฐจึงเพิ่มมาตรการของการชุกจรดที่ทวีความรุนแรงและเข้มข้นเพิ่มมากขึ้นจากแรงงานไพร่ช่วยเหลือในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะการเกณฑ์ช่วยเหลือขนอสัก ซึ่งการเกณฑ์ช่วยเหลือไม้ก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง ที่รัฐพึงกระทำต่อการสนับสนุนนโยบายทางการค้าทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ ไม้ขนอสักเป็นผลผลิตที่ช่วยสนับสนุนนโยบายทางการค้าของรัฐ ดังคำกล่าวของครอว์ฟอร์ด ที่ว่า "ไม้สัก ก็มีราคาถูก และปริมาณมากมาย เหมาะสำหรับนำไปจำหน่ายให้แก่เมืองในอาณานิคมอังกฤษ..."^{๑๑๔} ไม้สักเป็นไม้ที่ทนทานและมีคุณภาพดี เทียบเท่ากับไม้สักที่กรุงอังวะ^{๑๑๕} เหมาะแก่การก่อสร้างเสาและเรือกำปั่น ซึ่งผลผลิตจากไม้คือการจกเก็บในระบบกองช่วยเหลือแล้ว การเกณฑ์ช่วยเหลือไม้ โดยเฉพาะไม้สัก ปีหนึ่งๆรัฐสามารถจกเก็บทั้ง ๒ ประเภทไม้ค่ากว่า ๒,๕๐๐-๓,๐๐๐ ตัน ซึ่งครอว์ฟอร์ดก็ได้ให้ภาพปริมาณของไม้สักที่หลังไหลจากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงสู่ส่วนกลางว่า

^{๑๑๓} อางอิงแล้วในหัวข้อ ๔.๑.

^{๑๑๔} ไพโรจน์ เกษมนนกิจ, แปล เอกสารครอว์ฟอร์ด, หน้า ๑๐๑.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓.

"ไม้นี้จะลอยเป็นแพลงสู่เมืองหลวงของกรุงสยาม เป็นระยะทางประมาณ ๓๐๐ ไมล์"^{๑๒๐}
 จากปริมาณไม้ที่ถูกจกเก็บส่งลงมาส่วนใหญ่จะถูกใช้ในกิจการศาสนาและใช้ในการต่อเรือ
 ขนาดใหญ่โดยเฉพาะเรือสำเภา เรือสลุกำปั่น จากหลักฐานที่กล่าวมาแล้ว เรือสำเภา
 ก็จกเป็นสินค้าสำเร็จรูปที่ส่งออกไปจำหน่ายยังประเทศจีนเหมือนกัน กล่าวคือพ่อค้าจะ
 บรรทุกสินค้าใส่เรือสำเภาไปจำหน่ายยังเมืองจีน และเมื่อจำหน่ายสินค้าเสร็จแล้วก็
 จำหน่ายเรือสำเภาด้วยเช่นกัน

ปัจจัยที่ช่วยเสริมแรงต่อการชุกชุมในการจกเก็บไม้ในระบบช่วย
 อีกอย่างหนึ่งก็คือ การมีชาวจีนอยู่อาศัยในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีชาวจีนบางพวก
 มีอาชีพต่อเรือสำเภาทั้งของหลวงและเอกชน และจะเห็นได้ว่าปริมาณของเรือสินค้าใน
 กรุงเทพฯ จากการรายงานของชาวต่างชาติที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อ ๔.๑ จะมีเป็นจำนวน
 มากที่บรรทุกสินค้าไปจำหน่ายยังเมืองจีนและแถบนิคมช่องแคบอังกฤษ ซึ่งปีหนึ่งมีเรือสินค้า
 ที่เดินทางออกจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๓๐-๕๐ ลำ ซึ่งเรือสินค้าเหล่านี้ได้ถูกต่อขึ้นที่
 กรุงเทพฯ เพราะมีวัสดุที่ใช้ในการต่อเรือราคาถูกโดยเฉพาะไม้สัก และไม้ที่เป็นส่วน
 ประกอบของกระบวนทางผลิตเรือดังกล่าว โดยเฉพาะไม้แดงที่ใช้เป็นเสากระโงงเรือ
 ไม้กงเรือ ไม้เพลารือและสมอเรือที่มีมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่เมือง
 เพชรบูรณ์ เป็นต้น

การเกณฑ์ส่วยไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือส่วนใหญ่จะเป็นเกณฑ์ส่วยไม้ขนสัก
 รองลงไปคือ ไม้ตะแบก ไม้ยาง ไม้เสากระโงงเรือ ไม้กงเรือกำปั่น ไม้แผ่นบานประตู
 กรักขนุน เป็นต้น ซึ่งการเกณฑ์ส่วยไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือจะพบเห็นทุกหัวเมือง ซึ่ง
 ลักษณะของไม้ที่ถูกเกณฑ์แบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ

๑. ไม้ท่อน ไม้แก่นไม้ขนสัก ไม้ตะแบก ไม้ยาง และไม้หลักแพ ซึ่งไม้เกณฑ์
 ชนิดนี้จะมีปริมาณการจกเก็บที่มีเป็นจำนวนมาก

๒. ไม้ที่ผ่านกรรมวิธีการแปรรูปมาแล้วในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ ไม้แก่น
 ไม้แผ่นท่าเรือ ไม้บานประตูพระอุโบสถ ไม้เสากระโงงเรือ ไม้กงเรือกำปั่น ไม้ชื่อ-
 พระอุโบสถ และมีไม้แก่นสน และกรักขนุน เป็นต้น

^{๑๒๐} ไทโรจน์ เกษแม่นกิจ, แพล เอกสารครอว์ฟอร์ด, หน้า ๑๐๑.

ซึ่งในที่นี้จะขอกล่าวถึงการเกณฑ์ส่วยไม้ชนิดแรก คือส่วยเกณฑ์ไม้ชนิดที่ยังไม่ผ่านชั้นคอน การแปรรูปเพราะไม้เกณฑ์ส่วยชนิดดังกล่าวมีปริมาณมากเมื่อเปรียบเทียบกับไม้ชนิดที่ ๒ การเกณฑ์ส่วยไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือคงได้มีการเกณฑ์ส่วยไม้เป็นเวลานานแล้ว เพราะปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ได้มีการเกณฑ์ส่วยไม้ทำเสาพระเบญจใน หัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่เมืองพิษณุโลก พิษัย สวรรคโลก และสุโขทัย^{๑๒๑} และพบว่าในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๒ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้พบว่ามีเกณฑ์ส่วยไม้ ขอนสักจากบริเวณดังกล่าวเป็นปริมาณถึง ๒,๒๕๖ ตัน^{๑๒๒} โดยแบ่งเกณฑ์เฉลี่ยในหัวเมือง ฝ่ายเหนือ ดังต่อไปนี้

พิจิคร	๘๘	ตัน
พิษัย	๑,๐๕๐	ตัน
พิษณุโลก	๔๘๖	ตัน
สวรรคโลก	๖๓๘	ตัน
สุโขทัย	๒๖๘	ตัน
กำแพงเพชร	๑๔๐	ตัน
เถิน	๓๖๔	ตัน
ตาก	๖๕	ตัน ^{๑๒๓}

และนอกจากนั้นยังมีการเกณฑ์ส่วยไม้ที่ใช้ในกิจการศาสนาและการต่อเรือ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ กล่าวคือ เกณฑ์ไม้ทำชื่อวัด ๒๐ ครัว พร้อมกับเกณฑ์ไม้เพลาเรือพระที่นั่ง เสากระโถง^{๑๒๔} จากการเกณฑ์ส่วยไม้ที่มีปริมาณมากดังกล่าว ทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือต้อง

^{๑๒๑} จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๓๑-๑๑๓๓, หน้า ๓๖.

^{๑๒๒} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๓. เกณฑ์เจ้าเมืองกรมการตัดไม้ขอนสัก.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน.

รับภาระในการส่งไม้เป็นจำนวนมากทั้งจากรับภาระในกองส่งไม้และยังโดยเกณฑ์ส่งเพิ่มมากขึ้นด้วยอีก-กึ่งปรากฏว่าเมืองพิชัยถูกเกณฑ์ส่งไม้เป็นจำนวนถึง ๑,๐๕๐ ต้น ถึงแม้ว่ารัฐจะไม่ทำการเกณฑ์ไม้ในปริมาณมากทุกปี^{๑๒๕} แต่ก็มีการเกณฑ์ส่งไม้ทุกปี ทั้งไม้ที่ขนาดใหญ่ม้างและเล็กบ้างสลับกันไป เช่น เกณฑ์ไม้ซอนสัก ไม้ซอนสักหลักแพหรือไม้หลักแพ และไม้ซื่อไม้กงเรือ เป็นต้น ซึ่งจากการรับภาระที่หนักดังกล่าว ก่อการเกณฑ์ส่งไม้ของรัฐ ทำให้มีไม้เกณฑ์ส่งเป็นจำนวนมาก กึ่งปรากฏในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๗ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๘^{๑๒๖} โดยเฉพาะไม้เกณฑ์ส่งที่ค้างในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ เป็นจำนวนถึง ๑,๕๓๓ ต้น และในขณะที่รัฐได้ทำการเกณฑ์เพิ่มเติมขึ้นอีก กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เป็นจำนวนถึง ๒,๑๒๗ ต้น จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้ปริมาณค้างส่งเป็นจำนวนมากถึงแม้ว่าการเกณฑ์ส่งไม้จะทวีปริมาณเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือ ได้มีการเกณฑ์ส่งไม้ในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ถึง ๒,๗๖๕ ต้น และปริมาณการเกณฑ์ส่งไม้เพิ่มมากขึ้นทุกปี กึ่งปรากฏการเกณฑ์ไม้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๗๓ กึ่งนี้คือ

ปี พ.ศ. ๒๓๖๓	เกณฑ์ไม้	๒,๕๕๖	ต้น
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔	เกณฑ์ไม้	๒,๑๒๗	ต้น
ปี พ.ศ. ๒๓๗๓	เกณฑ์ไม้	๒,๗๖๕	ต้น

แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถทราบการเกณฑ์ส่งไม้ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ ได้ว่ามีจำนวนเท่าไรเพียงแต่ทราบว่าปีไม้ค้างเกณฑ์ในปีดังกล่าวถึง ๑,๕๓๓ ต้น และถ้านำมาเปรียบเทียบกับสถิติการเกณฑ์ไม้ในปีที่ใกล้เคียงที่สุดคือปี พ.ศ. ๒๓๖๘ ซึ่งจะเห็นได้ว่าส่งเกณฑ์ไม้ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ จะมีไม้ค้างเป็นจำนวนมาก และถ้าคิดจากปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เป็นเกณฑ์หัวเมืองฝ่ายเหนือจะจัดส่งไม้ให้ส่วนกลางเพียง ๒๐๔ ต้น หรือคิดเป็นเปอร์เซ็นต์เพียง ๒๐% จาก ๑๐๐% เท่านั้น ซึ่งเป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ รัฐจะต้องเกณฑ์ส่งไม้เป็นปริมาณมากเป็นเท่าตัวของจำนวนไม้ที่ค้าง ซึ่งลักษณะของการเกณฑ์ส่งไม้รัฐส่วนกลางได้กำหนดให้แต่ละเมืองรับผิดชอบโดยแบ่งเกณฑ์

^{๑๒๕} ไปรคตุรายละเอียดการางส่งไม้หัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^{๑๒๖} กษ., จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๓.

เฉลี่ยตามฐานะของเมืองโดยพิจารณาจากตัวเลขในสังกัด ซึ่งในที่นี้ขอยกตัวอย่าง เลก กองส่วยไม้เมืองพิชัย ว่ามีเลขสังกัดกองส่วยไม้ ๕๗๓ คน เมืองพิชัยต้องรับผิดชอบในการส่งไม้ปีละ ๑,๑๕๖ ตัน ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวก็คงจะให้ภาพที่ไม่แตกต่างกันนัก คือการเกณฑ์ส่วยไม้ เพราะรัฐส่วนกลางจะต้องให้หัวเมืองรายงานบัญชีตัวเลขในสังกัดของแต่ละเมืองให้ทราบถึงตัวเลขที่จะรับผิดชอบต่อการเกณฑ์ส่วยไม้ ก่อนที่จะกำหนดจำนวนไม้ที่เกณฑ์^{๑๒๗} และนอกจากนั้นรัฐจะต้องจัดส่งคนจากส่วนกลางมาทำหน้าที่เร่งรัดการส่งส่วยไม้ เช่น ขุนจางจ้ออักษร ทำหน้าที่เร่งรัดการส่งส่วยไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๒๘}

การเกณฑ์ส่วยไม้มากนั้นก็ใช้ไพร่เกณฑ์ส่วยเป็นจำนวนมากเช่นกัน โดยเฉพาะ เลขในสังกัดบัญชีเกณฑ์ส่วย คงปรากฏว่ารัฐเกณฑ์เลขส่วยในสังกัดหัวเมืองฝ่ายเหนือคือไป๋ ขอนสั๊ก ไค่แก่เมืองพิจิตร พิษณุโลก สวรรคโลก พิชัย กำแพงเพชร และตาก ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ได้ระบุตัวเลขที่ถูกเกณฑ์ส่วยไม้ ๕,๔๑๘ คน^{๑๒๙} เลขไพร่ส่วยที่ถูกเกณฑ์จะไปถูกรัฐ กำหนดอัตราการจัดเก็บเหมือนกับกองส่วยไม้ แต่เจ้าหน้าที่ทำการเกณฑ์ส่วยไม้เป็นผู้ที่รับผิดชอบ อันได้แก่ เจ้าเมืองและกรมการเมือง ทั้งในเมืองหลักและเมืองขึ้นของตัวเอง เช่นเมืองพิษณุโลกจะต้องกระจายเกณฑ์ส่วยให้แก่เมืองขึ้นของตัวเอง ตามจำนวนตัวเลขของไพร่ที่สังกัดตามหัวเมือง ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ รัฐเกณฑ์ส่วยไม้ขอนแก่นเมืองพิษณุโลก เป็นจำนวน ๔๘๖ ตัน โดยแบ่งตามเมืองขึ้นดังนี้คือ พิษณุโลก ๓๘๓ ตัน นครไทย ๖๖ ตัน ซากิระการ ๑๒ ตัน และนครชุม ๒๕ ตัน^{๑๓๐}

อย่างไรก็ตามอาจกล่าวสรุปได้ว่าการเกณฑ์ส่วยไม้ขอนแก่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ มีปริมาณมากเพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ มีจำนวนไม้ค้างส่งตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๔๑-๒๓๔๘ รวมเวลาทั้งสิ้น ๘ ปี มีไม้ขอนแก่นเกณฑ์ส่วยค้างถึง ๔,๖๑๓ ตัน^{๑๓๑} ค้างนั้นอาจ

^{๑๒๗} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๓.

^{๑๒๘} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๕๖. ในบอกเมืองสวรรคโลกส่งไม้จำนวนเกณฑ์.

^{๑๒๙} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๔.

^{๑๓๐} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๓.

^{๑๓๑} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๒๖.

กล่าวได้ว่าไม้เกณฑ์ส่วยที่ทำกรเกณฑ์ส่วยแต่ละครั้ง รัฐจะเกณฑ์ส่วยไม้ต่ำกว่าปีละ ๒,๐๐๐ คัน ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ รัฐเกณฑ์ส่วยไม้ขอนสักถึง ๒,๐๗๔ คัน ในขณะที่กองส่วยรัฐจัดเก็บไม้ไผ่ไม้เกณฑ์ปีละ ๑,๗๗๕ คัน รวมไม้ขอนสักทั้ง ๒ ประเภท ๓,๘๔๙ คัน^{๑๓๒} ที่จัดเก็บได้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งเมืองที่รับผิดชอบการเกณฑ์ส่วยไม้ขอนสักมากที่สุดคือ เมืองพิษณุ^{๑๓๓}

ส่วยการเกณฑ์ไม้แปรรูปที่ถูกส่งมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ มีจำนวนเกณฑ์ส่วยเมื่อเปรียบเทียบกับไม้ชนิดที่ ๑ แล้วนับว่ามีปริมาณน้อยมาก ซึ่งส่วนใหญ่จะมีการเกณฑ์ส่วยไม้ที่ผ่านการแปรรูปแล้วในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ประเภท ไม้แผ่นบานประตู ไม้แผ่นกระดาน และไม้ส่วนประกอบอื่นๆ เช่น ไม้เสากระโดงเรือ ไม้กงเรือฯ เป็นต้น ซึ่งไม้พวกนี้ส่วนใหญ่จะถูกส่งมาจากเมืองพิษณุ สวรรคโลก และตาก ในขณะที่ไม้บางจำพวกที่ใช้เป็นส่วนประกอบของเรือส่วนใหญ่จะถูกเกณฑ์ส่วยจากเมืองเพชรบูรณ์ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ว่า "...เมืองเพชรบูรณ์ส่งไม้กำปั่นปีเถาะ พระเพชรบูรณ์เกณฑ์เฉลี่ย เมืองเลย เมืองแก่นท้าว..."^{๑๓๔} และนอกจากนั้นยังเกณฑ์ส่วยไม้ประเภทดังกล่าวเพิ่มเติมอีก ดังปรากฏว่าเกณฑ์ไม้กงเรือกำปั่นเมืองเพชรบูรณ์ โดยแบ่งไปเมืองเลย ๑๓ ตัว เพชรบูรณ์ ๒๐ ตัว แก่นท้าว ๒๗ ตัว^{๑๓๕} และเกณฑ์ไม้กงฉากประเภทไม้แคง ๒๐ ตัว^{๑๓๖}

การเกณฑ์ส่วยไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ นับว่าเป็นการเกณฑ์ส่วยไม้ที่มีปริมาณมาก โดยเฉพาะไม้ขอนสักที่ยังไม่ผ่านการบวนการแปรรูป การเกณฑ์ส่วยไม้ดังกล่าวเป็นการตอบสนองการขาดแคลนของไม้ในส่วนกลางดังที่กล่าวมาแล้ว

^{๑๓๒} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๐๑. บัญชีงบท่าไม้ขอนสักที่เกณฑ์ให้คัก.

^{๑๓๓} ดูตารางเกณฑ์ไม้.

^{๑๓๔} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๗๒. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์เรื่องส่งเครื่องไม้ทำเรือ.

^{๑๓๕} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๗๕. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

^{๑๓๖} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๘๐. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

๒.๒ เกณฑ์ช่วยป่าน

ป่านเป็นพืชชนิดหนึ่งที่ใช้เส้นใยใช้สำหรับทำเชือก ดังปรากฏว่า "ป่านใบทอง การตีเชือกนำมาใช้ในสลูก่าป่าน..."^{๑๓๙} การเกณฑ์ช่วยป่าน เป็นการเกณฑ์ที่มีลักษณะแตกต่างจากการเกณฑ์ช่วยชนิดอื่นๆ เช่น ช่วยครั้ง หรือ ช่วยเร็วเกณฑ์ เพราะการเกณฑ์ช่วยป่านต้องผ่านขั้นตอนในกระบวนการผลิต ดังปรากฏว่ามีการเกณฑ์เลกเมืองเพชรบูรณ์ ส่งช่วยป่าน กล่าวคือ "เกณฑ์ไพร่ ๓๐๐ คน ปลุกป่าน..."^{๑๓๘} ซึ่งการผลิตป่านต้องใช้แรงงานในการผลิตตั้งแต่เริ่มต้นทำการเพาะปลูก จนกระทั่งถึงการจักเก็บผลผลิตส่งรัฐ และถ้าบางปีเกิดภัยธรรมชาติ ก็จะทำให้เกิดความเสียหายจากการเพาะปลูกพืชดังกล่าว ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๓๘ ว่า "เกณฑ์ไพร่ปลุกป่านได้รับความเสียหาย เพราะฝนตกหนัก ป่านใบในที่ลุ่มเน่าเปื่อยเสียหาย..."^{๑๓๙} ดังนั้นไพร่ที่ถูกเกณฑ์ช่วยป่านจะต้องรับผิดชอบถ้าช่วยป่านของตนได้รับความเสียหายหรือจักเก็บไม่ได้ โดยการส่งเงินทดแทนช่วย โดยเรียกเก็บเงินจากช่วยป่านในอัตราคนละ ๖ บาท และคิดเป็นป่านในอัตราคนละ ๑๕ ชั่ง^{๑๔๐}

อย่างไรก็ตามได้มีการเพิ่มปริมาณการจักเก็บช่วยป่านเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๓๘ ว่าได้มีการเกณฑ์ช่วยป่านจากเลกคนละ ๒๕ ชั่ง และกำหนดอัตราจักเก็บค่าช่วยป่าน

^{๑๓๙} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๖. สำนวนตรา เจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเพชรบูรณ์ เรื่องให้ส่งช่างรูปตีลงมาทูลเกล้าถวาย.

^{๑๓๘} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๘๔. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งช่วยป่าน.

^{๑๓๙} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๙๘, เลขที่ ๕๕. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ เรื่องส่งเงินช่วย.

^{๑๔๐} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๙๕, เลขที่ ๒๔. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

หาบละ ๓ คำถึง ๑ ซึ่ง^{๑๔๑} จากอัครการรับผิดชอบของเลกเกณฑ์ส่งผ่านซึ่งนับว่าเป็น
ภาระที่หนักมาก และรัฐยังเพิ่มมาตรการให้บรรดาเจ้าเมือง กรมการเบื่องเกณฑ์เลก
ปลูกส่งผ่านเพิ่มขึ้นจาก ๑๑๖ คน^{๑๔๒} เป็น ๓๐๐ คน ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ว่า
"เพชรบูรณ์ส่งส่งผ่านปีละ ๑๕๐ หาบ ใช้เลก ๓๐๐ คน คนละ ๒๕ ซึ่ง..."^{๑๔๓} จาก
การเกณฑ์เลกส่งผ่านไปเป็นจำนวนถึง ๓๐๐ คน ที่เมืองเพชรบูรณ์ ซึ่งมีผลสืบเนื่อง
มาจากป่าไม้กลายเป็นสินค้าส่งออกของไทย ดังปรากฏในรายงานของชาวโปรตุเกส
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ว่าสินค้าออกของไทยมีป่าไม้รวมอยู่ด้วย^{๑๔๔} ดังนั้นจึงอาจ
กล่าวได้ว่าป่าไม้เป็นพืชเศรษฐกิจของรัฐที่มีมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่
เมืองเพชรบูรณ์ และหัวเมืองอื่นๆ เช่น กำแพงเพชร พิจิตร พิษณุโลก และนครสวรรค์^{๑๔๕}
แต่มีสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับประการว่าการจัดเก็บที่แตกต่างกันตรงระบบ กล่าวคือเมืองเพชรบูรณ์
เป็นเมืองที่ค่อนข้างจะใช้ระบบการจัดเก็บในรูปแบบเศรษฐกิจในระบบส่งผ่านมากกว่า

^{๑๔๑} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๕๕. ใบบอก
เมืองเพชรบูรณ์ เรื่องส่งส่งผ่าน.

^{๑๔๒} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๕, เลขที่ ๒๔.

^{๑๔๓} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๘๔. ใบบอก
เมืองเพชรบูรณ์ เรื่องส่งส่งผ่าน.

^{๑๔๔} ลินจง สุวรรณโกสิน, แปล ๔๗๐ ปีสัมพันธ์ไคร้ระหว่างโปรตุเกสและไทย,
หน้า ๑๕๘-๑๖๐.

^{๑๔๕} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๕. สารตรา
เจ้าพระยาจักรี เรื่องนำตั้งเงินน้อยเป็นขุนเทพา นายอกรสมภักการ, จ.ศ. ๑๒๐๔,
เลขที่ ๕๔. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระพิจิตร เรื่องนำตั้งเงินน้อยเป็นหมื่นเทพาการ
นายอกรสมภักสร, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๕๕. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยา
พิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินขึ้น เป็นหมื่นศรีสมบัตินายอกรสมภักสร และ จ.ศ. ๑๒๐๗,
เลขที่ ๒๗๒. สารตราถึงพระยาไทรเพชรรัตนราชสงคราม เรื่องให้นำตั้งเงินกองไปย.

ระบบเจ้าภาษีนายอากร เพราะปรากฏว่าในขณะที่เมืองพิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร และนครสวรรค์ ได้มีการจัดเก็บป่าไผ่ ในระบบเจ้าภาษีนายอากรซึ่งจัดเก็บในรูปอากร สมพัศกร ในการประมูลการจัดเก็บป่าไผ่ ไร่ละ ๒ สลึง^{๑๔๖} เป็นเกณฑ์จัดเก็บมาตรฐาน ใน ๔ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ในขณะที่ไพร่ส่วยป่าในเมืองเพชรบูรณ์ต้องรับภาระการจัดเก็บ แทนผลผลิตเป็นจำนวนเงินถึง ๖ บาท จึงนับได้ว่าเป็นลักษณะของการชุกcrik โดยตรง ทางผลผลิตในระบบส่วย ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องมือที่ช่วยในคุกคามผลประโยชน์สู่อำนาจ รัฐส่วนกลาง เพราะปรากฏว่าไพร่ที่ถูกเกณฑ์ส่วยป่าไผ่สามารถชำระเงินที่รัฐกำหนดใน อัตราคงกล่าวได้ จากปัญหาคงกล่าวจึงทำให้ไพร่ส่วยป่าหันมาประกอบอาชีพทำการค้า เพื่อนำเงินไปชดใช้ค่าส่วยป่า^{๑๔๗} การจัดเก็บผลประโยชน์ในระบบส่วยในหัวเมืองลุ่มน้ำ ป่าสักมีความเข้มข้นมากกว่าไพร่ของหัวเมืองฝ่ายเหนือลุ่มน้ำน่านและลุ่มน้ำปิงได้รับ

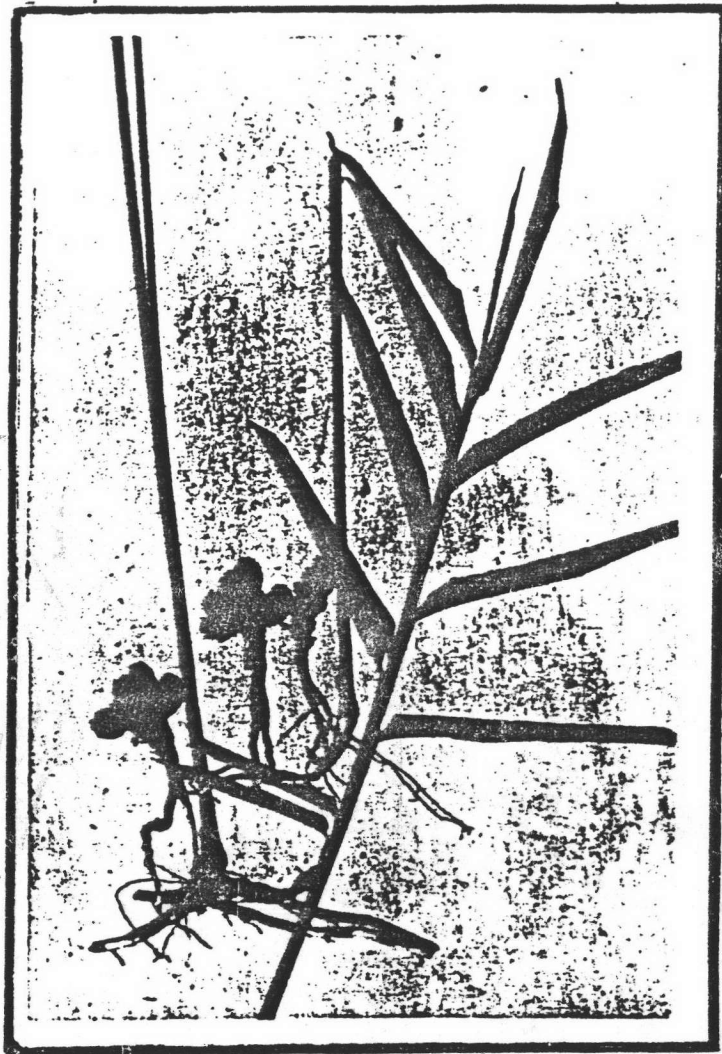
ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าระบบส่วยเมืองเพชรบูรณ์ค่อนข้างที่จะรักษาระบบดังกล่าวในการจัดเก็บผลประโยชน์ค่อนข้างเหนียวแน่น ในขณะที่การจัดเก็บระบบส่วยใน หัวเมืองฝ่ายเหนือบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบนกำลังจะสูญสลายไป โดยการพัฒนาระบบการจัดเก็บเข้าสู่ระบบเจ้าภาษีนายอากร โดยเฉพาะการนำระบบการจัดเก็บจาก หัวเมืองที่มีความชำนาญในด้านการจัดเก็บภาษีอากรอย่างเช่น ราชบุรี และ เพชรบุรี มาใช้^{๑๔๘} ดังนั้นในกรณีของป่าไผ่จึงทำให้ภาพที่มีความแตกต่างระหว่างหัวเมืองทั้ง ๒ กลุ่ม ในระบบการจัดเก็บที่ต่างกัน

ป่าไผ่เป็นพืชเศรษฐกิจของเมืองเพชรบูรณ์ที่ผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการ ของรัฐในรูปของการเกณฑ์ส่วยในอัตราปีละ ๑๕๐ หาบ แต่ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนือ อื่นๆผลิตเพื่อการค้าในท้องถิ่นมิได้ผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐ

^{๑๔๖} ดูรายละเอียดอัตราการจัดเก็บอากรสมพัศกรหัวเมืองฝ่ายเหนือในท้ายภาคผนวก.

^{๑๔๗} กทศ., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๕. หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ถึงเมืองลพบุรี เรื่องให้ผู้ร้ายที่ฆ่าเงินเขี้ยวตายไปชำระ.

^{๑๔๘} อ้างอิงแล้วในหัวข้อ ๔.๒.

ผลเร่ว ภาษาจีนเรียกว่า ชุง ซา ยั้ง (Chun Sha Ren)

ภาษาถิ่นอีสาน เรียกว่า หมากแห้ง

ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ด

สรรพคุณ ทำให้เลือดลมเดินสะดวก ช่วยเจริญอาหาร ช่วยย่อยอาหาร

แก้อาเจียน แก้บิด

คุณสมบัติยา รสเค็ม กลิ่นหอม

ที่มาของภาพ ชีรชัย บุญมาธรรม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์...

๒.๓ ผลเร่วเกณฑ์ส่วย

เร่วเป็นพืชชนิดหนึ่งที่พบเห็นโดยทั่วไป และพบมากในหัวเมืองที่ราบสูงโคราช หัวเมืองฝ่ายเหนือและบริเวณหัวเมืองที่ราบลุ่มภาคกลางในบางท้องที่ เช่น ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา สุพรรณบุรี และ อุทัยธานี เป็นต้น เร่ว หรือ "หมากเหม่ง" ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกในภาษาพื้นเมืองบนที่ราบสูงโคราช โดยเฉพาะกลุ่มหัวเมืองที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมล้านช้าง แต่ในขณะที่กลุ่มชนของวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจะเรียกพืชชนิดนี้ว่า "เร่ว" ผลเร่วเป็นพืชพื้นเมืองในท้องถิ่นหัวเมืองที่ราบสูงโคราช ซึ่งภาพของการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในระบบส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนนั้น ใ้ให้ภาพข้อมูลที่เด่นชัดว่าผลเร่วเกณฑ์ส่วยมีปริมาณการจัดส่งมากที่สุดมาจากหัวเมืองบนที่ราบสูงโคราช^{๑๔๘} แต่อย่างไรก็ตามยังพบว่าปริมาณการจัดเก็บผลเร่วเกณฑ์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้มีปริมาณมากพอสมควร เพราะผลเร่วเป็นส่วนประกอบของเครื่องยาจีน ซึ่งपालเลกัษณ์ก็ได้รายงานปริมาณสินค้าส่งออกของไทย ๕๓ ชนิด ซึ่งมีผลเร่วรวมอยู่ด้วย^{๑๕๐}

ดังนั้น ความจำเป็นของรัฐในเรื่องการค้าเพื่อการส่งออกจึงมีมาก ถึงแม้ว่ารัฐจะพยายามขยายวงกว้างในการจัดเก็บผลเร่วในบริเวณหัวเมืองที่ราบสูงโคราช แต่ก็ไม่เพียงพอต่อการตอบสนองการค้าของรัฐ ดังนั้น รัฐจึงต้องเกณฑ์ผลเร่วในขอบเขตบริเวณอื่น นอกเหนือบริเวณที่ราบสูงโคราช ดังปรากฏว่าเกณฑ์ผลเร่ว เมืองกำแพงเพชรโดยให้เหตุผลในการเกณฑ์ผลเร่วว่า "ต้องพระราชประสงค์ผลเร่วสำหรับตอบแทนสินค้าเมืองนอก..."^{๑๕๑} และได้พบหลักฐานที่กล่าวถึงการเกณฑ์ผลเร่วในหัวเมืองฝ่ายเหนือมีอยู่ ๖ หัวเมือง คือ กำแพงเพชร ตาก สุโขทัย พิษณุโลก พิจัย และเพชรบูรณ์ ส่วนเมืองที่มีการจัดเก็บผลเร่วเป็นประจำทุกปีคือเมืองกำแพงเพชรและตาก ส่วนเมืองอื่น ๆ มีการเกณฑ์บ้างบางปี ซึ่งได้พบหลักฐานการเกณฑ์ผลเร่วในหัวเมืองฝ่าย

^{๑๔๘} ดูรายละเอียด, ชีระชัย บุญมาธรรม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์, (พ.ศ. ๒๓๓๖-๒๔๕๐).

^{๑๕๐} สันต์ ท. โกมลบุตร, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๓๐๘-๓๐๙.

^{๑๕๑} กหช., จดหมายเหอสุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๔๘. ในบอกพระยารามณรงค์ เมืองกำแพงเพชร.

ตารางที่ ๓

อัตราและจำนวนส่วยของหัวเมืองกาฬสินธุ์
เปรียบเทียบระหว่าง พ.ศ. ๒๓๔๘ กับ พ.ศ. ๒๓๘๒

เมือง	๒๓๔๘, ๕ คนต่อไร่ ๑ ไร่				๒๓๘๒, ๑๐ คนต่อไร่ ๑ ไร่			
	จำนวน คน	ยกส่วย	ทำส่วย	เรอหนัก (ไร่)	จำนวน คน	ยกส่วย	ทำส่วย	เรอหนัก (ไร่)
กาฬสินธุ์	๒,๔๐๑	๒,๑๕๑	๒๕๐	๕๐	๒,๔๖๑	๑,๔๖๑	๑,๐๐๐	เรอ ๕๐ ไร่ น้ำรั้ง ๕๐๐ ทะนาน
ท่าขอนยาง	๕๐๖	๓๐๖	๒๐๐	๔๐	๖๔๐	๒๔๐	๔๐๐	๔๐
แขงบาดาน	๑๕๘	๙๘	๘๐	๑๖	๒๐๘	๙๘	๑๓๐	๑๓
กุดสิมบุรายณ	๕๔๑	๓๘๑	๑๕๐	๓๐	๕๕๘	๑๘๘	๓๙๐	๓๙
ภูแล่นช้าง	๔๖๒	๓๓๙	๑๒๕	๒๕	๕๒๓	๒๙๓	๒๕๐	๒๕
รวม	๔,๐๖๘	๓,๒๖๔	๘๐๕	๑๖๑	๔,๓๘๙	๒,๒๓๙	๒,๑๕๐	เรอ ๑๖๕ ไร่ น้ำรั้ง ๕๐๐ ทะนาน

ที่มา : ดชช. หมายเหตุ ร.๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๕๘ บัญชีส่วยไร่

ดชช. หมายเหตุ ร.๓ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๑๒๓ ร่างสารตราถึงเจ้าเมือง

กาฬสินธุ์ เรื่องตอบรับส่วยไร่และเงินแทนไร่

หมายเหตุ พ.ศ. ๒๓๔๘ ของจำนวนคนของหัวเมืองกาฬสินธุ์ หมายถึง ชรา พิการ

พระ เณร ท้าวเพี้ย บุครเพี้ย กรมการ ไพร ทาษ เชลย รวมทั้งพวก
กษมป. (หรือพวกเรียกไสยศาสตร์) ค่าย เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่เคื่องชี้
ใครระบุว่า มี "หญิง" หรือ "เด็ก" ค่ายเลย

ส่วนของหัวเมืองอื่นๆหมายถึง เลกท้าวเพี้ย และ เลกฉกรรจ์เท่านั้น ส่วน

พ.ศ. ๒๓๘๒ ทุกหัวเมืองหมายรวมถึง ชรา พิการ พระเณร ท้าวเพี้ย

และไพร่ค้าย

ที่มา ชีร์ชัย บุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์..., พ.ศ.

๒๓๓๖-๒๔๕๐, หน้า ๑๐๔.

เหนือในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ว่าได้มีการเกณฑ์พลเร็วจากเมืองพิชัย ตาก สุโขทัย พิษณุโลก
 กำแพงเพชร-และเพชรบูรณ์ (หล่มสัก เเลย และแก่นท้าว) เป็นปริมาณถึง ๑๑๕ ทหาร
 ๒ ซึ่ง^{๑๕๒} ซึ่งรัฐได้กำหนดอัตราจัดเก็บในชั้นแรก ๓ คนต่อหัว^{๑๕๓}

อย่างไรก็ตามการกำหนดอัตราจัดเก็บดังกล่าวคงกำหนดขึ้นเฉพาะหัวเมืองไทย
 คงปรากฏว่ามีการเกณฑ์เร็วช่วยเมืองกำแพงเพชรในอัตรา ๓ คนต่อหัว^{๑๕๔} และยังได้
 พบหลักฐานการจัดเก็บผลเร็วของเมืองตากว่า "พระสุริยะเกณฑ์ขุนหมื่นแลไพร่ออกเก็บ
 ผลเร็วได้ลงมาครั้งนี้นัก ๓ ทหาร... โดยกำหนดอัตรา ๕ คนต่อหัว..."^{๑๕๕} บุญรอด
 แก้วกัณฑ์ ได้กล่าวถึงการเก็บช่วยผลเร็วเกณฑ์ไว้ว่า "หัวเมืองไทย ๓ คนต่อหัว
 หัวเมืองลาว ๕ คนต่อหัว และลาวเขมร คนละ ๒๕ ชั่ง"^{๑๕๖}

จากประเด็นดังกล่าวหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ถูกกำหนดการจัดเก็บช่วยไม้ขนสีก
 ว่าเป็นหัวเมืองไทยซึ่งประกอบไปด้วยเมืองพิชัย พิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย พิจิตร
 กำแพงเพชร ส่วนเมืองตากการเกณฑ์ช่วยไม้ครั้งนี้ได้ถูกกำหนดเป็นหัวเมืองลาวล้านนา^{๑๕๗}
 แต่อย่างไรก็ตาม บุญรอด แก้วกัณฑ์ ได้อธิบายถึงการจัดเก็บผลเร็วของหัวเมืองไทยโดยกำหนด
 เมืองฉะเชิงเทราเป็นเกณฑ์จัดเก็บ^{๑๕๘} และถือเกณฑ์มาตรฐานหัวเมืองลาวและเขมรจากเมือง

^{๑๕๒} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๓๘. บัญชีรายวัน
 ส่งช่วยเร็วหัวเมือง.

^{๑๕๓} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๐.

^{๑๕๔} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๒๕. ใบบอก
 เมืองกำแพงเพชรส่งผลเร็วจัดซื้อ.

^{๑๕๕} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๗๘. ใบบอก
 เมืองตากส่งผลเร็วช่วยกองพระสุริยะ.

^{๑๕๖} บุญรอด แก้วกัณฑ์, การเก็บช่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, (พ.ศ. ๒๓๒๕-
 ๒๔๑๑), หน้า ๘๘.

^{๑๕๗} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๗, เลขที่ ๕.

^{๑๕๘} กทศ., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ใบบอก
 เมืองฉะเชิงเทรา ส่งผลเร็วช่วย.

ปราจีนบุรี^{๑๕๘} ส่วนการจกเก็บส่วยเร็วของเมืองตากเป็นหัวเมืองลาวนั้นไม่คงสงสัยเลยว่า เพราะเมืองตากเป็นเมืองชายเขตกั้นระหว่างอิทธิพลทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างกับอิทธิพลทางวัฒนธรรมล้านนามาผสมกัน เพราะเมืองตากมีสภาพที่ไม่แตกต่างกับเมืองเพชรบูรณ์ ซึ่งได้พบหลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวสนับสนุนสมมุติฐานข้างกัน กล่าวคือ "แลเมืองตากทุกวันนี้ผู้คนมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ไพร่บ้านพลเมืองเป็นไทยบ้างลาวบ้าง สับสนปนกัน จะให้แต่กำลังพระปลัด กรมการว่าราชการ..."^{๑๖๐}

จากกรณีดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการแต่งตั้งกรมการเมืองตากซึ่งประกอบไปด้วยกรมการไทยและกรมการลาว ดังปรากฏ "ให้ปีทั้งปลัด ไทย ลาว จะได้ช่วยกันรักษาบ้านเมืองสืบไป..."^{๑๖๑} และในกรณีการเกณฑ์ส่วยผลเร็วก็เหมือนกัน กล่าวคือเกณฑ์ส่วยเร็วในกองพระสุริยะของลาวเมืองเชียงทอง ซึ่งวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ให้ภาพประสบการณ์ที่สะท้อนคติของกลุ่มชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ค่อนข้างมองภาพกลุ่มชนเมืองเชียงทองว่าเป็นลาว

"รับพวกลาวชาวเชียงทอง

เราสองนี้จะตีไทย"

และ

"เราขอถามความจริงจงบอกมา

พาราเชียงทองนั้นของใคร

แคนลาวค้อลาวเขาขึ้นกัน

อ้ายเชียงทองนั้นหาตรงไม่"^{๑๖๒}

ดังนั้นคงไม่เป็นกรณีที่แตกต่างจากความเป็นจริงที่ว่าส่วยเร็วเมืองกำแพงเพชร เก็บในอัตรา ๓ คนค้อหาบ เพราะเป็นหัวเมืองไทย แต่ในขณะที่เมืองตากบางกองส่วยหรือบางหัวเมืองเช่นเชียงทอง ที่เป็นกองส่วยลาวหรือหัวเมืองลาว จกเก็บ ๕ คนค้อหาบ

^{๑๕๘} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๒, เลขที่ ๑๓. บัญชีเรื่องเกณฑ์เลกลาวเขมรเมืองประจิมเก็บผลเร็ว.

^{๑๖๐} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๘.

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๖๒} กรมศิลปากร. ขุนช้างขุนแผน, หน้า ๒๐๒-๒๐๔.

การเกณฑ์ส่วยผลเร็วในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๘๐-๒๓๙๐ จะมีการเกณฑ์ผลเร็วที่เมืองตากและกำแพงเพชรมากที่สุด ถึงแม้ว่าจะมีการเกณฑ์ส่วยเร็วที่เมืองสุโขทัย แต่ก็ไม่สามารถจัดหาส่วยเร็วส่งให้ได้ จึงต้องส่งไปช้อนสกัดแทน^{๑๖๓} การเกณฑ์ส่วยเร็วเมืองกำแพงเพชรและเมืองตาก รัฐจะกำหนดอัตราจัดส่งที่แน่นอน เช่น กำหนดให้เมืองกำแพงเพชร เกณฑ์เล็ก ๑๕๐ คน ส่งผลเร็วปีละ ๕๐ หาบ^{๑๖๔} ในขณะที่เมืองตากมีการเกณฑ์ส่วยผลเร็วทั้งของกรมการไทย เช่น พระอินทศิรี ส่งปีละ ๑๖ หาบ ๑๒ ชั่ง พร้อมแก่นสน ๔๐ ท่อน^{๑๖๕} และกองหลวงอาภิสงครามปีละ ๑ หาบ ๖๐ ชั่ง หรือไม่เช่นนั้นจะคงจัดส่งเงินทดแทนผลผลิตในอัตรา ๘ คำลึง และกรมการลาว เช่น เกณฑ์ส่วยเร็วกองพระสุริยะ เล็ก ๑๕ คน ส่งเร็ว ๓ หาบ^{๑๖๖} เป็นต้น

การเกณฑ์ส่วยเร็วในหัวเมืองฝ่ายเหนือกังกล่าว ไม่ใช่ผลผลิตหลักของรัฐ เพราะผลเร็วเกณฑ์ในบริเวณดังกล่าวเกณฑ์ขึ้นในกรณีขาดแคลนหรือทดแทนการเก็บส่วยเร็วในส่วนอื่นๆของประเทศเท่านั้น แต่ก็นับว่ามีปริมาณมากพอสมควรของผลิตหลักในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๒.๔ เกณฑ์ส่วยกระวาน

กระวานเป็นพืชที่มีในหัวเมืองฝ่ายเหนือฝั่งตะวันตก โดยเฉพาะในแถบเทือกเขาถนนธงชัย และรอยต่อของเทือกเขาตะนาวศรีในเขตเมืองกำแพงเพชร นครสวรรค์ และอุทัยธานี

^{๑๖๓} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๖๒. ใบบอกเมืองสุโขทัย บอกส่งผลเร็วส่วยกองพระยกบัตร.

^{๑๖๔} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๑๔๔. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องส่งผลเร็วจำนวนเกณฑ์.

^{๑๖๕} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๘๔. ใบบอกเมืองตากส่งผลเร็ว.

^{๑๖๖} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๒๘. ใบบอกเมืองตากส่งเงินแทนเร็ว.

กระวานเป็นพืชชนิดหนึ่งที่ให้ผลในการทำเครื่องยาสมุนไพรเหมือนกับผลเร่ว และคัสปี้ และผลกระวานก็เป็นสินค้าส่งออกชนิดหนึ่ง^{๑๖๗} ดังปรากฏว่ารัฐเกณฑ์ผลกระวานเพื่อ "ต้องพระราชประสงค์ ผลกระวานสำหรับคอบแทนสินค้าเมืองนอก จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม...เกณฑ์แลกเมืองกำแพงเพชร ปีละ ๒ หาบทุกปี..."^{๑๖๘} ซึ่งการเกณฑ์ช่วยผลกระวานต้องอาศัยแรงงานในการจัดเก็บเหมือนเร่วและครั้งโดยเฉพาะในเขตพื้นที่ป่า ดังปรากฏว่า

เกณฑ์แลกเมืองกำแพงเพชร เก็บผลกระวานช่วยที่ ตำบลป่าอุนชาน
ตำบลป่าอุนปลวก ตำบลป่าไผ่ชานาคัก ตำบลคลองตะเกียบ ตำบลอุมตึก
ตำบลอุมโคลง รวมทั้งสิ้น ๖ ตำบล...^{๑๖๙}

ส่งผลกระวานหนัก ๓๖ ชั่ง อย่างไรก็ตามได้พบว่ารัฐเกณฑ์แลกเมืองกำแพงเพชร นครสวรรค์ และอุทัยธานี จัดเก็บผลกระวานช่วยโดยกำหนดอัตราจัดเก็บ ๑๐ คนต่อแลก ๑ หาบ โดยมีเลิกในสังกัดเมืองกำแพงเพชร ๒๐ คนส่งกระวานปีละ ๒ หาบ เมืองอุทัยธานี ๒๐ คนส่งผลกระวานปีละ ๒ หาบ และเมืองนครสวรรค์ ๑๐ คนส่งผลกระวานปีละ ๑ หาบ^{๑๗๐}

การกำหนดอัตราจัดเก็บดังกล่าว ถ้าเลิกในสังกัดไม่สามารถจัดส่งผลกระวานช่วยเกณฑ์ได้ให้จัดส่งเงินทดแทน ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ว่า "เกิดฝนแล้งที่เมืองกำแพงเพชร คั้นกระวานช่อไม่ติดผล..."^{๑๗๑} ทำให้การจัดเก็บไม่ได้ พระยากำแพงเพชร

^{๑๖๗} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่โยเรื่อ, หน้า ๕๕.

^{๑๖๘} กทข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๔๑. ไบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องส่งเงินแทนผลกระวานช่วย.

^{๑๖๙} กทข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๔๑. ไบบอกเมืองกำแพงเพชร.

^{๑๗๐} กทข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๔๑. บัญชีรายวันเรื่องส่งกระวานช่วยเมืองนครสวรรค์ เมืองอุทัยธานี เมืองกำแพงเพชร.

^{๑๗๑} กทข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๗๒. ไบบอกเมืองกำแพงเพชร จัดให้นายเกี้ยว คุมเงินลงมาซื้อกระวานส่งช่วย.

ได้จัดให้นายเกี้ยวคุมเงินมาจัดซื้อผลกระวานที่กรุงเทพฯ^{๑๗๒} ซึ่งการส่งเงินแทนผลกระวาน
 ส่วยรัฐได้กำหนดราคาของผลกระวาน ๒ หาบ คิดราคาเป็นเงิน ๕ ชั่ง^{๑๗๓}

อาจกล่าวสรุปได้ว่าการผลิตกระวานส่วยจากเมืองกำแพงเพชรและนครสวรรค์
 จะจัดเก็บได้ปีละ ๓ หาบ คิดเป็นเงินปีละ ๗ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

๒.๕ เกณฑ์ส่วยอื่นๆ

บริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือได้มีการเกณฑ์ส่วยอื่นๆ นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว
 คือ ส่วยน้ำบันยาง น้ำรัก แก่นสน ยางสน กายาน งาช้าง ปีกนกกระแต
 นอระมด ยอดลาน ขอนคอก เสือรวก หวาย ชัน และนอกจากนั้นยังมีการเกณฑ์
 ส่วยในงานพระราชพิธีบรมศพอีก กล่าวคือได้มีการเกณฑ์ส่วยผ้าขาว ไม้ไผ่ สี่ซ้ง
 เส้าพระเมรุ เป็นต้น การเกณฑ์ส่วยผลิตเหล่านี้มีปริมาณน้อยเพราะไม่ได้เกณฑ์ส่วยทุกปี

การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในระบบเจ้าภาษีนาอากร

การจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้มีการจัดเก็บทั้งในรูปแบบภาษีและ
 อากร โดยเฉพาะการนำระบบภาษีอากรชนิดใหม่ๆ เข้ามาเริ่มดำเนินการจัดเก็บใน
 หัวเมืองฝ่ายเหนือ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงจำแนกลักษณะ
 ของการจัดเก็บภาษีอากรซึ่งเป็นการเรียกเก็บก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ซึ่งก่อนสมัยรัชกาลดังกล่าว ยังไม่ปรากฏคำว่า "ภาษีอากร" คงมีแต่ที่เรียกว่า
 "ส่วยสาอากร" หรือ "ส่วยสัศพิชชยากร" ซึ่งมีอยู่ ๔ ประเภท คือ จังกอบ อากร
 ส่วยและฤชา^{๑๗๔}

^{๑๗๒} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๗๒. ใบบอกเมือง
 กำแพงเพชร จัดให้นายเกี้ยว คุมเงินลงมาซื้อกระวานส่งส่วย.

^{๑๗๓} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๔๑. ใบบอกเมือง
 กำแพงเพชร เรื่องส่งเงินแทนผลกระวานส่วย.

^{๑๗๔} กรมศิลปากร. "ตำนานภาษีอากร", ลัทธิธรรมเนียมค่างๆ, ๒ (กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๕-๑๔๗.

การนำระบบการจกเก็บภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือได้พบว่ามีการจกเก็บภาษีอากรผลผลิตชนิดใหม่ๆ เพิ่มขึ้น อาทิเช่น การจกเก็บภาษีไต้สูง ภาษีน้ำมันยางและภาษีนุ่น เป็นต้น ส่วนการจกเก็บอากรของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ได้เพิ่มการจกเก็บอากรชนิดใหม่ๆ เช่น อากรสมพัทธ์ร อากรเกวียน และอากรอ้อย เป็นต้น ซึ่งในที่นี้จะขอกล่าวอธิบายเฉพาะการจกเก็บภาษีอากรเท่านั้น เพราะเป็นรายได้หลักของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๑. อากร

คือส่วนที่รัฐเรียกเก็บจากผลผลิตของราษฎรและผู้ประกอบกิจการต่างๆ ในการจกเก็บอากรบางประเภทรัฐเปิดโอกาสให้เอกชนได้ผูกขาด ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนซึ่งการผูกขาดน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะปรากฏว่ามีชาวจีนเข้ามาจับตาทหางค้า การคลังและภาษีในสมัยนี้^{๑๗๕} และในสมัยกรุงธนบุรีพระเจ้าตากสินได้มีพระราชานุญาตให้หวุหยางไคเป็นนายอากรทำรังนกที่เมืองสงขลา^{๑๗๖} การผูกขาดโดยผู้ที่ต้องการเป็นนายอากรจึงเป็นเรื่องปฏิบัติกันมาก่อนช้านยาวนานกว่าสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว และได้มีหลักฐานที่แสดงถึงการเสนอตัวขอเป็นนายอากรในสมัยรัชกาลที่ ๒ เช่นได้มีชาวจีนขอเข้าไปดำเนินการจกเก็บอากรสุราและอากรบ่อนเบี้ยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๗๗}

ซึ่งในที่นี้จะขอแยกประเภทของการจกเก็บอากร ดังต่อไปนี้

๑.๑ อากรค่านา

เป็นอากรที่รัฐส่วนกลางดำเนินการจกเก็บเองทั้งในรูปตัวเงินและผลผลิตอากรค่านา จกเก็บจากชาวนาโดยทั่วไป โดยเฉพาะชนชั้นที่เป็นพื้นฐานของแหล่งปัจจัยทางการผลิตอันได้แก่ไพร่และทาส และผู้ที่ทำการเช่าที่ดินของเจ้าของที่ดินทำนาที่จะต้องเสียทั้งค่าเช่าให้กับเจ้าของที่ดินและรัฐ แชรแวงส กล่าวว่่าที่ดินที่พระมหากษัตริย์ทรง

^{๑๗๕} วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย หน้า ๑๘.

^{๑๗๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ลัทธิธรรมเนียมนิยมต่างๆ, หน้า ๑๔๕-๑๔๗.

^{๑๗๗} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, หน้า ๕๘-๖๕.

พระราชทานให้ขุนนางไปทำนองให้เช่า ขุนนางจะคงเสียเงินในอัตราแปลงละ ๘ เพื่อ
 คอปปี^{๑๗๘} การจกเก็บอากรค่านาเดิมเก็บเป็นข้าวเปลือกเรียกว่า "หางข้าว" ขึ้นนาง
 หลวงโดยไฟจะล่าเลียงมาสู่นางหลวงในเมืองหรือเมืองหลวง วิธีการจกเก็บอากร
 ค่านาในระยะแรกๆ คงจกเก็บค่านาจากพื้นที่นาที่เพาะปลูกข้าวได้ ส่วนพื้นที่นาที่มีไค้ทำ
 ก็ทำการยกเว้นให้ แต่ในการยกเว้นผลก็จะตกอยู่กับเจ้าของที่ดินที่มีที่ดินมากๆ มากกว่า
 จะตกอยู่กับไพร่และทาส เพราะตามความเป็นจริงเจ้านายและขุนนางที่มีที่ดินมากก็อาจ
 หาไพร่และทาสมาทำนาให้ได้เพียงพอ เพราะถ้าปล่อยให้ที่ดินว่างเปล่าไว้ ซึ่งถ้าเกิด
 การเสียอากรจะต้องเป็นภาระหนัก^{๑๗๙} และเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวรัฐจึงได้ทำการแต่งตั้ง
 ข้าราชการ "เสนา" ออกไปเดินนาหรือวางวัดที่นา กล่าวคือการสำรวจที่นาค้างแต่การ
 เพาะปลูก (หว่าน) ว่าทำนาได้ประโยชน์มากน้อยเท่าใด^{๑๘๐}

การจกเก็บอากรค่านาในสมัยรัตนโกสินทร์คอนัน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหัวเมือง
 ฝ่ายเหนือันได้ปรากฏว่ามีกาแต่งตั้งข้าราชการออกไปเดินนาค้างแรกในสมัยรัชกาลที่ ๒
 ปี พ.ศ. ๒๓๕๔ โดยมีการแต่งตั้งข้าหลวงไปรั้งวัดที่นาในหัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือ

ขุนสะท้านพลแสน	กรมมหาดไทย	แม่กองรั้งวัดเมืองนครสวรรค์ พิษณุโลก ^{๑๘๑}
ขุนยศรักษา	กรมกลาโหม	พิชัย พิจิตร สุโขทัย สวรรคโลก และ
พันอินทศักดิ์	กรมนา	กำแพงเพชร
หลวงเสนาพิทักษ์	ข้าหลวงกรมพระ-	
	ราชวังบวร	

^{๑๗๘} นิโคลาส แชรแอส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักร
 สยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. (พระนคร, ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๐.

^{๑๗๙} จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงเงิน
 ๒๕๒๒), หน้า ๒๒๑.

^{๑๘๐} ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, ระบบเศรษฐกิจอยุธยา, หน้า ๖๒.

^{๑๘๑} จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๗๓, ร่างสารตราถึงหัวเมืองเรื่อง
 วางวัดที่นาออกตราจองที่ดิน, หน้า ๓๗-๔๒.

ส่วนเมืองเพชรบูรณ์ ข้าหลวงรังวัดที่นาจะถูกรวมเข้ากับกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำป่าสักเช่น
สระบุรีและลพบุรี เป็นต้น ซึ่งทั้งนี้ น่าจะมาจากเหตุผลในการใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำ
เป็นหลัก การรังวัดที่นารัฐได้กำหนดอัตราจกเก็บไว้ดังนี้คือ เมืองพิษัย สุโขทัย นครสวรรค์
สวรรคโลก พิษัย พิษณุโลกและเพชรบูรณ์ จกเก็บในอัตราไร่ละ ๑ สลึง ส่วนเมือง
กำแพงเพชรจกเก็บในอัตราไร่ละ ๒ ถึง ^{๑๘๒} ส่วนเมืองตากไม่ปรากฏการรังวัดที่นาในปี
ดังกล่าว แต่ในเวลาต่อมาได้ตรวจพบว่ามีการจกเก็บอกรค่านาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ^{๑๘๓}

การกำหนดอัตราจกเก็บอกรค่านานั้นไม่แตกต่างจากสมัยอยุธยามากนัก เพราะ
ปรากฏว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้ใช้วิธีการจกเก็บอกรค่านาโดยกำหนดอัตราจก
เก็บไร่ละ ๑ สลึง ^{๑๘๔} ซึ่งประเด็นดังกล่าวยังมีการเปรียบเทียบว่าเท่ากับอกรค่านาไร่ละ
๒ ถึง ^{๑๘๕} ซึ่งในที่นี้คงเป็นไปได้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในกรณีของ เมืองกำแพงเพชร
ที่ถูกทำการแยกเก็บจากเมืองอื่นๆในอัตราไร่ละ ๒ ถึง เพราะฉะนั้นข้าว ๒ ถึง จะต้องมี
ราคาต่ำกว่า ๒ สลึง อย่างแน่นอนในสมัยรัชกาลที่ ๒ โดยเฉพาะถ้านำมาเปรียบเทียบกับ
กับราคาข้าวที่ซื้อขายกันในหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ ๓ ปี พ.ศ. ๒๓๕๕ ในอัตรา
เกวียนละ ๒ คำลึง ๒ บาท และ ๓ คำลึง ๒ บาท ^{๑๘๖} ถึงแม้ว่าหลักฐานดังกล่าวจะให้
ภาพเชิงเปรียบเทียบไม่ตีเท่าที่ควร แต่ก็พอจะให้ภาพได้พอสมควรในช่วงเวลา ๓๑ ปี
กล่าวคือราคาข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนือจะซื้อขายกันในราคาถึงละ ๑๐ สลึง และ

^{๑๘๒} จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗-๔๒.

^{๑๘๓} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๗, เลขที่ ๖. หนังสือนายเวร
ถึงเมืองพิษัย คอบเรื่องไม้ซรสัก.

^{๑๘๔} ชิมอง. เคอร์ลาตูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร,
หน้า ๔๑๔. อ้างจากประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, ระบบเศรษฐกิจอยุธยา, หน้า ๖๒.

^{๑๘๕} ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๑๘๖} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๕. สารตราเจ้า-
พระยาจักรี เรื่องคั้งให้ผู้เข้าส่วนทากำนันตลาดเมืองฝ่ายเหนือ ๕ หัวเมือง.

๑๔ สตารางค์ และถ้าพิจารณาจากราคาข้าวในกรุงเทพฯในปี พ.ศ. ๒๓๘๐ ราคาข้าว
 เกวียนละ ๑ ซึ่ง ก็ตกราคาประมาณถึงละ ๘๐ สตารางค์ ซึ่งจะมีราคาแพงกว่าถึง ๗ เท่า
 ของราคาข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังนั้นการเปรียบเทียบว่าข้าวไร่ละ ๑ สลึง เท่ากับ
 อากรจกเก็บข้าวไร่ละ ๒ ถึง จึงเป็นไปได้โดยเฉพาะอัตราราคาข้าวในหัวเมืองฝ่าย
 เหนือที่ตกราคาถึงละ ๑๐ สตารางค์ ๒ ถึงก็เท่ากับ ๒๐ สตารางค์ ก็ยังไม่ถึง ๑ สลึง อยู่ที่
 ซึ่งภาพของการเปรียบเทียบระยะเวลาที่ห่างกันถึง ๓๑ ปี ดังนั้นราคาข้าวในสมัย
 รัชกาลที่ ๒ จึงเป็นไปได้อย่างแน่นอนว่าราคาข้าว ๒ ถึง จะมีราคาเท่ากับ ๑ สลึง
 และถ้าราคาจกเก็บเท่ากันรัฐคงไม่กำหนดอัตราจกเก็บเป็น ๒ ประเภท

การกำหนดอัตราจกเก็บราคาข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นเกณฑ์ว่านาในที่ลุ่ม
 เช่น นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก พิจัย สุโขทัย และสวรรคโลก^{๑๘๗} โดยเฉพาะท้องที่นา
 ในแถบเมืองนครสวรรค์ พิจิตร และพิษณุโลก ซึ่งเป็นนาในที่ลุ่มน้ำท่วมถึง^{๑๘๘} อีกกับนา
 เมืองกำแพงเพชรและตาก และอาจหมายรวมถึงเมืองเพชรบูรณ์^{๑๘๙} เพราะพื้นที่การทำนา
 ในบริเวณดังกล่าวค่อนข้างเป็นนาในที่ดอนและต้องอาศัยธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำฝนเป็น
 เกณฑ์วัดผลผลิต เพราะถ้าปีไหนฝนตกชุกก็ผลผลิตข้าวก็จะดีตามไปด้วย แต่ในขณะเดียวกัน
 ฝนตกชุกมากเกินไปก็อาจเกิดน้ำป่าไหลบ่าท่วมข้าวเสียหาย ดังในกรณีน้ำป่าท่วมข้าว
 กล้าเสียหายที่เมืองตาก^{๑๙๐} และที่เมืองเพชรบูรณ์ว่า "เดือนสิบน้ำป่าไหลบ่าลงมาท่วม

^{๑๘๗} ส่วนเมืองเพชรบูรณ์เป็นนาฟางลอย เหมือนเมืองตากและกำแพงเพชร แต่
 เมืองเพชรบูรณ์จกเก็บค่านาไร่ละ ๑ สลึง เท่ากับนาในที่ลุ่มเช่นพิจิตรและนครสวรรค์เป็นต้น.

^{๑๘๘} กหข., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๓๘. ใบบอกเมือง
 นครสวรรค์ บอกรายงานน้ำฝน ต้นข้าว และจดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖
 เลขที่ ๒๑ ร่างสารตราเรื่องถวายช้างประหลาด งาโอบเข้าไปข้างแก้ม.

^{๑๘๙} เมืองเพชรบูรณ์จกเก็บอัตราข้าวแตกต่างจากเมืองกำแพงเพชร ทั้งนี้อาจนำ
 มาตราฐานการจกเก็บรวมเข้ากับเมืองกรุงเก่า ลพบุรี และสระบุรี.

^{๑๙๐} กหข., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๑๐. บัญชีส่งของ
 ไปพระราชทานในการพระราชทานเพลิงศพ.

ข้าวกลาหลายตำบลฝนตกชุกมากข้าวกลาเนาเปื่อย..."^{๑๕๑} และที่นาแถบเมืองตากและ
 กำแพงเพชรน่าจะเป็นนาประเภทฟางลอยที่คงอาศัยน้ำฝน และได้มีหลักฐานที่ให้ภาพ
 ที่นาในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในส่วนของนาประเภทที่คงอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติใน
 การกำหนดมาตรฐานการจักเก็บว่า "ราษฎรท่านา ณ แขวงเมืองเพชรบูรณ์ วิเชียร
 นั้นเป็นน่าน้ำฝนฟางลอยหาเหมือนคูโคโลหวานไม่..."^{๑๕๒} และลักษณะการทำนาแถบ
 เมืองกำแพงเพชร และตากก็น่าจะเป็น "ข้าวนาป่าและข้าวไร่" เหมือนกับนาในท้องที่
 เมืองเพชรบูรณ์^{๑๕๓} มากกว่าข้าวนาทุ่งเหมือนกับพิจิตร พิษณุโลก และนครสวรรค์ตามแถบ
 หัวเมืองลุ่มน้ำ่าน ดังนั้นผลผลิตข้าวของเมืองกำแพงเพชรจึงไม่น่าจะแตกต่างจากผลผลิต
 ข้าวจากเมืองอื่นๆ ในแถบหัวเมืองลุ่มน้ำปิง เพราะปรากฏว่าได้มีหลักฐานที่ให้ภาพการ
 ผลิตข้าวของหัวเมืองในบริเวณดังกล่าว ในส่วนของเมืองเงินที่อยู่เหนือเมืองตากว่า
 "มีเรือข้าวจากเมืองเชียงใหม่ ลำพูน นำข้าวล่องมาขายที่เมืองเงิน เพราะเมืองเงิน
 ฝนไม่ตกราษฎรท่านาไม่ได้"^{๑๕๔} จากหลักฐานดังกล่าวก็พอจะให้เห็นภาพที่คล้ายคลึงได้บ้าง
 พอสมควร ถึงผลผลิตข้าวในกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง

การวางวัดที่นาจะกระทำกันเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่ ดังปรากฏในสมัยรัชกาล
 ที่ ๓ ปี พ.ศ. ๒๓๘๗ กล่าวคือรัฐได้ทำการวางวัดที่นาพร้อมออกโฉนดตราแดงในการจับ
 จองที่ดินที่ทำการเพาะปลูกแหล่งใหม่ของรัฐ ในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือในเขตพื้นที่

^{๑๕๑} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๔. ใบบอกเมือง
 เพชรบูรณ์

^{๑๕๒} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๒, เลขที่ ๔๒. สารตราถึง
 พระยาเพชรบูรณ์ เรื่องให้เร่งกรมการเก็บอากรค่านา นำส่งกรุงเทพฯ

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๕๔} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๕๕. แปลใบบอก
 พระเงิน เรื่องฝนไม่ตก ราษฎรท่านาไม่ได้.

เมืองเพชรบูรณ์ สุโขทัย พิษณุโลก และพิจิตร^{๑๕๕} และนอกจากนั้นรัฐยังได้เพิ่มเนื้อที่ในการขยายการเพาะปลูกข้าวขึ้นอีกในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ รัฐได้จัดส่งข้าหลวงออกไปรางวัลที่นาและออกโฉนดตราแดงในการจับจองที่ดินที่เมืองเพชรบูรณ์ และได้กำหนดอัตราจกเก็บไร่ละ ๑ เฟื้อง ๑ สลึง^{๑๕๖} ซึ่งจะสังเกตได้ว่าการจกเก็บอากรค่านาได้เพิ่มอัตราการจกเก็บมากขึ้น และนอกจากนั้นรัฐยังได้ส่งเสริมนโยบายการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพื่อการค้าในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือได้มีการออกโฉนดตราแดง ตราจองในบริเวณพื้นที่ ที่ราษฎรจับจองขึ้นใหม่ ดังปรากฏ

...แล้วให้ทำทางว้าวรายชื่อราษฎร ผู้ทำนาตราแดงเดิม แลราษฎรทำนาจองขึ้นใหม่นอกตราแดง ตราจองเป็นนาข้านั้นแลราษฎรทำนาทุ่ง นาป่า ชาวไร่ ชาวหางม้า นาในท้องร่องสวน ท้องมามชายเลนริมน้ำ นาปรังขึ้นใหม่ นอกตราแดง ตราจองนั้นให้ก้านั้นยื่นทำทางว้าวรายชื่อราษฎรผู้ทำแควรายให้สิ้นเชิง...^{๑๕๗}

จะเห็นได้ว่ารัฐได้ออกกฎหมายจกเก็บอากรค่านาครอบคลุมพื้นที่นาเกือบทุกชนิดเพื่อผลประโยชน์ในการจกเก็บ และเพื่อป้องกันการหลีกเลี่ยงการเสียอากรค่านารัฐจึงกำหนดพื้นที่นาที่ต้องเสียอากรถึง ๗ ชนิด คือ ข้าวนาทุ่ง ข้าวนาป่า ชาวไร่ ชาวหางม้า นาในท้องร่องสวน นาในท้องมามชายเลนริมน้ำ และนาปรังที่บุกเบิกขึ้นใหม่ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการจกเก็บผลผลิตข้าวของรัฐได้ขยายขอบเขตไปไกลเกินกว่าที่อำนาจรัฐอยุธยาได้เคยคักดวงผลประโยชน์ในรูปอากรข้าวที่เป็นแหล่งผลผลิตเดิมบริเวณหัวเมืองชั้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ปิง น่าน เพราะการจกเก็บอากรจากชาวไร่ ข้าวนาป่า ก็เป็นเครื่องบ่งบอกถึงการคักดวงผลประโยชน์ของรัฐในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือถ้าพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์ จะเห็นได้ว่าบริเวณดังกล่าวเป็นที่ราบสูงและที่ราบคามเชิงเขาโดยเฉพาะเมืองเพชรบูรณ์ เมืองคากและทางคอนเหนือของเมืองพิชัย

^{๑๕๕} กทข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๗. สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องตรานาคังเสนาฯ.

^{๑๕๖} กทข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๒, เลขที่ ๔๒.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน.

พิษณุโลก สวรรคโลก และสุโขทัย เป็นต้น จากการขยายพื้นที่ในการจัดเก็บอากรข้าว เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นภาวะของความต้องการผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าออก เพราะปรากฏว่าราคาข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนือปี พ.ศ. ๒๓๔๖ มีราคาสูงขึ้นถึงเกวียนละ ๒ ตำลึง ๒ บาท^{๑๘๘} และในปี พ.ศ. ๒๓๔๘ เพิ่มขึ้นถึงเกวียนละ ๕ ตำลึง ๓ สลึง^{๑๘๙} แต่อย่างไรก็ตามราคาข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนืออาจมีราคาสูงเกินกว่าความเป็นจริง เพราะเจ้าเมืองเบิกเงินหลวงจัดซื้อข้าวซึ่งอาจรายงานราคาต่อส่วนกลางที่คลาดเคลื่อนกับความเป็นจริงได้ แต่จากหลักฐานดังกล่าวก็พอจะให้เห็นภาพราคาข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ก็พอสมควร และถ้าพิจารณาจากราคาข้าวในกรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๔๐ มีราคาสูงถึงเกวียนละ ๑ ชั่ง และจากการที่ข้าวมีราคาแพง น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้รัฐขยายพื้นที่ทำการจัดเก็บอากรค่านาในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะการส่งเจ้าหน้าที่ออกไปทำการวางวัดที่นา

ส่วนกรณีของเมืองตากไม่ปรากฏหลักฐานการวางวัดที่นาและการกำหนดอัตราจัดเก็บของรัฐเหมือนในหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ เพียงแต่ว่าได้พบหลักฐานกล่าวถึงสภาพการทํานาของเมืองตากในปี พ.ศ. ๒๓๓๔ ในการรายงานปริมาณน้ำฝนคั้นข้าวประจำปี และนอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงสภาพความเสียหายของนาที่ถูกน้ำป่าท่วม ซึ่งทำให้เจ้าเมืองตากต้องเกณฑ์ราษฎรทํานาปรังเพื่อบรรเทาความอดอยาก^{๒๐๐} ดังนั้นการจัดเก็บอากรค่านาที่เมืองตากน่าจะเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๓๘ เจ้าเมืองตากนำเงินอากรค่านาจากเมืองตาก เชียงเงิน เชียงทองจัดซื้อไม้ซอบสัก^{๒๐๑}

^{๑๘๘} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๑๘๘. สารตราเรื่องจ่ายเงินซื้อข้าวได้มอบให้หลวงนาทํานา.

^{๑๘๙} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๑๓๓. ใบบอกเมืองกำแพงเพชรเรื่องขอเบิกเงินจัดซื้อข้าวขึ้นฉางไว้สำหรับราชการ.

^{๒๐๐} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๑๐.

^{๒๐๑} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๔๓.

การจัดเก็บอากรค่านาในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่รัฐได้จัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปจัดเก็บพร้อมกับเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น เช่น หลวงนาประจำเมืองนั้นๆ กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทำหน้าที่ในการวางวัดที่นาและกำหนดอัตราจัดเก็บอากร^{๒๐๒} และทำหน้าที่ในการออกกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดินในการออกโฉนดตราแดง ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้เกิดกรณีพิพาทเรื่องที่ดินที่ราษฎรใช้ทำนาในเขต "บ้านบัวคาแหง" ระหว่างเมืองบางโพ กับ เมืองทุ่งยั้ง การตัดสินคดีความนี้ให้ถือการออกโฉนดตราแดงของข้าหลวงเดินนา ๘ นายเป็นเกณฑ์ซึ่งทำตั้งแต่ปีชารโทศก^{๒๐๓}

อาจกล่าวได้ว่าข้าหลวงเดินนานอกจากจะทำหน้าที่ในการออกโฉนดตราแดงตราจองที่ดินแล้ว ยังทำหน้าที่กำหนดอัตราจัดเก็บอากรค่านาอีกด้วย ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ที่เมืองนครสวรรค์ว่า "ราษฎรภักดีสนับนกรมการรังวัดที่นาในอัตราเรือนละ ๑ ชั่ง ๓ เรือน เป็นเงิน ๒ ชั่ง ๑๖ คำดิ่ง"^{๒๐๔} จากปัญหาคงกล่าวทำให้เกิดการฉ้อราษฎ์บังหลวงเกี่ยวกับการจัดเก็บอากรค่านาเป็นประจำ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ที่เมืองพิษณุโลกว่า "หมื่นอินเสนาโองเงิน พร้อมกำนันและผู้ใหญ่..."^{๒๐๕} จากการวางวัดที่นาคงกล่าวทำให้ข้าหลวงจากส่วนกลางสมรู้ร่วมคิดกับข้าราชการส่วนท้องถิ่นได้ง่ายในการฉ้อราษฎ์บังหลวงของการจัดเก็บอากรข้าวในบริเวณดังกล่าว

^{๒๐๒} กหข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๗. สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องนำคั้งเสนาฯ.

^{๒๐๓} กหข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๖. สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องเมืองทุ่งยั้ง เมืองบางโพ และปีชารโทศกตรงกับปี จ.ศ. ๑๒๐๘, หรือปี พ.ศ. ๒๓๘๕.

^{๒๐๔} กหข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๘๖. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาแก้วเพชร เรื่องให้ส่งเลขไพร่หลวงกับกระเบื้องเข้ามากรุงเทพฯ.

^{๒๐๕} กหข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๖๒. หนังสือถึงเมืองพิษณุโลกส่งไปกรุงเทพฯ.

การจัดเก็บอากรค่านาในหัวเมืองฝ่ายเหนือแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท

๑. - การจัดเก็บอากรค่านาในรูปผลผลิตของข้าว ซึ่งสามารถแบ่งประเภทการจัดเก็บได้เป็น ๒ ประเภทคือ

๑.๑ การจัดเก็บในรูปผลผลิต แล้วจัดส่งเข้ามาเมืองหลวง ทั้งกรณีตัวอย่างของเมืองเพชรบูรณ์ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เมืองเพชรบูรณ์ส่งข้าวบรรทุกลงเรือมาส่งที่กรุงเทพฯ^{๒๐๖} และในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เมืองเพชรบูรณ์ส่งข้าวให้กรุงเทพฯ ซึ่งเจ้าพนักงานฉางหลวงยอมรับข้าวเปลือกสำหรับจ่ายเป็นข้าวที่เมืองเพชรบูรณ์ ๕ เกวียน^{๒๐๗} ๔ ถึง

๑.๒ การจัดเก็บในรูปผลผลิตแล้วนำข้าว ขึ้นฉางหลวงเพื่อแจกจ่ายให้กรมการตามหัวเมือง

๒. การจัดเก็บอากรค่านาในรูปของตัวเงิน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๒.๑ การจัดเก็บอากรค่านา แล้วจัดซื้อสิ่งของจากเงินอากรค่านา โดยเฉพาะจัดซื้อสินค้าในท้องถิ่นที่รัฐต้องการ ดังเช่นกรณี เมืองตากและเมืองพิษณุโลกเงินอากรค่านาจัดซื้อไม้ขนอสัก เป็นต้น^{๒๐๘}

๒.๒ การจัดเก็บอากรค่านาในรูปตัวเงิน แล้วจัดส่งเมืองหลวง ดังปรากฏในกรณีของเมืองพิษณุโลก ว่ามีข้าหลวงเคนนายักยกเงินอากรค่านาไม่จัดส่งให้ส่วนกลางทำให้อากรค้างหลายปี^{๒๐๙}

^{๒๐๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๒๕. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเพชรบูรณ์ เรื่องยอมรับปานส่วยขุนรามนำลงมาส่งฯ.

^{๒๐๗} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๒๕. ฎีกาเจ้าพนักงานฉางหลวง เรื่องยอมรับข้าวเปลือกสำหรับจ่าย.

^{๒๐๘} อ้างอิงแล้ว.

^{๒๐๙} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๖๒.

ผลผลิตข้าวที่ได้จากการจัดเก็บอากรในรูปตัวเงินในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ใบ
 ทราบตัวเลขที่แน่นอนในการจัดเก็บอากรค่านา แต่อย่างไรก็ตามก็พอจะประมาณอย่าง
 คร่าวๆได้จากหลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวถึงการจัดเก็บอากรค่านาในบริเวณดังกล่าวว่า
 จะต้องมีปริมาณมากพอสมควร และจะต้องเป็นบริเวณที่ผลิตข้าวได้มากเป็นอันดับ ๒ รอง
 จากหัวเมืองที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างอย่างแน่นอน ดังปรากฏว่าได้มีการเกณฑ์
 ไพร่เมืองนครสวรรค์ทำนาในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ ว่าเกณฑ์ได้ไพร่ถึง ๔๓๗ คน ได้ข้าว
 ๑๕๕ เกวียน ๖๗ ^{๒๑๐} และถ้านำมาเปรียบเทียบกับการเกณฑ์ทำนาในบริเวณหัวเมือง
 ชั้นใน เช่น เมืองอ่างทองและลพบุรี เกณฑ์ได้ ๕๐๖ คน ผลิตข้าวได้รวมกัน ๑๖๔
 เกวียน ๖๔ ^{๒๑๑} และเมืองนครสวรรค์สามารถผลิตข้าวได้มากกว่ากลุ่มหัวเมืองชั้นใน
 เช่น เมืองอินทร์ ชัยนาท อ่างทองและแม่กระหังเมือง ลพบุรี แต่ถึงอย่างไรก็ตาม
 การผลิตข้าวของเมืองนครสวรรค์ก็ยังมีปริมาณน้อยกว่า เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเมือง
 กรุงเก่า กล่าวคือ เกณฑ์ได้ ๗๗๓ คน ได้ข้าว ๒๕๗ เกวียน ๖๔ ^{๒๑๒} จากสถิติการ
 เกณฑ์ได้ผลิตข้าวก็พอจะให้ภาพการผลิตข้าวในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ ถึงแม้จะ
 เป็นหลักฐานการเกณฑ์ได้ปลูกข้าวก็ตาม แต่ก็สามารถให้ภาพที่ใกล้เคียงได้ในเรื่องตัว
 เลขและพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าว กล่าวคือ เลขเมืองอ่างทองและลพบุรีรวมกัน ๕๐๖ คน
 ผลิตข้าว ๑๖๔ เกวียน ๖๔ ^{๒๑๑} ในขณะที่เลขเมืองนครสวรรค์ ๔๓๗ คน ผลิตข้าวได้
 ๑๕๕ เกวียน ๖๗ ^{๒๑๐} ซึ่งคิดเฉลี่ยตามอัตราตัวเลขเมืองนครสวรรค์จะผลิตข้าวในอัตรา
 เฉลี่ยที่ใกล้เคียงกับเลขในบริเวณหัวเมืองภาคกลางกล่าวคือ เลขเมืองอ่างทองและลพบุรี
 จะผลิตข้าวในอัตราคนละ ๓๓.๕๓ ^{๒๑๑} ในขณะที่ตัวเลขเมืองนครสวรรค์ผลิตข้าวได้ใน
 อัตราคนละ ๓๓.๓๓ ^{๒๑๒} ถึง นับว่าเป็นตัวเลขในอัตราเฉลี่ยที่ใกล้เคียงที่สุดของปริมาณการ
 ผลิตข้าวในบริเวณท้องที่ดังกล่าว โดยเฉพาะข้าว ๑๕๕ เกวียน ๖๗ ^{๒๑๐} ถ้าเปรียบเทียบกับ

^{๒๑๐} กทข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๔, เลขที่ ๘.

^{๒๑๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๑๒} เรื่องเดียวกัน.

กับราคาซื้อขายข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างต่ำที่สุดเกี่ยวละ ๑๐ บาท^{๒๑๓}จะได้เงินประมาณ ๑,๔๕๖ บาท ๗๐ สตางค์ และถ้าเทียบเป็นเงินซึ่งก็จะได้ ๑๔ ซึ่ง ๔ คำลึง ๗๐ สตางค์ แต่อย่างไรก็ตามการเกณฑ์เลกห่านาจะนำมาเปรียบเทียบกับการจัดเก็บอากรไม่ได้ แต่หลักฐานดังกล่าวก็พอจะให้ภาพการผลิตข้าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามได้พบหลักฐานการจัดเก็บอากรข้าวในรูปตัวเงินของเมืองพิษณุโลกในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ว่า "หมื่นอินเสนาภัยยกเงินค่านาเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๓-๒๓๘๕ เป็นเงิน ๒๗ ซึ่ง"^{๒๑๔}ซึ่งเฉลี่ยการเก็บเงินอากรค่านาเมืองพิษณุโลก^{๒๑๕}ที่เป็นเมืองใหญ่จะจัดเก็บได้ประมาณปีละ ๕ ซึ่ง และยังได้พบหลักฐานการจัดเก็บอากรค่านาของเมืองตากว่า "เมืองตากนำเงินอากรค่านาจัดซื้อไม้ขนสั๊กในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ ได้ถึง ๑๐๐ คน"^{๒๑๖}ซึ่งก็นับว่าเป็นเงินอากรที่มากของเมืองตาก ซึ่งสามารถนำมาเปรียบเทียบับราคาไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ซื้อขายกันในปี พ.ศ. ๒๓๘๐ ซึ่งเป็นปีที่ใกล้เคียงที่สุดว่าไม้สัก ๑๑๘ ต้น ราคา ๕ ซึ่ง ๑๓ คำลึง^{๒๑๗}ซึ่งนั่นน่าจะประเมินได้ว่าเมืองตากจัดเก็บอากรค่านาได้ประมาณปีละ ๔ ซึ่ง ๑๕ คำลึง ๓ บาท ซึ่งนำมาเปรียบเทียบกับราคาไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จากสถิติตัวเลขดังกล่าวได้ให้ภาพที่เป็นสัดส่วนถึงการจัดเก็บอากรค่านาในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เป็นอย่างดี เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองพิษณุโลกที่เป็นเมืองขนาดใหญ่ และไพร่ในสังกัดของเมืองมากกว่าเมืองตาก ซึ่งเมืองพิษณุโลก

^{๒๑๓} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๓๗. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องขอเบิกเงินจัดซื้อข้าวขึ้นฉางไว้สำหรับราชการ.

^{๒๑๔} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๖๒.

^{๒๑๕} อากรค่านารัฐจัดเก็บในรูปตัวเงิน ส่วยการจัดเก็บในรูปผลผลิตก็จะมีพร้อมกันไปทั้งสองอย่าง.

^{๒๑๖} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๘, เลขที่ ๔๓.

^{๒๑๗} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๘, เลขที่ ๔๗. ใบบอกเมืองพิไชย ส่งไม้ขนสั๊กส่วย.

จัดเก็บได้ประมาณปีละ ๕ ชั่ง จากการจัดเก็บอากรค่านาที่สมเหตุสมผลก็พอจะให้ภาพ
 การจัดเก็บอากรค่านาในส่วนที่จัดเก็บในรูปตัวเงินได้ว่ามีปริมาณเท่าไรใน ๕ หัวเมือง
 ฝ่ายเหนือ ถ้านำมาเฉลี่ยอากรเมืองพิษณุโลกและเมืองตากในอัตราส่วนที่เท่ากับ
 หัวเมืองฝ่ายเหนือจะสามารถจัดเก็บอากรค่านาในรูปตัวเงินได้ประมาณเมืองละ ๗ ชั่ง
 รวม ๕ หัวเมือง จะจัดเก็บอากรค่านาในรูปเงินตราได้ประมาณปีละ ๒๓ ชั่ง คิดเป็น
 เงินบาทประมาณ ๕,๐๔๐ บาทต่อปี ซึ่งนับเป็นอากรรายได้ที่มากพอสมควรที่นอกเหนือ
 จากการจัดเก็บในรูปผลผลิต

๑.๒ อากรสุรา

การจัดเก็บอากรสุรา เท่าที่ตรวจพบหลักฐานในหัวเมืองฝ่ายเหนือตั้งแต่สมัย
 รัชกาลที่ ๑ กล่าวคือผู้ผลิตได้เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้จำหน่าย ในหัวเมืองฝ่ายเหนือมีการประมูล
 จัดเก็บอากรสุราเกือบทุกหัวเมือง ยกเว้นเมืองตาก

การจัดเก็บอากรสุราได้ตรวจพบหลักฐานการจัดเก็บอากรในปี พ.ศ. ๒๓๕๒
 ดังนี้คือ

นครสวรรค์ (รวมเมืองชัยนาทและอุทัยธานี) เงินรับทำปีละ ๒๒ ชั่ง^{๒๑๘}
 พิษณุโลกและพิจิตร นายขุน เป็นที่หมื่นพรมากร รับทำปีละ ๑๕ ชั่ง ๖ คำลึง
 พิชัย เงินซอน เป็นที่หมื่นศรีอากร รับทำปีละ ๒๔ ชั่ง
 สวรรคโลกและสุโขทัย เงินเสียเป็นที่หมื่นเทพอากรรับทำปีละ ๑๑ ชั่ง ๑๔ คำลึง
 กำแพงเพชร เงินชู รับทำปีละ ๑๘ ชั่ง ๓ คำลึง
 เพชรบูรณ์ (รวมเมืองท่าโรง) เงินชู เป็นที่หมื่นเทพอากร รับทำปีละ ๑๕ ชั่ง ๕ คำลึง^{๒๑๙}

^{๒๑๘} กรณีเมืองนครสวรรค์ จัดเก็บอากรรวมกับเมืองชัยนาทและอุทัยธานีเวลารวม
 รายได้กับหัวเมืองฝ่ายเหนือจะแบ่งเป็น ๓ ส่วน ๑ ส่วนเป็นของเมืองนครสวรรค์จะถูก
 นำมารวมกับรายได้อากรสุราหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^{๒๑๙} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๓๑-๑๑๓๓, หน้า ๕๘-๖๕, และกรณีการจัด
 เก็บอากรสุราเมืองเพชรบูรณ์จะแบ่งรายได้เป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นรายได้ของเมือง
 เพชรบูรณ์จะนำมารวมกับรายได้อากรสุราในหัวเมืองฝ่ายเหนือเหมือนกับกรณีเมืองนครสวรรค์.

การประมูลอากรสุราในสมัยรัชกาลที่ ๑ และในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปีหนึ่งรัฐจะมีรายได้ในการจัดเก็บจากอากรสุรา ๔ หัวเมืองฝ่ายเหนือประมาณปีละ ๘,๖๔๘ บาท อย่างไรก็ตามการประมูลอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือก็จัดว่ามีรายได้ค่อนข้างสูง แต่ถ้านำไปเปรียบเทียบกับหัวเมืองอื่นๆ ในสมัยเดียวกัน หัวเมืองฝ่ายเหนือก็มีรายได้จากการจัดเก็บอากรสุราน้อยกว่าหัวเมืองอื่นๆ ยกเว้นเมืองนครสวรรค์ เพราะการจัดเก็บอากรสุรารวมกับหัวเมืองอื่นที่มีใช้หัวเมืองฝ่ายเหนือจึงนอกประเด็นการศึกษา โดยเฉพาะเมืองนครราชสีมาจัดเก็บอากรสุราได้ปีละ ๒๒ ชั่ง เป็นเงินตราปีละ ๔,๘๖๐ บาท เพชรบุรีปีละ ๘๐ ชั่ง เป็นเงินตราปีละ ๖,๔๐๐ บาท

การประมูลอากรสุราส่วนใหญ่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นชาวจีน ยกเว้นเมืองพิษณุโลกและพิจิตร ที่มีคนไทยรับทำประมูลอากร อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็ได้ตรวจพบการประมูลอากรสุราเมืองเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๓๓ โดยมีจีนบุยเป็นขุนพรหมอากรเทศาสุรา^{๒๒๐} แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถทราบราคาการประมูลจัดเก็บได้ ส่วนเมืองตากได้ตรวจพบหลักฐานการจัดเก็บอากรสุราในปี พ.ศ. ๒๓๔๓ ว่า "ให้ข้าพเจ้าเอาเงินอากรเทศาสุรา เงินสรีระเบี้ยหลวงจัดซื้อครั้งปีละ ๔๐ หาบ เป็นอากร ๒ ชั่ง จัดซื้อครั้ง..."^{๒๒๑} จากหลักฐานดังกล่าวได้ทำให้เห็นภาพการจัดเก็บอากรเมืองตาก ๒ ชนิดรวมกันเป็นเงิน ๒ ชั่ง และถ้าเฉลี่ยตามเกณฑ์เงินอากรสุราปีหนึ่งจะจัดเก็บได้ ๑ ชั่ง เพราะรัฐกำหนดว่าให้นำเงินอากรทั้งสองชนิดจัดซื้อครั้งปีละ ๔๐ หาบ

อย่างไรก็ตามการประมูลจัดเก็บอากรสุราในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ลดจำนวนการประมูลการจัดเก็บอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะปรากฏว่าในปีเดียวกันรัฐได้นำเงินอากรสุราที่จัดเก็บได้จากเมืองพิษณุโลกจำนวน ๓ ชั่ง จัดซื้อครั้ง^{๒๒๒} รวมกับอากรรวมกับอากรฝ่ายและอากรตลาดซึ่งการจัดเก็บอากรสุราลดลงอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบ

^{๒๒๐} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม หน้า ๔๓.

^{๒๒๑} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๑. ใบบอกเมืองตาก.

^{๒๒๒} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๕. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.

กับการจัดเก็บในสมัยต้นรัชกาลที่ ๒ เพราะปรากฏว่าการจัดเก็บอากรสุราในปีเดียวกันที่เมืองเพชรบูรณ์ โดยการจัดเก็บทั้งในตัวเมืองเพชรบูรณ์และแขวงเมืองเพชรบูรณ์ทุกครัวเรือนไต่เงินเพียง ๘ ซึ่ง^{๒๒๓} ซึ่งการจัดเก็บอากรสุราก็กล่าวเป็นการบังคับจัดเก็บและกำหนดอัตราจัดเก็บที่ขูดรีดกล่าวคือ จัดเก็บทุกครัวเรือน เรือนละ ๑ บาท และแม่หม้ายครัวเรือนละ ๒ สลึง^{๒๒๔} จากการบังคับการจัดเก็บอากรดังกล่าวทำให้เกิดการต่อต้านการจัดเก็บ เพราะราษฎรให้เหตุผลว่าไม่ได้คัมภีร์สุราทุกครัวเรือน

ปัญหาดังกล่าวได้บังชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงทางค่านายไต่อย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคืออากรสุราได้มีการจัดเก็บลดลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากราษฎรได้พยายามหลีกเลี่ยงการจัดเก็บอยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ที่เมืองสุโขทัยว่า "มีราษฎรทำน้ำข้าวหมากคองกันมากมาย นายอากรเคาสุรานำพรรคพวกไปจับกุม"^{๒๒๕} จากการหลีกเลี่ยงอากรดังกล่าวน่าจะเป็นประเด็นของสาเหตุอากรสุราลดลงเพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ได้มีการติดค้างอากรสุรา ในการจำหน่ายสุราของเมืองลับแลแขวงเมืองพิชัยเป็นจำนวนมาก^{๒๒๖}

อย่างไรก็ตามไม่สามารถตรวจพบหลักฐานการจัดเก็บอากรสุราได้ทุกหัวเมืองในบริเวณดังกล่าว เพียงแต่ทราบว่ามีการจัดเก็บอากรสุราในเมืองตาก สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์และพิชัย การจัดเก็บอากรสุราในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ราชรัฐไค้ให้มีการประมูลการจัดเก็บอากรสุราเมืองพิชัยทั้งในรูปแบบ

^{๒๒๓} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๘. ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์.

^{๒๒๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๒๕} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๐. หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระลพบุรี เรื่องให้ส่งตัวหมื่นทรงละครโจทก์, จำเลย-ทาสกรุงเทพฯ.

^{๒๒๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๘. กราพระยามหาอำมาตย์เรื่องให้ชำระความ เรื่องผู้ร้ายลักของและเผาไร้อ้อย.

ตัวเงินและสิ่งของที่มีมากในท้องถิ่น ดังปรากฏ

จำหน่ายสุราแขวงเมืองพิไชยจำนวนปีหนึ่งเป็นเงิน ๑๕ ชั่ง ๕ ตำลึง
 งานช่างหนัก ๕๐ ชั่ง ลีกราคาหาละ ๑ ชั่ง เป็นเงิน ๑๐ ตำลึง
 ไม่นอนสัก ๔๐ คน คนละ ๑ ตำลึง เป็นเงิน ๒ ชั่ง เขากันปีหนึ่งเป็นเงิน
 ๑๗ ชั่ง ๕ ตำลึง...^{๒๒๗}

จะเห็นได้ว่ารัฐเปิดโอกาสให้ผู้ทำการประมูลจัดเก็บอากรสุราส่งสิ่งของทดแทนได้
 โดยกำหนดจากราคาสินค้ามาเป็นตัวเงินที่ทำการประมูล ซึ่งอาจมีผลสืบเนื่องมาจากราย
 ได้ของรัฐในค่านอากรสุรามีจำนวนลดลงก็เป็นได้ รัฐจึงเปิดโอกาสให้นายอากรจัด
 ส่งสิ่งของทดแทนได้โดยคิดราคาเป็นรูปตัวเงิน

จากประเด็นปัญหาคงกล่าว รายได้อากรสุราของรัฐลดลงอย่างมากเมื่อ
 เปรียบเทียบกับสมัยรัชกาลที่ ๒ เพราะปรากฏว่ารายได้จากอากรสุราในหัวเมืองฝ่าย
 เหนือในสมัยรัชกาลที่ ๓ ลดลง ดังปรากฏ

อากรสุราเมืองตาก ประมาณปีละ ๑ ชั่ง^{๒๒๘}
 อากรสุราเมืองพิษณุโลก ประมาณปีละ ๓ ชั่ง
 อากรสุราเมืองเพชรบูรณ์ ประมาณปีละ ๔ ชั่ง
 อากรสุราเมืองพิชัย ประมาณปีละ ๑๗ ชั่ง ๕ ตำลึง

การจัดเก็บอากรสุราในสมัยรัชกาลที่ ๓ ลดลงอย่างมากกล่าวคือ รัฐจะจัดเก็บอากรสุรา
 ได้ประมาณปีละ ๒,๓๔๐ บาท^{๒๒๙} ในขณะที่สมัยรัชกาลที่ ๒ รัฐสามารถจัดเก็บอากรสุรา

^{๒๒๗} กพช., จดหมายเหตุนิตยสารที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๒, เลขที่ ๔๗. สารตรา
 ถึงเจ้าเมืองพิไชย เรื่องตั้งให้เงินกักเป็นหมื่นอินทอากร เป็นนายอากรเตาสุรา.

^{๒๒๘} อากรสุราเมืองตากและเมืองพิษณุโลก อาจมีราคาประมูลการจัดเก็บมาก
 กว่าตัวเลขที่แสดง ส่วนเมืองเพชรบูรณ์ การจัดเก็บเกินกับความเป็นจริงเพราะบังคับ
 เก็บ และเมืองสุโขทัยไม่สามารถทราบราคาประมูลจัดเก็บ.

^{๒๒๙} อากรเมืองเพชรบูรณ์จะคลาดเคลื่อนในเวลาต่อมา แต่จะถือเป็นเกณฑ์จาก
 ปี พ.ศ. ๒๓๘๓ นำมารวมรายได้ทั้งหมด.

ในราคาประมูลได้ประมาณปีละ ๔,๖๔๘ บาท

จากประเด็นดังกล่าวทำให้รายได้ของรัฐลดลงอย่างมาก และเป็นสาเหตุที่ทำให้รัฐขาดรายได้จากอกรคังกล่าวถึงปีละ ๖,๓๐๘ บาทคือปี การลดจำนวนของการจัดเก็บอกรรายได้จากอกรสุราในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ อาจมีผลสืบเนื่องมาจากการประมูลจัดเก็บในสมัยรัชกาลที่ ๒ น่าจะมีสาเหตุมาจากการมิได้พิจารณาจากจำนวนประชากร และการประมูลของเจ้าภาษีนายอกรก็คงมิได้ตรวจสอบถึงผลประโยชน์ที่จะจัดเก็บได้ในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งลักษณะการประมูลอาจจะมีการจัดส่งตัวแทนไปสำรวจแล้วเสนอต่อผู้ทำการประมูลโดยมิได้คำนึงถึงตัวเลขในสังกัดของแต่ละเมือง โดยเฉพาะสภาพของไพร่พลเมืองของหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ คงเบาบางมาก ดังปรากฏ "อนึ่งเลขหัวเมืองซึ่งอพยพหลบหนีนั้นให้คงเมือง... เหตุว่าเลขหัวเมืองนั้นน้อยจึงจะร่วงโรยเบาบางไป..."^{๒๓๐} การร่วงโรยของไพร่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ นั้นอาจมีผลสืบเนื่องมาจากภาวะของสงครามที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๐๘ ถึงปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ยากแก่การฟื้นตัวของไพร่ในบริเวณดังกล่าว ซึ่งจะเห็นภาพการร่วงโรยของไพร่ได้ชัดในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ เมื่อกองทัพพม่ายกเข้ามาตีเมืองสวรรคโลก ว่า

พระยาสุโขทัย พระยาพิษณุโลก เห็นข้าศึกมาเหลือกำลัง ค้วยครั้งนั้น
ไพร่พลหัวเมืองฝ่ายเหนือหนี และผู้คนยบเยียนเสียครั้งศึกอะแซหุ่ญก็ ก็เป็น
อันมากที่ยังอยู่ที่เบาบางนัก เจ้าเมืองมิได้คอยตรวจอพยพครอบครัวหนี
เข้าป่า...^{๒๓๑}

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการร่วงโรยของไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เป็นอย่างดี เพราะปรากฏว่าข้าศึกยกกองทัพเข้ามาเพียง ๕,๐๐๐ คนเศษ กองทัพเมืองพิษณุโลก สุโขทัยและสวรรคโลกรวมกันแล้วคงมีกำลังคนไปถึง ๕,๐๐๐ คนอย่างแน่นอน เพราะ

^{๒๓๐} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, สมัยรัชกาลที่ ๒, หน้า ๓๘๕.

^{๒๓๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๑๓.

ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้เกณฑ์เลกหัวเมืองเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ ซึ่งเป็นเมืองที่ได้รับผลกระทบจากภาวะของสงครามที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือมากที่สุด (ยกเว้นสงครามอะแซหุ่นกี้) ได้นายไพร่ ๕๕๒ คน^{๒๓๒} ถึงแม้ว่าตัวเลขของไพร่เมืองเพชรบูรณ์จะไม่ให้ภาพหัวเมืองฝ่ายเหนือในส่วนอื่นๆ ได้ แต่ก็ให้ภาพการร่วงโรยของไพร่ได้พอสมควร ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ว่าเกณฑ์เลกหัวเมืองฝ่ายเหนือปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้เลก ๓,๐๐๐ คน^{๒๓๓} จากประเด็นดังกล่าวพอจะให้ภาพการร่วงโรยของไพร่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ได้พอสมควร และจากหลักฐานน่าจะเป็นเครื่องบ่งชี้การเบางบางของไพร่ได้และจะเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้การจกเก็บอากรสุราในหัวเมืองฝ่ายเหนือลดจำนวนการจกเก็บลง และนำมาซึ่งการลดจำนวนการประมูลอากรในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงแม้ว่าจะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ ว่าการจกเก็บอากรสุราไปได้ผลเท่าที่ควร อันมีผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุการหลีกเลี่ยงการจกเก็บและการค้มกั้นสุราที่ผิดกฎหมายของราษฎรไว้บริโภคเอง โดยปราศจากการควบคุมของเจ้าภาษีนายอากร^{๒๓๔}

อย่างไรก็ตามการมองภาพการลดจำนวนการประมูลอากรสุราอันมีผลสืบเนื่องมาจากการร่วงโรยของไพร่พลเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือก็น่าจะเป็นมุมมองหนึ่งในหลายปัจจัยดังที่กล่าวมา และการมองภาพจากสาเหตุการร่วงโรยของไพร่ต่อการจกเก็บอากรสุรา ก็น่าจะให้ภาพสะท้อนที่เป็นคราบโคลค่อประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงเวลาดังกล่าวได้

^{๒๓๒} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, หน้า ๕๗.

^{๒๓๓} เจ้าพระยาทิพากรณ์, พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์, รัชกาลที่ ๓, หน้า ๖๑.

^{๒๓๔} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๐. และ จ.ศ. ๑๒๑๒, เลขที่ ๔๗.

๑.๓ อากรบ่อนเบี้ย

การจกเก็บอากรบ่อนเบี้ยในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ปรากฏว่ามีการจกเก็บอากร
ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ กล่าวคือได้มีการจกเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิจิตร
โดยมีเงินเดียว เป็นหมื่นพันน์ ทำปีละ ๑ ซึ่ง^{๒๓๕} แต่ไม่สามารถพบหลักฐานการจกเก็บใน
หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ เป็นที่น่าสังเกตุอย่างหนึ่งว่าบริเวณพื้นที่ใดก็ตามที่มีชาวจีนเข้าไป
อาศัยอยู่มากบริเวณดังกล่าวจะมีการจกเก็บอากรบ่อนเบี้ยได้มาก โดยเฉพาะบริเวณ
หัวเมืองชายทะเล เช่น จันทบุรี ชลบุรี ฉะเชิงเทรา และนครชัยศรี เป็นต้น การจก
เก็บอากรบ่อนเบี้ยในหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ตรวจพบหลักฐานการจก
เก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ที่เมืองตาก "ได้นำเงินอากรเทศสุราเงินศรีชะเบียของหลวง
จกซื้อครั้งลงมาปีละ ๔๐ หาบ"^{๒๓๖} ในอัคราราคา ๒ ซึ่ง ตามเกณฑ์เฉลี่ยของอากรทั้ง
สองชนิดอากรบ่อนเบี้ยเมืองตากจะจกเก็บได้ประมาณปีละ ๑ ซึ่ง เพราะปรากฏว่าในปี
เดียวกันได้มีการประมูลการจกเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองนครสวรรค์ โดยเงินหุคได้ทำการ
ประมูลจกเก็บบ่อนเบี้ยไทย-จีน จากเดิมที่เงินคงประมูลไว้ ๔ ทั้ง ๕ คำลึง ซึ่งเงินหุค
ขอประมูลเพิ่ม ๔ ทั้ง ๑๐ คำลึง โดยจกส่งปีละ ๒ งวด^{๒๓๗} การประมูลอากรบ่อนเบี้ย
ดังกล่าวในเขตเมืองนครสวรรค์ได้ให้ภาพที่เป็นสัคส่วนของการทำงานกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
ของชาวจีนในบริเวณนั้น ถ้าพิจารณาการผูกปีของชาวจีนในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ ว่ามีชาวจีน
ที่เมืองนครสวรรค์มากกว่าที่เมืองตาก^{๒๓๘} ซึ่งการเพิ่มปริมาณของชาวจีนในหัวเมืองฝ่าย

^{๒๓๕} จกหมายเทศรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, หน้า ๖๕.

^{๒๓๖} กหช., จกหมายเทศรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๑. ไบบอก
เมืองตาก.

^{๒๓๗} กหช., จกหมายเทศรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๗๒. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีถึงขุนเฉลิมปลัดขุนยกบัตร กรมการพระพุทธรบาท.

^{๒๓๘} กหช., จกหมายเทศรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๖, เลขที่ ๕๒. บัญชีส่ง
เงินปีจีนและผูกปีจีน.

เหนือเริ่มปรากฏให้เห็นเด่นชัดเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ว่า "จีนขุนขอ
ท่าอากรบ่อนเบี้ยไทย-จีน แทนขุนหัทของเมืองพิจิตรในอัคราจัดเก็บเท่าเดิม เก็บปีละ
๖ ชั่ง ๑๐ คำลึง"^{๒๓๘}

การจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยผู้จัดเก็บต้องเป็นบุคคลที่กว้างขวางและมีอิทธิพลในท้อง
ถิ่นพอสมควร ถ้าไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถควบคุมการจัดเก็บอากรได้ ดังปรากฏในปี พ.ศ.
๒๓๘๕ ได้มีเงินอากรคึกคักนักเลงการพนันเป็นจำนวนมากที่เมืองพิจิตรถึง ๒๕ ชั่ง ๔ คำลึง
๓ บาท^{๒๔๐} จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้เจ้าภานายอากรจัดเก็บอากรไม่ได้ และค้างส่ง
เป็นจำนวนมากและบางครั้งถึงกับทำให้เจ้าภานายอากรบ่อนเบี้ยต้องล้มเลิกการจัดเก็บ
อากรดังกล่าว กังกรณิจีนขุนรับท่าอากรบ่อนเบี้ยได้สองปีเศษ มีเงินอากรค้างอยู่เป็นจำนวน
มาก ซึ่งทำให้ผู้มีอิทธิพลรายอื่นขอยื่นประมูลทำต่อจากผู้ที่ขาดทุน เพราะในเวลาต่อมาจีน
ขันขอประมูลต่อพร้อมกับเพิ่มอัคราการประมูลจัดเก็บอีก "๕ คำลึง เก็บ ๖ ชั่ง ๑๐ คำลึง
เข้ากันเป็น ๖ ชั่ง ๑๕ คำลึง"^{๒๔๑}

จากสภาพการขาดทุนของการจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยอันมีผลสืบเนื่องมาจากการ
จัดเก็บไม่ได้จึงทำให้ผู้ที่ทำการประมูลอากรดังกล่าวโดยเฉพาะชาวจีนได้ทำการจ้าง
นักเลงโตในท้องถิ่นคุมบ่อนการพนันเพื่อควบคุมสถานการณ์ในบ่อนการพนัน^{๒๔๒} ต่อการ
พหพาอาวุธของผู้ที่เข้ามาเล่นการพนัน และนอกจากนั้นนักเลงคุมบ่อนการพนันยังทำ
หน้าที่จัดเก็บหนี้สินของนักเลงการพนันอื่นๆอีกด้วย

^{๒๓๘} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๘๒. สารตรา
เรื่องลาวเซดยกกล่าวโทษศรีบุตร พระวิเศษฤาษย์ฯ.

^{๒๔๐} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๓. สารตรา
ถึงเมืองอ่างทองเรื่องคังเงินเมง เป็นหมื่นพจน์สมบัตินายอากรฯ.

^{๒๔๑} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๘. สารตรา
ถึงเมืองพิจิตรเรื่องลักกระบือ ขุนสิทธิ ชักช่องไค้ขอปฎิษาขึ้นมา.

^{๒๔๒} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๓.

การขยายการจับเก็บในการประมูลอาคารบ่อนเบี้ยได้ขยายวงกว้างมากขึ้น
เมื่อผู้รับทำอากรบ่อนเบี้ยได้มีการประมูลรวมเขตหัวเมือง ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ว่า

เมืองตาก เมืองกำแพงเพชร จันทบุรี จันทบุรี ขอทำการประมูลอาคารบ่อนเบี้ย
ไว้ปีละ ๒ ชั่ง ๑๘ คำลึง ในอัตราเท่าเดิมซึ่งเงินทั้งสองขอทำคอกจาก
เงินเกษ ซึ่งทำอากรบ่อนเบี้ยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๓ แยกขาดทุนจึงได้
หลบหนีไปซึ่งเงินจัน ขอประมูลในอัตราเท่าเดิม และได้จัดส่งปีละ ๔ งวัก^{๒๔๓}

การจับเก็บอาคารบ่อนเบี้ยในหัวเมืองฝ่ายเหนือสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ

๑. อาคารบ่อนเบี้ยไทย-จีน มีเมืองพิจิตร สวรรคโลก สุโขทัย พิษณุโลก
และพิชัย^{๒๔๔}

๒. อาคารบ่อนเบี้ยไทย มีตาก และ กำแพงเพชร

อย่างไรก็ตามผู้ที่ทำการประมูลอาคารทั้ง ๒ ประเภทพยายามที่จะเปิดโอกาส
ให้มีการเล่นการพนันชนิดอื่นๆ นอกเหนือจากการประมูลจับเก็บประเภทของอากร และ
นอกเหนือจากที่รัฐกำหนด เพราะปรากฏว่ารัฐได้ออกกฎหมายห้ามมิให้นายอากรตั้งบ่อน
การพนันชนิดอื่นๆ เช่น ห้ามขายอากรตั้งบ่อนถั่ววิแปะ^{๒๔๕} เป็นต้นเพราะจะเป็นการเพิ่มราย
ได้พิเศษให้แก่ นายอากร ซึ่งรัฐได้กำหนดบทลงโทษนายอากรที่ฝ่าฝืนไว้อย่างรุนแรง
กล่าวคือ "ลงพระราชอาญาเขียน ๓ ยก เอาอี่แปะผูกคอตะเวนสามวัน"^{๒๔๖} การเพิ่ม
ชนิดของการเล่นการพนันน่าจะมาจากสาเหตุการหารายได้ชดเชยจากบ่อนการพนัน
จากชนิดที่รัฐกำหนด เพราะผู้ที่ทำการประมูลอาคารบ่อนเบี้ยจะลงทุนสูงต่อการทุจริต
ของผู้เล่นและการเลี้ยงดูลูกน้องควบคุมบ่อนการพนัน

^{๒๔๓} กษ., จดหมายเหอรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๐. สารตรา
ถึงเมืองตาก เรื่องนำตั้งเงินมา เป็นหมื่นพันนสมบัติ นายอากรบ่อนเบี้ย.

^{๒๔๔} สมคิด ศรีสิงห์, ภาษีอากร ๗, เมืองเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า ๑๓๗.

^{๒๔๕} กษ., จดหมายเหอรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๘.

^{๒๔๖} เรื่องเดียวกัน.

การประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยในหัวเมืองฝ่ายเหนือทราบจำนวนการประมูลจัดเก็บอากรเพียง ๔ หัวเมืองคือ พิจิตร นครสวรรค์ ตาก และกำแพงเพชรเท่านั้น โดยรวมอัตราจัดเก็บได้ประมาณปีละ ๑,๔๕๒ บาท ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถทราบจำนวนอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆได้ เพียงแต่ทราบว่ามีการจัดเก็บ

๑.๔ อากรตลาด

การจัดเก็บอากรตลาด จากการตรวจสอบหลักฐานพบว่าได้มีการจัดตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒^{๒๔๓} เพราะปรากฏว่าได้มีการจัดเก็บอากรตลาดเมืองกำแพงเพชรตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖๗^{๒๔๔} และในเวลาต่อมาได้พบว่ามีการจัดเก็บอากรตลาดในหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆอีกในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งสามารถแบ่งเขตการประมูลการจัดเก็บได้เป็น ๓ เขตคือ (ยกเว้นเมืองเพชรบูรณ์)

๑. กลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน อันได้แก่เมืองพิจิตร พิษณุโลก พิชัย สุโขทัย และสวรรคโลก
๒. กลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง อันได้แก่ กำแพงเพชร และ ตาก
๓. เมืองนครสวรรค์

๑. กลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน

กลุ่มหัวเมืองเหล่านี้อันประกอบไปด้วยกลุ่มหัวเมืองที่ได้ยกตัวอย่างไว้แล้ว จากการตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บอากรตลาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือในบริเวณดังกล่าวได้พบว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ว่า "นายนาถ กำนันตลาดนำเงินอากรตลาดเมืองพิษณุโลก ๑ ชั่ง ๑๐ คำสิ่ง รวมกับอากรเตาสูราอากรฝ่ายจัดซื้อครั้ง"^{๒๔๕} แต่อย่างไรก็ตามได้

^{๒๔๓} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๒๔๔} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๓๖. ในบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องนายอยู่กำนันตลาดเมืองกำแพงเพชรทำเรื่องราวเกี่ยวกับภาษี.

^{๒๔๕} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๕.

ตรวจพบหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ว่านากได้ทำการประมูลจึกเก็บอาคารตลาดใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือคือ พิจิตร พิษณุโลก พิษัย สวรรคโลก และสุโขทัย ในอัครการประมูล ๓๓ ชั่ง ๕ คำลึง ซึ่งแสดงว่านายนากจะต้องทำการประมูลอาคารตลาดก่อนปี พ.ศ. ๒๓๘๓ อย่างแน่นอน เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ "อ่าแคงอิ่ง พร้อมด้วยผู้หุ้นส่วนคืออ่าแคงทรัพย์ อ่าแคงเอมและอ่าแคงทรัพย์ ขอยื่นประมูลอาคารตลาดค้อจากนายนาก ในอัคราประมูล ๓๕ ชั่ง ๕ คำลึง^{๒๕๐} ซึ่งนายนากผู้ทำการประมูลอาคารตลาดเดิมก็ยอมให้โดยดี โดยให้เหตุผลว่าอาคารตลาดมีราคาประมูลสูงอยู่แล้ว และถ้าพิจารณาให้คีนายนากคงจะจึกเก็บอาคารได้น้อย เพราะปรากฏว่าเมื่อมีการนำเงินอาคารตลาดจึกซื้อครั้งจากเมืองพิษณุโลก ซึ่งเงินอาคารตลาดมีจำนวนน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับเงินอาคารชนิดอื่นๆ^{๒๕๑} การจึกเก็บอาคารตลาดใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือได้ตรวจสอบว่ามีสินค้าและประเภทของห้างร้านที่จำหน่ายสินค้ามีทั้งสิ้น ๔๐ รายการ^{๒๕๒} ซึ่งหลักฐานข้างรุคทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่ามีอาคารตลาดทั้งหมดกี่รายการที่ถูกจึกเก็บ แต่ได้พบหลักฐานการจึกเก็บอาคารตลาดใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ว่ามีสินค้าและประเภทของห้างร้านสินค้าเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เพิ่มขึ้นอีก ๓๒ รายการซึ่งรวมทั้งหมด ๗๒ รายการ^{๒๕๓} และการจึกเก็บอาคารตลาดก็เพิ่มขึ้นจากเดิมกล่าวคือ ปีละ ๔๐ ชั่ง ๑๐ คำลึง เพิ่มขึ้น ๒ ชั่ง รวมเป็นเงินปีหนึ่ง ๔๒ ชั่ง ๑๐ คำลึง^{๒๕๔} จะเห็นได้ว่าการประมูลอาคารตลาด

^{๒๕๐} กทช., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๘. สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องตั้งให้ผู้เข้าส่วนทำก่านันตลาดเมืองฝ่ายเหนือ ๕ หัวเมือง.

^{๒๕๑} อากรเตาสูรา ๓ ชั่ง อากรฝ่าย ๓ ชั่ง.

^{๒๕๒} กทช., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๘. สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องตั้งให้เข้าส่วนนำก่านันตลาดเมืองฝ่ายเหนือ ๕ หัวเมือง.

^{๒๕๓} ฎุราบายละเอียดยศนิกและอัครการจึกเก็บอาคารตลาดในท้ายภาคผนวก.

^{๒๕๔} กทช., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๘๖. สารตราถึงเมืองพิษณุโลก สุโขทัย พิจิตร สวรรคโลก พิษัย เรื่องตั้งก่านันตลาด.

ได้มีปริมาณการจกเก็บเพิ่มขึ้นจากเดิม กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ เงินอากรตลาดที่ทำการประมูล ๓๓ ชั่ง ๕ คำลึง และในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เพิ่มขึ้นอีก ๓๖ ชั่ง ๕ คำลึง และเพิ่มควมดีในการประมูลจกเก็บในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๓๘๘ อีกปีละ ๔๐ ชั่ง ๑๐ คำลึง และในปี พ.ศ. ๒๓๘๙ อีกปีละ ๔๒ ชั่ง ๑๐ คำลึง

จากการเพิ่มปริมาณในการประมูลการจกเก็บอากรตลาดใน ๕ หัวเมืองก้น้ำจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงสภาพกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ลึกลับเพิ่มมากขึ้นทั้งประเภทของสินค้าและชนิดของผู้ประกอบการค้า เพราะสามารถตรวจสอบได้จากหลักฐานการจกเก็บอากรตลาดในรายการสินค้าและประเภทของห้างร้านที่ใช้ประกอบการค้าที่รัฐจกเก็บในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๓๘๙ ว่ามีปริมาณเพิ่มขึ้น และถ้านำไปเปรียบเทียบกับอากรตลาดเมืองกำแพงเพชรและตาก^{๒๕๕} ก็จะพบว่าการจกเก็บอากรในการกำหนดรายการสินค้าและอัตราจกเก็บเหมือนกับ ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือลุ่มน้ำยมและน่าน และอัตราการจกเก็บน่าจะกำหนดเป็นมาตรฐานทั่วไป ภายในราชอาณาจักร เพราะจากการตรวจสอบการจกเก็บอากรตลาดในขอบเขตปริมณฑลกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคอนล่าง เช่นเมืองนนทบุรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม เพชรบุรีและราชบุรี เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการจกเก็บอากรตลาดได้เพิ่มปริมาณรายการสินค้าและชนิดของการจกเก็บอากรตลาดในรูปของภาษี ในสมัยรัชกาลที่ ๔ กล่าวคือได้มีการจกเก็บภาษีถั่วฝักยาว และภาษีสุกร เป็นคน^{๒๕๖} ดังนั้นภาพกิจกรรมทางการค้าที่สะท้อนออกมาในรูปของการจกเก็บและถ้านำไปเปรียบเทียบกับหัวเมืองลุ่มน้ำปิงก็ไม่สามารถให้ความกระจ่างได้มากเท่าที่ควร แต่ถ้านำไปเปรียบเทียบการจกเก็บอากรตลาดเมืองนครสวรรค์^{๒๕๗}

^{๒๕๕} กุรายละเอียก กหข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่

๑๕. สารตราถึงเมืองกำแพงเพชร เมืองตาก นำตั้งอ้าแคงสาคเป็นก้านนตลาด.

^{๒๕๖} วิถีย์ พงศ์พนิตานนท์, การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน "กรุงเทพฯ" สมัยรัตนโกสินทร์, หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

^{๒๕๗} กหข., จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๔. เรื่องนำตั้งรอกเป็นก้านนตลาดขึ้นไปเรียกอกรตลาดเมืองนครสวรรค์.

ซึ่งได้กลายเป็นเมืองที่เป็นจุดศูนย์รวมเส้นทางการค้าจากหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ตอนล่างกับหัวเมืองฝ่ายเหนือและล้านนา ซึ่งได้พบว่าการจัดเก็บอากรตลาดเมืองนคร
สวรรคค์เหมือนกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ แต่ก็มีข้อแตกต่างตรงที่เพิกถอนการจัดเก็บค่า
ระวางในการขนส่งทางน้ำ กล่าวคือเมืองนครสวรรคค์จัดเก็บตามพิภคังนี้ "ถ้าเรือเสา
ใหญ่เป็นเรือเบิก เป็นลาวเรือเที่ยวละ ๑ เพ็อง ๒ สลึง"^{๒๕๘} ในขณะที่หัวเมืองฝ่าย
เหนืออื่นๆจัดเก็บในอัตรา ๒ สลึง^{๒๕๘} จากหลักฐานดังกล่าวได้บ่งบอกถึงสภาพการค้าของ
เมืองนครสวรรคค์ซึ่งเป็นแหล่งชุมทางการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือตอนล่างจึงทำให้ปริมาณ
การจัดเก็บค่าระวางในการบรรทุกสินค้าต่อการขนส่งมีอัตราจัดเก็บที่ค่อนข้างสูงคาบไปด้วย

อาจกล่าวสรุปการจัดเก็บอากรตลาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือในส่วนของกลุ่มหัว
เมืองลุ่มน้ำยมและน่านว่าการจัดเก็บอากรตลาดจะมีราคาการประมูลที่เพิ่มขึ้นสูงอยู่ตลอด
เวลา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภาพของการค้าที่คึกคักในบริเวณดังกล่าวในคอนปลายสมัยรัชกาล
ที่ ๓ ซึ่งสามารถแสดงลำดับการจัดเก็บได้ดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๓๘๒	จัดเก็บปีละ	๓๓ ชั่ง ๕ ตำลึง
พ.ศ. ๒๓๘๕	จัดเก็บปีละ	๓๕ ชั่ง ๕ ตำลึง
พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๓๘๘	จัดเก็บปีละ	๔๐ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
พ.ศ. ๒๓๘๙	จัดเก็บปีละ	๔๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

๒. อากรตลาดของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง

การจัดเก็บอากรตลาดในบริเวณดังกล่าว ได้พบว่ามีการจัดเก็บอากรตลาดที่
เมืองกำแพงเพชรในปี พ.ศ. ๒๓๘๘^{๒๖๐} ว่า "นายทองอยู่กำนันตลาด เก็บอากรตลาดเมือง
กำแพงเพชรปีละ ๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง" ซึ่งนายทองอยู่ประมูลทำการจัดเก็บอยู่เป็นเวลา

^{๒๕๘} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๒๓๔. เรื่องนำ
คังรอกเป็นกำนันตลาดขึ้นไปเรียกอากรตลาดเมืองนครสวรรคค์.

^{๒๕๙} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๔๖.

^{๒๖๐} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๑๓๖.

๒ ปี และอาการติดค้างเป็นจำนวนมากซึ่งมีสาเหตุมาจากราษฎรไม่ยอมจ่ายอากร^{๒๖๑}

ลักษณะการจกเก็บอากรตลาดเมืองกำแพงเพชรจะมีลักษณะที่แตกต่างจากหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ ในส่วนที่ว่าเจ้าภานีนายอากรพยายามจะนำระบบการจกเก็บจากหัวเมืองที่มีความชำนาญในค่านาภาษีอากรมาใช้โดยเฉพาะหัวเมืองในขอบเขตบริเวณลพบุรี และปรากฏว่าเจ้าภานีได้ทำการจกเก็บอากรเดี่ยวน้ำอ้อยตามแบบอย่างเมืองเพชรบุรี และทำการจกเก็บอากรตลาดได้และตัดเสนาไปขายตามพิภคอัตราจกเก็บตามแบบอย่างเมืองราชบุรี^{๒๖๒} จากการนำระบบการจกเก็บดังกล่าวเข้าไปทดลองใช้ในบริเวณหัวเมืองดังกล่าวทำให้ราษฎรเกิดการต่อต้านเพราะตั้งแต่ได้มีการจกเก็บอากรตลาดเมืองกำแพงเพชรมาประมาณ ๒๑-๒๒ ปี แล้วไม่เคยมีการจกเก็บในลักษณะดังกล่าว^{๒๖๓}

การประมูลการจกเก็บอากรตลาดของเมืองกำแพงเพชรในช่วงแรกนับว่ามีราคาการประมูลจกเก็บค่อนข้างต่ำมาก เมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ ในเกณฑ์เฉลี่ยบริเวณหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน ซึ่งปีหนึ่งจะจกเก็บได้ประมาณเมืองละ ๕ ซึ่งอย่างไรก็ตามการประมูลจกเก็บอากรตลาดในหัวเมืองลุ่มน้ำปิงได้มีการประมูลการจกเก็บแบบรวมหัวเมืองและมีอัตราการประมูลเพิ่มขึ้น กล่าวคือ "อำแดงสาคนายอากรและนายสุคนธ์เข้าส่วนทำเรื่องรวามายื่นว่าเดิมทองอยู่รับทำอากรตลาดเมืองตาก กำแพงเพชร จำนวนปีละ ๓ ซึ่ง ๑๕ คำลึง... สาคเห็นว่าเงินอากรมีภาษีขอประมูลเงินอากร เดิมเงิน ๓ ซึ่ง ๑๕ คำลึง ประมูลเพิ่ม ๕ คำลึง สี่ฝั้งหนัก ๓๐ ซึ่ง เข้ากันเป็นเงิน ๔ ซึ่ง สี่ฝั้ง ๓๐ ซึ่ง"^{๒๖๔} การประมูลอากรตลาดเมืองตากและกำแพงเพชรรัฐเปิดโอกาสให้เจ้าภานีประมูลโดยการจกส่งมาในรูปของสินค้าของป่าได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะคล้ายคลึงกับการประมูลอากรสุราเมืองพิษณุในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ที่รัฐอนุญาตให้เจ้าภานีนายอากร

๒๖๑ ๒๖๑
กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๓๖.

๒๖๒ ๒๖๒
เรื่องเดียวกัน.

๒๖๓ ๒๖๓
ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๖๘.

๒๖๔ ๒๖๔
กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๘.

สิ่งของแทนเงินได้^{๒๖๕} ซึ่งลักษณะการจับเก็บดังกล่าวคล้ายคลึงกับผลติในรูปแบบของการจับ
เก็บส่วยมาก

การจับเก็บอากรตลาดเมืองกำแพงเพชรและตาก รายงานอากรตลาดหัวเมือง
เหล่านี้จะมีรายการจับเก็บน้อยกว่าหัวเมืองอื่นๆ เพราะปรากฏว่าจากการเปรียบเทียบ
อากรตลาดของทั้งสองบริเวณเมืองตากและเมืองกำแพงเพชรไม่มีอากรที่จับเก็บบางชนิด
เช่น อากรเรือชายผลไม้^{๒๖๖} อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาทางค่านักตั้งซื้อและปริมาณสินค้า
ในหัวเมืองแถบนี้คงมีปริมาณค่อนข้างน้อยเมื่อดูจากรายการประมูลอากรซึ่งมีราคาประมูล
ค่อนข้างต่ำ และถ้าพิจารณาจำนวนการสักเลกเมืองตากในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ว่าเมืองตาก
มีเลกในสังกัดประมาณ ๑,๑๖๘ คน^{๒๖๗} และเมืองกำแพงเพชรในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ มีเลก
ในสังกัดกรมกอง ๑,๕๗๔ คน^{๒๖๘} และในขณะที่ปาลเลอกัวซ์ได้ให้ภาพประชากรของเมือง
พิษณุโลกในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับเมืองกำแพงเพชรว่า "ตัวเมืองปัจจุบันมีพลเมือง
อยู่ราว ๕,๐๐๐ คน"^{๒๖๙} จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพในเรื่องความต่างของประชากร
ที่ส่งผลต่อการจับเก็บอากรตลาด อย่างไรก็ตามได้มีหลักฐานต่างสมัยที่ได้ให้ภาพในทำนอง
เดียวกันที่กล่าวถึงอัตราการกระจายตัวในแถบหัวเมืองลุ่มน้ำปิงและลุ่มน้ำยมและน่านใน
สมัยรัชกาลที่ ๕ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อรัฐบาลส่งเจ้าหน้าที่ทำการสำรวจสร้าง
เส้นทางรถไฟสายเหนือ โดยให้คำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับจากเส้นทางรถไฟดังกล่าว

^{๒๖๕} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๒, เลขที่ ๔๗. สารตรา
ถึงเจ้าเมืองพิษณุเรื่องตั้งตึกกักเป็นหมื่นอินทอากรเป็นนายอากร.

^{๒๖๖} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๔๖.

^{๒๖๗} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๔.

^{๒๖๘} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๑๔๕. ทางว่า
ทำการสักเลกเมืองกำแพงเพชร.

^{๒๖๙} บงเซอร์ ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, สันต์ ท. โกมลบุตร แปล.
หน้า ๘๗.

ผ่านบริเวณในแขวงเมืองกำแพงเพชร ระแหงและเมืองเดิมว่ามีพลเมืองทั้งหมดรวมกันประมาณ ๗,๐๐๐ คน^{๒๗๐} ในขณะที่เมืองพิษณุโลกและอุตรดิตถ์ (พิชัย) มีพลเมืองรวมกันมากกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน^{๒๗๑} จากหลักฐานดังกล่าวพอจะให้ภาพการกระจายตัวของประชากรในหัวเมืองทั้งสองบริเวณได้เป็นอย่างดีในลักษณะของสัดส่วนของความน่าจะเป็นและหลักฐานดังกล่าว ก็จะทำให้ภาพการกระจายตัวของประชากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้พอสมควร

ดังนั้นการประมุลจัดเก็บอากรตลาด ผู้ประมุลน่าจะพิจารณาจากจำนวนคนในสังกัดของแต่ละเมือง และจากปัจจัยดังกล่าวน่าจะเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้อากรตลาดเมืองกำแพงเพชรและเมืองตากมีความต่างในเรื่องการประมุลจัดเก็บเมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ และการจัดเก็บอากรตลาดยังตอบแทนรัฐในรูปสินค้าของป่าอีกด้วย เพราะลักษณะการค้ารังสีของประชากรส่วนใหญ่ในบริเวณเมืองตากและกำแพงเพชรดำรงอยู่ด้วยการค้าของป่า^{๒๗๒}

๓. เมืองนครสวรรค์

การจัดเก็บอากรตลาดเมืองนครสวรรค์ เมืองนครสวรรค์ค่อนข้างจะมีความแตกต่างจากหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ ในส่วนที่ว่าเมืองนครสวรรค์จะได้เปรียบในเรื่องเส้นทางคมนาคมที่เป็นปัจจัยต่อการเอื้ออำนวยในการเป็นศูนย์กลางของเส้นทางคมนาคมทางน้ำระหว่างหัวเมืองที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างกับหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองล้านนา ดังกล่าวสนับสนุนว่าเมืองนครสวรรค์เป็นศูนย์กลางเส้นทางคมนาคมทางน้ำ กล่าวคือ

^{๒๗๐} กจช., ร.๕ ย.๒. ร.๕/๑๓, รายงานการสำรวจเส้นทางรถไฟไปยังเมืองเหนือของนายแฮร์มัน เก็ช.

^{๒๗๑} กจช., ร.๕ ย.๒. ๕.๕/๑๓, เรื่องเดียวกัน.

^{๒๗๒} เรื่องเดียวกัน.

"ห่างจากเมืองนครสวรรค์ ๓ ลิเออ แม่น้ำแบ่งออกเป็น ๒ สาย สายที่ไหลมาจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไหลเชี่ยว... ส่วนสายที่ไหลมาจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือกลับตรงข้าม กลับไหลอ่อนและลึกมาก..."^{๒๗๓}

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้เมืองนครสวรรค์ได้เปรียบกว่าหัวเมืองอื่นๆในเรื่องเส้นทางคมนาคมที่สนับสนุนเส้นทางการค้าและจากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้เมืองนครสวรรค์เป็นแหล่งชุมทางการค้าในการรูปแบบการค้าแบบส่งต่อในเวลาต่อมา การจึกเก็บอากรตลาดเมืองนครสวรรค์ได้พบหลักฐานการจึกเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ดังปรากฏว่า "แต่งเป็นกำนันตลาด รับทำอากรตลาดเมืองนครสวรรค์จำนวนปีละ ๗ ชั่ง ๑๐ คำลึง อ้าแครงรอดยี่นห้า ๗ ชั่ง ๑๕ คำลึง เพิ่ม ๕ คำลึง..."^{๒๗๔} การจึกเก็บอากรตลาดเมืองนครสวรรค์ได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นเหมือนกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ และมีปริมาณการประมูลราคาค่อนข้างสูง ซึ่งถ้าจะพิจารณาของตัวเล็กเมืองนครสวรรค์ไม่สามารถทราบได้ว่าตัวเล็กมีจำนวนเท่าไร แต่ถ้าพิจารณาจากรายการจึกเก็บอากรสมัตตขรเมืองนครสวรรค์ว่ามีการประมูลจึกเก็บได้ถึงปีละ ๘๗ ชั่ง^{๒๗๕} ก็นับว่าเป็นปริมาณที่มากพอสมควร และถ้าพิจารณาจากสภาพการค้าโดยมุ่งประเด็นไปที่กลุ่มชาวจีนในเมืองนครสวรรค์ว่ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นโดยการพิจารณาจากการผูกขี้ ชาวจีนเมืองนครสวรรค์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ ว่าผูกขี้ชาวจีนเมืองนครสวรรค์เป็นจำนวน ๕๖ คน ได้เงิน ๒ ชั่ง ๑๖ คำลึง^{๒๗๖} และเพิ่มปริมาณมากขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ว่า "ข้าหลวงเมืองนครสวรรค์ผูกขี้ชาวจีนได้ ๓๑ ชั่ง ๗ คำลึง"^{๒๗๗} ในอัตราจึกเก็บคนละ ๑ คำลึง ๒ บาท ซึ่งจะมีชาวจีนที่ถูกผูกขี้ในเมืองนครสวรรค์ถึง ๔๑๘ คน

^{๒๗๓} มงเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๘๔.

^{๒๗๔} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๔๗. สารตราเรื่องนำคั้งรอดเป็นกำนันตลาดขึ้นไปเรียกเก็บอากรตลาดเมืองนครสวรรค์.

^{๒๗๕} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๒.

^{๒๗๖} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๖, เลขที่ ๕๒. บัญชีส่งเงินปีจีนและผูกขี้จีน.

^{๒๗๗} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๗. ร่างตราคอบเมืองนครราชสีมา เรื่องส่งเงินแคง กับส่งช้าง ๒ เชือก.

การเพิ่มปริมาณของชาวจีนดังกล่าวที่เมืองนครสวรรค์รัฐถึงกับได้จัดตั้งนายอำเภอจีนเพื่อทำการปกครองชาวจีนที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก^{๒๓๗} จากปัจจัยดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงสภาพการค้าที่คึกคักและเป็นเหตุผลประการสำคัญต่อการจัดเก็บอากรตลาดเป็นจำนวนมาก เพราะปรากฏว่าจากการอพยพของชาวจีนเข้ามาอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ มีทั้งชาวจีนที่ตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัยอย่างถาวรและชาวจีนสัญจรไปมาระหว่างหัวเมืองที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและหัวเมืองฝ่ายเหนือตอนบน จากการอพยพของชาวจีนเข้ามาที่เมืองนครสวรรค์ทำให้เมืองนครสวรรค์กลายเป็นศูนย์กลางการค้าแบบสองคือ กล่าวคือชาวจีนจะนำสินค้าจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาขายที่เมืองนครสวรรค์^{๒๓๘} และการที่ชาวจีนอยู่อาศัยที่เมืองนครสวรรค์เป็นจำนวนมากทำให้ชาวจีนบางกลุ่มเข้าควบคุมระบบกองส่วยเมืองนครสวรรค์ เช่นกองส่วยฝ่ง เป็นต้น^{๒๓๙} และนอกจากนั้นยังมีหลักฐานที่ให้ภาพกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐที่ถูกควบคุมโดยชาวจีนเมืองนครสวรรค์ว่ามีการรายงานภาษีอากรของเมืองนครสวรรค์ให้รัฐส่วนกลางเป็นภาษาจีน^{๒๔๐}

ดังนั้นจากกล่าวสรุปได้ว่าการจัดเก็บอากรตลาดเมืองนครสวรรค์มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มหัวเมืองอื่นๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ทำการจัดเก็บแบบรวมเขตมิได้แยกเก็บเดี่ยวแบบเมืองนครสวรรค์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะมาจากเหตุผลที่ได้ได้มีชาวจีนเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้า

^{๒๓๗} กทช., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๘.

^{๒๓๘} กทช., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๘๖. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยากำแพงเพชร เรื่องให้ส่งเลขไพร่หลวงกับกระบือเข้ามากรุงเทพฯ.

^{๒๓๙} กทช., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

^{๒๔๐} กทช., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๗, เลขที่ ๔๒. ฎีกาเรื่องรับน้ำนันทาง คำชักภาษี.

สรุปรายการจัดเก็บอากรตลาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๑. กลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน

- จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ เป็นจำนวนเงินปีละ ๒,๖๖๐ บาท
 จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นจำนวนเงินปีละ ๒,๘๒๐ บาท
 จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นจำนวนเงินปีละ ๓,๒๕๐ บาท
 จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๙ เป็นจำนวนเงินปีละ ๓,๔๐๐ บาท

๒. กลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง

- จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นจำนวนเงินปีละ ๓๐๐ บาท
 จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๙ เป็นจำนวนเงินปีละ ๓๒๐ บาท
 สิ้นงหนัก ๓๐ ชั่ง

๓. เมืองนครสวรรค์

- จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ เป็นจำนวนเงินปีละ ๖๐๐ บาท
 จัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นจำนวนเงินปีละ ๖๖๐ บาท

และถ้าพิจารณาให้ถี่ถ้วนแล้วการจัดเก็บอากรตลาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือจะมีปริมาณการประมูลจัดเก็บเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการบ่งบอกให้เห็นถึงสภาพการขยายตัวทางการค้าในบริเวณดังกล่าว

๑.๕ อากรสมพัศธร

การจัดเก็บอากรสมพัศธรในหัวเมืองฝ่ายเหนือ มีลักษณะการจัดเก็บอยู่

๒ ประเภทคือ

- ก. การจัดเก็บอากรสมพัศธร ชนิดไม่แยกประเภทการจัดเก็บ
 ข. การจัดเก็บอากรสมพัศธร ชนิดแยกประเภทการจัดเก็บ เพราะพืชชนิดนั้นทำการเพาะปลูกมากเป็นกรณีพิเศษ เช่นการจัดเก็บอากรอ้อย ฝ้าย และอากรยาสูบ เป็นต้น

ก. การจัดเก็บอากรสมพัทธชนิดไม่แยกประเภทการจัดเก็บ

การจัดเก็บอากรสมพัทธประเภทนี้ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำการประมูลเป็นชาวจีน การ
จัดเก็บอากรสมพัทธในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้มีการจัดเก็บดังต่อไปนี้

การจัดเก็บอากรสมพัทธในบริเวณดังกล่าว ได้ตรวจพบหลักฐานในการจัดเก็บ
ในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ ที่เมืองพิษณุโลก กล่าวคือ "จีนอีกเป็นที่หมื่นศรีสมบัติรับทำอากรสมภักสร
เมืองพิษณุโลก จำนวนปีละ ๔๐ ชั่ง ๗ ปีมะโรงฉศก..."^{๒๔๒} การประมูลจัดเก็บอากร
ดังกล่าวในช่วงแรกของการประมูลมีอัตราจัดเก็บค่อนข้างสูงมากในอัตราปีละ ๔๐ ชั่ง
จึงเป็นสาเหตุทำให้เกิดการขาดทุนในการจัดเก็บอากรในเวลาต่อมา เพราะปรากฏว่า
อากรสมพัทธเมืองพิษณุโลกค้างงวดส่งถึงปีละ ๔๐ ชั่ง อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากร
สมพัทธเมืองพิษณุโลกได้ลดอัตราการประมูลจัดเก็บอยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏในปี พ.ศ.
๒๓๘๕ ว่า "จีนขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัติรับทำอากรสมภักสร เมืองพิษณุโลกจำนวน ๓๐ ชั่ง
๗ ปีมะแมนพสก..."^{๒๔๓}

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ เจ้าภานุนายอากรได้ขอลดจำนวน
อัตราจัดเก็บอากรดังกล่าวลงเหลือ ๓๐ ชั่ง ซึ่งจะเห็นได้ว่าในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๕-
๒๓๘๕ อัตราการจัดเก็บอากรสมพัทธเมืองพิษณุโลกลดลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้่าจะมี
ผลสืบเนื่องมาจากปัญหาภัยธรรมชาติที่ทำให้พืชไร่ประสบความเสียหาย ดังปรากฏว่า
จีนขึ้นทำอากรขาดโดยให้เหตุผลว่า "น้ำท่วมไร่อ้อย ฝ่าย เป็นหลายครั้งหลายหน
อ้อย ฝ่าย หางอกขึ้นไม่..."^{๒๔๔}

อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากรสมพัทธได้ขยายขอบเขตกว้างขวางมากขึ้น
ในหัวเมืองฝ่ายเหนือดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ได้มีการประมูลการจัดเก็บอากรที่
เมืองพิจิตรว่า

^{๒๔๒} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๕๕. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯถึงพระยาพิษณุโลก เรื่องตั้งจีนขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัติ นายอากรสมภักสร.

^{๒๔๓} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๕. สารตรา
เรื่องนำตั้งจีนเกษเป็นหมื่นศรีสมบัติ นายอากรสมภักสร.

^{๒๔๔} เรื่องเดียวกัน.

นายณ เป็นที่หมิ่นเทพอากร รับทำอากรสมภักสุร เมืองพิจิตรจำนวนปีละ ๖๕ ชั่ง ๗ ตำลึง นั้นเงินห่วยเห็นเงินมีภาอยู่แดงให้เงินเพง ประมูล ภาอากรชั้นอีก ^{๒๘๕} ๓ ชั่ง เขากันเคิม ๖๕ ชั่ง ๗ ตำลึง รวมเป็น ๖๘ ชั่ง ๗ ตำลึง...

การจัดเก็บอากรสมพัศธร เมืองพิจิตร จะต้องมีการจัดเก็บก่อนปี พ.ศ. ๒๓๘๖ เพราะ ปรากฏว่าในปีดังกล่าวได้มีการขอประมูลจัดเก็บเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากร สมพัศธรในบริเวณดังกล่าวมีจำนวนการประมูลจัดเก็บลดลงในเวลาต่อมา ดังปรากฏใน ปี พ.ศ. ๒๓๘๕

ด้วยขุนประมูลราชทรัพย์ทำเรื่องราวยื่นว่าเคิมเงินเพงเป็นที่หมิ่นเทพ อากรรับทำอากรสมภักสุร ณ แขวงเมืองพิจิตร จำนวนปีละ ๖๐ ชั่ง ๗ ตำลึง แต่ในเวลาต่อมาอากรค้างเป็นจำนวนมาก เงินอยู่จึงขอทำ แทนโดยมีนายแก้วเป็นหุ้นส่วนรับทำในจำนวนเทาเคิม ๖๐ ชั่ง ^{๒๘๖} ๗ ตำลึง...

จะสังเกตได้ว่าการจัดเก็บอากรสมพัศธร เมืองพิจิตร อัตราการประมูลจัดเก็บจะมีจำนวน ลดลงเหมือนกับเมืองพิษณุโลก และผู้ที่ทำการประมูลอากรดังกล่าวก็ให้เหตุผลในการจัด เก็บอากรไม่ได้เหมือนกับเมืองพิษณุโลกว่า "น้ำป่าท่วมไร้อ้อย ฝ้าย เป็นหลายครั้ง หลายหน อ้อยและฝ้ายหางอกขึ้นไป..." ^{๒๘๗}

กรณีการจัดเก็บอากรสมพัศธร เมืองพิษณุโลกและพิจิตรประสบปัญหาจากภัย ธรรมชาติเหมือนกันในเรื่องการจัดเก็บอากรไม่ได้ โดยให้เหตุผลว่าน้ำท่วมพืชไร ่ทั้งนี้ถ้าพิจารณาถึงสภาพของพื้นที่ของบริเวณ เมืองทั้งสองซึ่งเป็นเขตรอยต่อจะมีสภาพ ของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำน่าน และถ้าปีไหนน้ำมากพื้นที่ของบริเวณดังกล่าวก็จะ ประสบปัญหาน้ำท่วม จากปัญหาดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้พืชไร่ได้รับความเสียหาย

^{๒๘๕} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๕๕.

^{๒๘๖} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๔. สารตรา เจ้าพระยาจักรีถึงพระพิจิตร เรื่องนำตั้งเงินน้อยเป็นหมิ่นเทพอากร นายอากรสมภักสุร.

^{๒๘๗} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๔.

อย่างไรก็ตามการจกเก็บอากรสมพัศกรก็ได้ขยายการจกเก็บเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการเสนอประมูลจกเก็บอากรโดยชาวจีน และจากการที่ชาวจีนกลายเป็น กลไกของรัฐทำให้ชาวจีนมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นและรุกคืบหน้าในการขยายการจกเก็บอากร สมพัศกร ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้มีการจัดตั้งอากรสมพัศกรเมืองกำแพงเพชร ขึ้นเป็นครั้งแรก

ด้วยจกน้อยทำเรื่องรាយขึ้นมาว่าราษฎรปลูกทำสมภักสรในแขวงเมือง กำแพงเพชรชื้อขายเป็นอนาประโยชน์หลายปี แล้วยังมีค่านายอากรเก็บ เรียกอากรสมภักสรเข้าทงพระคลังพระมหาสมบัติ เหมือนหนึ่งยังหัวเมือง ปากใต้ ฝ่ายเหนือทุกหัวเมืองไม...^{๒๘๘}

ซึ่งการกำหนดอัตราในการประมูลจกเก็บในปีแรก ๓ ชั่ง ๑๐ คำลึง โดยมีจกน้อยเป็นที่ หมิ่นเทพและจกน้อยได้แต่งให้จกน้อยค้ำเนินการจกเก็บ^{๒๘๙} การจกเก็บอากรสมพัศกรโดยมี ชาวจีนเป็นกลไกที่สำคัญของรัฐได้พบเห็นโดยทั่วไป ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ที่เมือง นครสวรรค์ว่า "หลวงพิไชยวารินำเรื่องรាយขึ้น... จกนุระเป็นหมิ่นภักคืออากร รับทำ อากรเมืองนครสวรรค์จำนวนปีละ ๕๗ ชั่ง ๑๐ คำลึง ๗ ปีมะโรงฉอก..."^{๒๙๐} ซึ่ง ลักษณะการประมูลอากรดังกล่าวของชาวจีนในระยะแรกมักจะประสบปัญหาขาดทุน ดัง ปรากฏว่าในเวลาต่อมาหลวงพิไชยวารินจึงขอรับทำค้อในอัตราปีละ ๔๗ ชั่ง โดยแต่งจก ให้จกน้อยไปยเป็นนายอากรแทน เป็นต้น^{๒๙๑} นอกจากนั้นชาวจีนยังค้ำเนินการขอท้การ ประมูลจกเก็บอากรสมพัศกรแบบรวมหัวเมืองในเขตทงที่เมืองสุโขทัยและสวรรคโลกในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ซึ่งผู้ประมูลคือ

^{๒๘๘} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๕. สารตรา เจ้าพระยาจักรี เรื่องตั้งจกน้อยเป็นขุนเทพา นายอากรสมภักสร.

^{๒๘๙} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๖๕.

^{๒๙๐} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๒.

^{๒๙๑} เรื่องเดียวกัน.

หมื่นภักดีสมบัติหรือจีนสอน เป็นนายอากรรับแทนนายคล้าย ซึ่งรับทำไว้
ปีละ ๖ ชั่ง ๑๐ คำลึง แดชอดคลองเหลือ ๒ ชั่ง ๕ คำลึง จีนสอนขอ
ประมูลเพิ่ม ๒ ชั่ง ๑๕ คำลึง มีเงินยืมเป็นหุ้นส่วน^{๒๕๒}

การรูดคัมหน้าของชาวจีนในการรับทำประมูลจัดเก็บอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือปรากฏ
ให้เห็นโดยทั่วไป โดยเฉพาะการประมูลจัดเก็บอากรสมัตถ์ซึ่ง เป็นอากรใหม่ที่เพิ่ง
เริ่มเข้าไปทำการจัดเก็บในบริเวณดังกล่าวเกือบทุกหัวเมืองแม้แต่บางพื้นที่ ที่ไม่เหมาะ
แก่การทำเกษตรกรรมอย่าง เมืองพิชัยก็มีการจัดเก็บอากรดังกล่าวโดยชาวจีน ซึ่งปรากฏ
ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ว่า

จีนแสงผู้เข้าส่วนทำเรื่องราวมายื่นเดิมเงินหุ่ลเป็นที่หมื่นทิพอากร รับทำอากร
สมัตถ์สรเมืองพิชัย จำนวนปีละ ๑๐ ชั่ง แดอากรคางงวค จีนแสงจึงขอ
รับค่อในจำนวนปีละ ๑๑ ชั่ง...^{๒๕๓}

การจัดเก็บอากรสมัตถ์ส่วนใหญ่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือจะกระทำการประมูลจัดเก็บโดย
ชาวจีน โดยอาศัยความร่วมมือกับข้าราชการในท้องถิ่น ซึ่งการจัดเก็บอากรสมัตถ์
ชนิดใบแยกประเภทการจัดเก็บก็นับว่าเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐอย่างหนึ่งในหัวเมือง
ฝ่ายเหนือโดยดูได้จากตารางการจัดเก็บอากรสมัตถ์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ดังต่อไปนี้

ปี พ.ศ.	เมือง	รายได้ค่อปี
๒๓๗๕	พิษณุโลก	๘๐ ชั่ง
	พิจิตร	๖๕ ชั่ง ๗ คำลึง
๒๓๘๕	กำแพงเพชร	๓ ชั่ง ๑๐ คำลึง
๒๓๘๖	พิษณุโลก	๘๐ ชั่ง
	พิจิตร	๖๘ ชั่ง ๗ คำลึง
๒๓๘๗	นครสวรรค์	๕๗ ชั่ง ๑๐ คำลึง
	สุโขทัย, สวรรคโลก	๖ ชั่ง ๑๐ คำลึง

^{๒๕๒}
กหข., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๖๓/๗ คั้งจีนสอน
เป็นหมื่นภักดีสมบัติ นายอากรสมัตถ์สรเมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก.

^{๒๕๓}
กหข., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๐, เลขที่ ๕๕. ร่างตรา
เมืองพิชัย นำคั้งเงินมีเป็นหมื่นทิพอากรสมัตถ์สร จีนแสงผู้เข้าส่วน.

ปี พ.ศ.	เมือง	รายได้คอปปี
๒๓๘๘	นครสวรรค์	๔๗ ชั่ง
	สุโขทัย, สวรรคโลก	๒ ชั่ง ๑๕ คำลึง
๒๓๘๙	พิษณุโลก	๓๐ ชั่ง
	พิจิตร	๖๐ ชั่ง ๗ คำลึง
๒๓๙๑	พิชัย	๑๑ ชั่ง

จากตารางเสนอรายการประมูลการจัดเก็บอากรสมพัทธ์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จะเห็นได้ว่าในช่วงปีแรกที่รัฐเปิดโอกาสให้ทำการประมูลจัดเก็บอากร กล่าวคือ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๕ จะมีอัตราการประมูลจัดเก็บค่อนข้างสูง ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากผู้ทำการประมูลคำนึงพื้นที่ในการเพาะปลูกเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะการจัดเก็บอากรสมพัทธ์ เมืองพิษณุโลกและเมืองพิจิตรที่ปริมาณการจัดเก็บสูง เพราะสภาพภูมิศาสตร์ในบริเวณหัวเมืองทั้งสองเป็นที่ราบเหมาะแก่การทำเกษตรกรรมมากกว่ากิจการของกองส่วยประเภทป่าไม้ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบส่วยในรูปแบบของป่าอื่นๆ อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าเมืองพิจิตร เป็นเมืองที่จัดเก็บอากรสมพัทธ์ได้มากที่สุด ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๙ ลงมา การจัดเก็บอากรสมพัทธ์เมืองพิจิตรมีปริมาณสูงกว่าเมืองพิษณุโลก ซึ่งลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกันส่งผลต่อการจัดเก็บอากรดังกล่าว ถ้านำไปเปรียบเทียบกับเมืองกำแพงเพชรและเมืองพิชัยที่มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่สูงและเต็มไปด้วยป่าเขามากกว่าที่ราบลุ่ม

อย่างไรก็ตามการประมูลจัดเก็บอากรสมพัทธ์ในชั้นแรกๆ เจ้าจำนวนคงตั้งราคาการประมูลไว้สูงจึงทำให้การจัดเก็บประสบปัญหาการขาดทุนทุกหัวเมือง ซึ่งปัญหาของการขาดทุนในการจัดเก็บของผู้ประมูลจนถึงต้องล้มเลิกกิจการน่าจะมีเหตุผลอยู่ ๔ ประการ

๑. การจัดเก็บอากรไม่ครบตามราคาประมูล เพราะพืชไร่ประสบปัญหาจากภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง เป็นต้น ซึ่งจะพบเห็นได้ทั้งกรณีของเมืองพิษณุโลกและพิจิตร

๒. การจัดเก็บอากรสมพัทธ์รก่อนข้างชุกีตต่อผู้ผลิต โดยเฉพาะการจัดเก็บพืชที่ใช้บริโภคในชีวิตประจำวัน รัฐก็ยังอนุญาตให้เจ้าภาณินายอากรสมพัทธ์รจัดเก็บคั่งกรณีสักอย่างของเมืองนครสวรรค์ที่ดำเนินการจัดเก็บอากรสมพัทธ์รของพืชไร่และพืชสวนถึง ๓๗ รายการ^{๒๕๔} ซึ่งพืชดังกล่าวที่นายอากรระบุในการจัดเก็บอากร ชิง ข่า พริก และแมงลัก เป็นต้น ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นามีรายการจัดเก็บของพืชไร่และพืชสวนในอากรประเภทดังกล่าวเพียง ๑๘ รายการ^{๒๕๕} การจัดเก็บอากรที่เข้มงวดดังกล่าว น่าจะเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้การจัดเก็บอากรสมพัทธ์รประสบปัญหาขาดทุน ดังปรากฏว่านายอากรสมพัทธ์รเมืองนครสวรรค์ยื่นฟ้องร้องต่อส่วนกลางในการจัดเก็บอากรไม่ได้เพราะราษฎรเลิกปลูกพืชไร่ที่นายอากรทำการจัดเก็บ ดังปรากฏว่า "หมื่นภักดีอากรฟ้องว่าราษฎรปลูกทำอากรสมพัทธ์รเบาบางร่วงโรย..."^{๒๕๖}

๓. ปัญหาการต่อต้านระบบเจ้าภาณินายอากรของผู้นำในส่วนท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะเจ้าเมืองและกรมการเมืองที่สูญเสียผลประโยชน์จากการจัดเก็บอากรของชาวจีน ดังปรากฏที่เมืองกำแพงเพชร กล่าวคือ "พระยากำแพงเพชรแก่งว่ากล่าวเกียดกันเสียว่า แต่ก่อนไม่เคยมีหายอมให้เรียกอากรสมพัทธ์รกับราษฎรไป..."^{๒๕๗} จากปัญหาดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัยประการสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้การจัดเก็บอากรประสบปัญหาขาดทุน

๔. การจัดเก็บอากรสมพัทธ์รที่ซ้ำซ้อนกันในระบบ กล่าวคือการจัดเก็บอากรดังกล่าวสามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภทดังที่กล่าวมาแล้ว จากปัญหาการซ้ำซ้อนในระบบทำให้เกิดปัญหาในการจัดเก็บอากรสมพัทธ์รที่ไปแยกประเภทในการจัดเก็บขาดประสิทธิภาพ กล่าวคือการจัดเก็บอากรสมพัทธ์รที่แยกประเภทการจัดเก็บ เช่นอากรอ้อย

^{๒๕๔} ดูรายการจัดเก็บอากรสมพัทธ์รเมืองนครสวรรค์.

^{๒๕๕} ดูรายการจัดเก็บอากรสมพัทธ์รเมืองพิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร.

^{๒๕๖} กทช., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๒.

^{๒๕๗} กทช., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๖๕.

ฝ้ายและยาสูบ เป็นต้น ทำให้เกิดการเสื่อมล้ำของเขตในการจัดเก็บอากร ดังปรากฏว่า เมืองพิชัยมีการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกไม่แยกประเภทในการจัดเก็บแล้วยังมีการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกที่แยกประเภทอีกด้วย กล่าวคือมีการจัดเก็บอากรอ้อยและฝ้าย เป็นต้น^{๒๕๔} ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถทราบได้ว่าการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิก เมืองพิชัยว่ามีการจัดเก็บพืชไร่นานใดบ้าง เพราะหลักฐานขาด แต่ถ้านำมาเปรียบเทียบกับอากรสมัตตวรรษนิกในบริเวณหัวเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองพิษณุโลก พิษณุโลก และกำแพงเพชร ซึ่งรายการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกไม่แยกประเภทจะซ้ำซ้อนกับอากรสมัตตวรรษนิกแยกประเภท^{๒๕๕} ซึ่งปรากฏว่าในการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกเมืองพิษณุโลกมีรายการจัดเก็บ ๑๔ รายการ และในที่นี้รวมทั้งฝ้ายและอ้อยอยู่ด้วย ในขณะที่การจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกแยกประเภทก็ได้มีการจัดเก็บแล้วเช่นกัน ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ว่า "หมื่นศรีสมบัติอากรฝ้ายนำเงิน ๓ ซึ่งจัดซื้อครั้งรวมกับอากรสุราและอากรกลาด..."^{๓๐๐} จากปัญหาการจัดเก็บที่ซ้ำซ้อนน่าจะมีผลกระทบต่อการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกในเวลาต่อมา

การการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกในหัวเมืองฝ้ายเหนือ ส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน จะมีคนไทยบ้างแต่ก็เป็นเพียงหุ้นส่วน ดังกรณีหลวงพิไชยวาริเมืองนครสวรรค์ที่เข้าหุ้นส่วนกับจีนไปยจัดเก็บอากรดังกล่าว เป็นต้น การรูดคิมหน้าของชาวจีนในระบบเจ้าภาษีอากรทำให้ชาวจีนในระบบดังกล่าวเป็นกลไกต่อการรูดคิมหน้าทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ้ายเหนือ โดยเฉพาะการเสนอการประมูลการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกในหัวเมืองอื่นๆ ที่ไม่เคยปรากฏการจัดเก็บมาก่อน โดยเฉพาะเมืองกำแพงเพชร

ข. การจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกแยกประเภทจัดเก็บ

๑. อากรอ้อยและฝ้าย

การจัดเก็บอากรทั้งสองชนิดนี้ได้พบหลักฐานว่ามีการจัดเก็บอากรอ้อยและฝ้ายในบริเวณหัวเมืองฝ้ายเหนือ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ว่าได้มีการจัดเก็บที่เมืองพิชัย

^{๒๕๔} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๕. ใบบอกเมืองพิชัย.

^{๒๕๕} ฎารายการชนิดของการจัดเก็บอากรสมัตตวรรษนิกในภาคผนวก.

^{๓๐๐} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๕.

พิษณุโลก และสวรรคโลก เพราะปรากฏว่า "เจ้าเมืองพิษณุเบิกเงินอากรฝ้าย ๓ ชั่ง
จักษ้อกรั้ง..."^{๓๐๑} และที่เมืองพิษณุโลกว่า "หมื่นศรีสมบัติอากรฝ้ายนำเงินจักษ้อกรั้ง
๓ ชั่ง"^{๓๐๒} และยังได้มีการจักษ้อกรั้งกล่าวที่เมืองสวรรคโลก กล่าวคือ

นายษาวิฑาสมภักสร้อย ฝ้าย ๗ เมืองสวรรคโลก จำนวนปีละ ๗ ชั่ง
นายษาท้าวอากรไค้ ๓ ปี อากรค่างงวคถึง ๑๕ ชั่ง นายษาไม่มีเงินจ่าย
จึงทำให้นายษาหนีไป^{๓๐๓}

การจักษ้อกรั้งทั้งสองชนิดนี้ก็ประสมปัญหาการขาดทุนในการจักษ้อกรั้งเช่นเดียวกับ
กับอากรสมพัทธประเภทแรก ทั้งนี้จะมีผลสืบเนื่องมาจากการจักษ้อกรั้งที่ซ้ำซ้อนกัน

อย่างไรก็ตามการจักษ้อกรั้งกล่าวก็สามารถหารายได้ให้แก่รัฐในบริเวณ
ดังกล่าวได้พอสมควร กล่าวคือรัฐจะมีรายได้จากอากรอ้อยและฝ้ายคือ

พิษณุ มีรายได้จากอากรอ้อยและฝ้ายประมาณปีละ ๓ ชั่ง

สวรรคโลก มีรายได้จากอากรอ้อยและฝ้ายประมาณปีละ ๗ ชั่ง

พิษณุโลก มีรายได้จากอากรฝ้ายประมาณปีละ ๓ ชั่ง

๒. อากรยาสูบ

ยาสูบที่ผลิตได้ในหัวเมืองฝ้ายเหนือเป็นยาสูบที่มีคุณภาพดี และเป็นที่ถูกจับ
ในหมู่เจ้านายชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะยาสูบเมืองเพชรบูรณ์ว่า
"บุหรี่ยาเพชรบูรณ์ฉุนเจียว"^{๓๐๔} และ "ในบรรดาเมืองเหล่านี้ยาสูบเมืองเพชรบูรณ์
มีคุณภาพของรสนยาสูบที่ดีที่สุด"^{๓๐๕} การปลูกยาสูบในหัวเมืองฝ้ายเหนือนอกจากเมือง

^{๓๐๑} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๕๕.

^{๓๐๒} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๕.

^{๓๐๓} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๒๕๖. หนังสือ
เจ้าเมืองภูเวียง เรื่องให้ไค้สวนอ้ายผู้ลักข้างของท้าวศรีสุราช.

^{๓๐๔} กรมศิลปากร, ชุนข้างชุนแผน, หน้า ๑๔๕.

^{๓๐๕} กจช., ร.๕, ม.๒. ๑๔/๘๓. พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ครวจราชอาณาจักร
เมืองพิษณุโลก (๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑).

เพชรบูรณ์แล้ว ยังพบว่ามีการปลุกยาสูบตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก พิชัย และ
บริเวณที่เพาะปลุกยาสูบมากที่สุดคือในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้แก่เมืองสวรรคโลกและสุโขทัย
ซึ่งการเพาะปลุกยาสูบในหัวเมืองฝ่ายเหนือส่วนมากนิยมปลุกกันตามบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ
โดยเฉพาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำยมและน่าน

การจับเก็บอากรยาสูบในบริเวณดังกล่าวได้พบว่ามีกรจับเก็บในปี พ.ศ. ๒๓๗๗
กล่าวคือได้มีการจัดตั้งนายอากรยาสูบเมืองนครสวรรค์ มโนรมย์ อินทร์ โดยมีเงินชอย
เป็นหมื่นกัศิสมบดินายอากร^{๓๐๖} และในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ ได้มีการจัดตั้งอากรยาสูบเมือง
สวรรคโลกและสุโขทัย โดยมี

นายคล้าย เป็นผู้ประมูล นายอ่อนผู้เข้าส่วน ในอัคราจัดเก็บปีละ ๖ ชั่ง
๑๐ คำลึง แดอากรกลางงวดชอลคในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ แดเงินสวนขอประมูล
ห้าศอก โดยมีเงินยืมเป็นหุ้นส่วนในอัคราจัดเก็บปีละ ๒ ชั่ง ๑๕ คำลึง^{๓๐๗}

การประมูลจัดเก็บอากรยาสูบในบริเวณดังกล่าวมักจะประสบปัญหาการขาดทุน
ในการจัดเก็บในช่วงระยะเวลาแรกที่เปิดทำการประมูลจัดเก็บเพราะราคาการประมูล
สูง ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ ว่าได้มีการประมูลอากรยาสูบเมืองพิษณุโลก พิชัย และ
พิจิตรต่อจากผูประมูลเดิมที่จัดเก็บขาดทุนว่า

นายเอี่ยม นายน้อยรับทำอากรยาสูบต่อจากทุนประมูลสมบัติ เก็บเงิน
อากรปีละ ๑๗ ชั่ง ๕ คำลึง ชอลคอง ๔ ชั่ง ๕ คำลึง ซึ่งจะรับทำ
ในอัครา ๑๓ ชั่ง นายเอี่ยม นายน้อย เห็นอากรยังมีภาษีอยู่จึงยื่นเรื่องราว
ประมูลขึ้น ๑ ชั่ง เก็บ ๑๓ ชั่ง เข้ากัน ๑๔ ชั่ง...^{๓๐๘}

ซึ่งปัญหาการขาดทุนในการจัดเก็บอากรดังกล่าวน่าจะมิผลสืบเนื่องมาจากการหลีกเลี่ยง
การจัดเก็บอากรยาสูบของราษฎรในบริเวณดังกล่าว ทั้งนี้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๖-๒๓๘๒

^{๓๐๖} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, เล่ม ๕, หน้า ๔๓.

^{๓๐๗} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๖. สารตรา
ถึงพระยาสวรรคโลก, พระยาสุโขทัย เรื่องตั้งเงินสอนเป็นหมื่นกัศิสมบดินายอากร.

^{๓๐๘} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๒๐. ร่างตราเจ้า
พระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลก พิชัย พิจิตร นำตั้งนายเอี่ยมเป็นทุนประมูลสมบัตินายอากรยาสูบ.

รัฐจึงได้กำหนดอัตราการจัดเก็บอากรยาสูบแก่ราษฎรเพื่อที่จะให้เจ้าภาษีนายอากรทำการจัดเก็บได้ถูกต้อง กล่าวคือกำหนดอัตราการจัดเก็บสำหรับนายอากรดังนี้ "ถ้าราษฎรปลูกยาสูบเป็นหลุม หลุมละ ๑ ต้น ๒ ต้น ๓ ต้น หรือ ๔ ต้น เรียกเก็บอากรเป็นรายหลุม ๑,๐๐๐ หลุมคือ ๑ บาท" และนอกจากนั้นรัฐยังกำหนดอัตราจัดเก็บอีกมากเพื่อป้องกันการหลีกเลี่ยงของราษฎรในการจัดเก็บอากร^{๓๐๘} อย่างไรก็ตามปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาหนึ่งที่นอกเหนือจากปัญหาที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อการจัดเก็บอากรสมัตตะรชนิตไม่แยกประเภทการจัดเก็บ

การจัดเก็บอากรยาสูบในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ก็สามารถทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มมากขึ้น กล่าวคือการจัดเก็บอากรยาสูบเมืองสวรรคโลกและเมืองสุโขทัยได้ปีละ ๒ ชั่ง ๑๕ ตำลึง และการจัดเก็บอากรยาสูบเมืองพิษณุโลก พิษัทร และพิชัย ปีละ ๑๔ ชั่ง ซึ่งรวมรายการจัดเก็บจะมีรายได้ถึงปีละ ๑,๓๔๐ บาท จากรายได้อากรยาสูบใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ยกเว้นเมืองนครสวรรค์และเพชรบูรณ์ที่ไม่สามารถทราบจำนวนอัตราการจัดเก็บ

๑.๖ อากรป่า้าง

อากรป่า้าง เป็นอากรที่ผู้ประมวลทำ้างและตี้างในป่าแล้วจัดส่ง้างให้แก่รัฐบาล ส่วนน้ำ้างเป็นของผู้ประมวล เท่าที่ตรวจพบหลักฐานการทำอากรป่า้างส่วนใหญ่เป็นคนไทย โดยเฉพาะกรมการเมืองในระดับท้องถิ่น ดังปรากฏที่เมืองพิษณุโลก "หลวงรักอุคม นายกองป่า้างกับขุนพิบูล หมื่นเทพ หมื่นชนะ หมื่นจ๋านง นายหมวดคุมเลก ทำอากรป่า้างส่งอากร้างปีละ ๑๒ หาบ..."^{๓๑๑}

^{๓๐๘} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๒๐. ร่างตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลก พิษัทร พิษัทร นำ้างนายเอี่ยมเป็นขุนประมวลสมบัตินายอากรยาสูบ.

^{๓๑๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๑๑} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

การจัดเก็บอากาศป่าฝั่งจะมีลักษณะที่แตกต่างจากการจัดเก็บอากาศชนิดอื่นๆ กล่าวคืออากาศกิ่งกล่าวจะมีลักษณะคล้ายกองส่วย คือมีตัวเลขของไฟร์ในสังกัด ดังปรากฏ

"หลวงรักษาคุมควบคุมเล็ก นายหมวด ๒ คน ไฟร์ ๔๕ คน"^{๓๑๒} และ นายจุย ทำเรื่องร่ำวมายื่นยังลูกขุน ณ ศาลาว่าป่าแขวงเมืองกำแพงเพชร พากตะวันตก ตั้งแต่บ้านขุนพรหมตามลำน้ำแม่วงขึ้นไปถึงบ้านลานปลายป่า ซึ่งขุนศรีราชอากรให้ไฟร์รักษาป่าทำอากรสี่ฝั่งนั้นวางอยู่ ห้ามผู้ใดรักษาป่า นำอากรสี่ฝั่งหูลเกล้าถวายไม นายจุยกับสมัครพรรคพวกสักแล้ว ๗ คน จะรับพระราชทานรักษาป่า...^{๓๑๓}

จากความแตกต่างจากอากปรประเภทอื่นทำให้อากาศป่าฝั่งมีลักษณะคล้ายกองส่วย เพราะมีตัวเลขในสังกัด แต่มีการประมูลจัดเก็บเหมือนกับระบบภาษีอากรโดยทั่วไป การจัดเก็บอากาศป่าฝั่งเท่าตรวจพบหลักฐานในการจัดเก็บช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๗ และ ๒๓๗๐ มีดังนี้คือ

ปี พ.ศ. ๒๓๖๗ อากรสี่ฝั่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือส่งรัฐเป็นจำนวน ๕๓ หาบ ๕๐ ซึ่งใช้แรงงานจากไฟร์ในสังกัด ๒๒๗ คน^{๓๑๔}

ปี พ.ศ. ๒๓๗๐ จำนวนอากาศป่าฝั่งส่งขึ้นหนักรวม ๓ ภารา ๑๕ หาบ ๒๐ ซึ่ง^{๓๑๕} ซึ่งการจัดเก็บในปีดังกล่าวได้มีหลักฐานที่ให้ภาพบางส่วนของกลุ่มนายอากาศป่าฝั่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือดังนี้คือ

พิษณุโลก	หลวงรักษาคุม	จำนวนปีละ ๓ หาบ ๓ ซั้ง
กำแพงเพชร	พระยากำแพงเพชร	จำนวนปีละ ๒ หาบ
สุโขทัย	ขุนภักดีรักษา	จำนวนปีละ ๒๐ ซั้ง

^{๓๑๒} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

^{๓๑๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๑๔} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๑, หน้า ๘๗-๘๘.

^{๓๑๕} เรื่องเดียวกัน. เล่ม ๒, หน้า ๑๒๖.

พิจิตร	ขุนศรีสมบัติ	จำนวนปีละ ๒ หาบ
ตาก	ขุนอินทศิริ	จำนวนปีละ ๒ หาบ ^{๓๑๕}

อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ รัฐบาลได้กำหนดอัตราราคาซื้อซึ่งในการที่นายอากร จะจัดส่งเป็นเงินแทนซึ่งในอัตราซึ่งละ ๒ บาท และหาบละ ๑ ซึ่ง ๕ สลึง^{๓๑๓} จากการ ที่รัฐบาลกำหนดให้นายอากรป่า้างจัดส่งซึ่งในรูปตัวเงินทำให้อากรมีจำนวนลดลง เพราะ ปรากฏว่าป่าเมืองกำแพงเพชรว่างจากการประมูลอากรเพราะผู้ประมูลเลิกกิจการ^{๓๑๔} จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้รัฐบาลหันมาดำเนินการจัดเก็บอากรในรูปแบบเดิม ดังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ "หลวงอินสมบัติ ขุนขุนหมื่นไพร่ ทำอากรสี่ฝั่งถวายปีละ ๑๐ หาบ" และ "หลวงรักอุคม ทำอากรป่า้างถวายปีละ ๑๒ หาบ"^{๓๑๕} ซึ่งลักษณะของการจัดเก็บ ในรูปแบบส่งผลผลิตในรูปซึ่งได้กระทำการจัดเก็บในลักษณะดังกล่าวมาตลอดรัชกาล ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ว่า "หลวงรักคืออากร ทำอากรป่า้าง ส่งสี่ฝั่งหนักปีละ ๓ หาบ"^{๓๑๖} การจัดเก็บอากรป่า้างเป็นอากรอย่างหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลได้รับผลประโยชน์จาก อากรในรูปผลผลิต ซึ่งผลผลิตดังกล่าวรัฐบาลจะนำไปใช้ในกิจกรรมทางศาสนา เช่นการ หล่อเทียนจำนำพรรษา เป็นต้น^{๓๑๗} และนอกจากนั้นซึ่งยังกลายเป็นสินค้าส่งออกอีกด้วย^{๓๑๘}

^{๓๑๖} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๕, เรื่องบัญชีของส่วยและอากรป่า้าง อ้างจากสมคิด ศรีสิงห์, ภาษีอากร ๗ เมืองเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า ๑๓๕.

^{๓๑๗} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๕, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๓๑๘} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

^{๓๑๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๒๐} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๒, เลขที่ ๑๔๕. สารตรา ถึงอุปฮาดให้ถอดหลวงรักคือไพร่สารากานนำส่วยซึ่งออกเสียจากหน้าที่.

^{๓๒๑} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

^{๓๒๒} อ้างอิงแล้วในหัวข้อ ๔.๑.

๑.๗ อากรเกวียน

การจัดเก็บอากรเกวียนซึ่งเป็นอากรชนิดใหม่ที่เริ่มมีการจัดเก็บขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ใน ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือ อันได้แก่เมืองกำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก พิจิตร พิษณุ และพิษณุโลก โดยมีเงินมากเป็นนายอากรในราคาประมูล ๖ หัวเมืองปีละ ๑๐ ชั่ง และกำหนดอัตราจัดเก็บจากเกวียนเทียมโค ๑ บาท ๒ สลึง เกวียนเทียมกระบือ ๒ บาท^{๓๒๓}

การจัดเก็บอากรชนิดดังกล่าวในตอนแรกประสบความยุ่งยาก เพราะได้รับการต่อต้านจากบรรดากลุ่มผู้นำในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะเจ้าเมืองและกรรมการเมืองตลอดจนราษฎรโดยทั่วไป เพราะถือว่าเป็นการจัดเก็บผลประโยชน์จากเครื่องมือหามาหากินในการดำรงชีพขั้นพื้นฐานของราษฎร ซึ่งการต่อต้านการจัดเก็บอากรดังกล่าวได้เกิดขึ้นที่เมืองกำแพงเพชร ดังปรากฏว่า

พระยากำแพงเพชร กรมการชักขวางไว้ไม่ให้ราษฎรเจ้าของเกวียนท้อ สาลีเสียเงินอากร เจ้าเมือง กรมการแลราษฎร เมืองพิจิตร พิษณุ พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก รู้ความว่าเมืองกำแพงเพชร ชักไว้ไม่เสียเงินอากร เกวียนท้อ สาลี เจ้าเมือง กรมการแลราษฎรหัวเมืองทั้งปวงก็พากันชักเสีย หมายผูกแกเงินอากรให้กับนายอากรไป...^{๓๒๔}

จากปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวทำให้รัฐส่วนกลางต้องทำการแยกประมูลในการจัดเก็บอากรเกวียนเป็นเมืองไป ดังปรากฏในปีเดียวกันว่า "โปรดตั้งเงินปีชื่อเป็นนายอากรเกวียนท้อ สาลีแขวงเมืองพิจิตร..."^{๓๒๕} ซึ่งการประมูลจัดเก็บอากรดังกล่าวรัฐได้เปิดโอกาสให้เจ้าเมืองและกรรมการเมืองที่สูญเสียผลประโยชน์เข้ามาดำเนินการประมูลจัดเก็บอากรดังกล่าวได้ในเวลาต่อมา ดังกรณีของเมืองพิจิตร "ครั้นอยู่มาพระพิจิตร หลวงยกบัตร รับผิดชอบอากรเกวียนสาลีต่อจากเงินนายอากร"^{๓๒๖}

^{๓๒๓} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๘.

^{๓๒๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๒๕} เรื่องเดียวกัน. เลขที่ ๒๗๐.

^{๓๒๖} เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ตามการประมูลจัดเก็บอากร เกวียนแบบแยกหัวเมือง คงจะกระทำ ความยากลำบากและการประมูลและการจัดเก็บ เพราะปรากฏว่าราษฎรได้ทำการต่อต้าน ระบบดังกล่าวทั้งในกรณีของเมืองพิจิตรว่า "พระพิจิตรให้หลวงยกบัตรเที่ยวเบิกเรียก เก็บแก่ราษฎร เกิดคดีความเก็บภาษีผิดประเภท"^{๓๒๗}

ดังนั้นเพื่อเป็นการขจัดปัญหาความยุ่งยากในการจัดเก็บรัฐจึงให้มีการประมูล ทำการจัดเก็บแบบรวมเมืองตามเดิม กล่าวคือได้มีการจัดเก็บอากรเกวียนใน ๖ หัวเมือง ฝ่ายเหนืออีกในปี พ.ศ. ๒๓๙๕ โดยมีจีนคคเป็นผู้ประมูลจัดเก็บในอัตราปีละ ๕ ชั่ง ซึ่ง รัฐได้แต่งตั้งให้จีนคคเป็นขุนชำนาญไพรสนต์^{๓๒๘} รายได้จากการจัดเก็บอากรเกวียนใน ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือจะจัดเก็บได้ประมาณปีละ ๗๒๐-๘๐๐ บาทต่อปี อย่างไรก็ตาม การจัดเก็บอากรดังกล่าวเป็นลักษณะของตัวแทนแห่งการชู้ครีคของรัฐต่อเครื่องมือทำมาหากิน ของราษฎรที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตของสังคมเกษตรกรรม จึงถูกยกเลิกการจัดเก็บ ในสมัยรัชกาลที่ ๔

๒. ภาษี

ปัจจัยประการสำคัญที่ทำให้รัฐต้องทำการจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้น อันน่าจะมีผลสืบ เนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งเป็นสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศตะวันตก ที่ทำให้รัฐไม่สามารถผูกขาดการค้าได้เต็มที่เหมือนดังแต่ก่อนจึงทำให้การเก็บส่วยมีปริมาณ ลดจำนวนลง ซึ่งเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้รัฐต้องเพิ่มการจัดเก็บต่อภาษีชนิดใหม่ๆ เพิ่มขึ้น^{๓๒๙} ซึ่งภาษีชนิดใหม่ที่พบในหัวเมืองฝ่ายเหนืออันได้แก่ภาษีไม้ซุง ภาษีไต้ชัน และ ภาษีผลผลิตส่วนเกินจากของป่า เป็นต้น ซึ่งในที่นี้จะขอแยกอธิบายการจัดเก็บรายได้ ของรัฐจากภาษีในหัวเมืองฝ่ายเหนือคือ

^{๓๒๗} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๐.

^{๓๒๘} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๔, เลขที่ ๕๓. ตั้งนายอากร เกวียนพิษณุโลก และ ๖ เมืองเหนือ.

^{๓๒๙} บุญรอด แก้วกัญหา, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า ๔๒-๔๓.

๒.๑ ภาษีไม้ซุง

ไม้ซุงจึกเป็นผลผลิตที่สำคัญของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองล้านนา การจึกเก็บภาษีไม้ซุงได้จึกเก็บจากบรรดาพ่อค้าที่นำไม้ซุงลงมาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ ซึ่งพ่อค้าที่นำไม้ซุงส่วนใหญ่มาจำหน่ายอันได้แก่เจ้าเมือง กรมการเมืองและบรรดานายกอง ส่วยไม้ที่เป็นผลผลิตส่วนเกินจากกองส่วยตั้งกล่าว ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ว่า "เมืองพิชัยส่งไม้ซุงส่วนส่วย เมืองฝาง จำนวน ๑๖๐ ต้น และไม้ซุงส่วนส่วยในพระปลัดหมื่นพลบริรักษ์ จำนวน ๒๕ ต้น"^{๓๓๐} จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการค้าไม้สักในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เป็นอย่างดี เพราะนอกจากนายกองส่วยจะจัดส่งไม้ให้รัฐส่วนกลางแล้ว ยังมีไม้ส่วนตัวลงมาจำหน่ายด้วย และนอกจากนั้นยังมีไม้จากบริเวณหัวเมืองล้านนา คูนน้ำปิงลงมาจำหน่ายเช่นกัน ดังปรากฏว่าในคราวพระยากำแพงเพชร พระสุนทรบริรักษ์ แต่งให้หมื่นภักดีเมืองตากขึ้นไปสืบราชการข่าวที่เมืองเชียงใหม่ว่า

ขุนณรงค์ภักดี ล่วงลงจากเมืองตากมาถึงบ้านแสนตอ แขวงเมืองกำแพงเพชร พบพวกเมืองละคร (ลำปาง) คูนแพไม้ซุงส่วนส่วยมาเป็นไม้ ๑๐๐ ต้น ข้าฯ ถามว่าแพหลวงถา พวกลาวบอกไม่ทราบ... พบลาวเมืองลำพูนคูนแพไม้ซุงส่วนส่วย ๕๐ ต้น ข้าฯ ถามพวกลาวว่าพระยาลำพูนให้ท้าวเมืองคำคูนแพลงมา...^{๓๓๑}

จากหลักฐานดังกล่าวพอจะให้ภาพของการค้าไม้จากหัวเมืองล้านนาได้เป็นอย่างดีในประเด็นคำถามที่ว่า "ข้าฯ ถามว่าแพหลวง ถา พวกลาวบอกไม่ทราบ" แสดงว่านอกจากไม้เกณฑ์ส่วยของรัฐแล้วเจ้านายในหัวเมืองประเทศราช เช่น ลำพูน และลำปาง ยังมีการนำไม้มาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ ด้วย ซึ่งหลักฐานจากส่วนกลางก็ได้ให้ภาพของการค้าไม้ที่กรุงเทพฯ ว่า "ไม้สัก ไม้ตะแบก ต้องพระราชประสงค์ท้าวหัวเมืองอารามและพระนครเป็นอันมากถูกค้าซึ่งเอาลงมาขาย ณ กรุงเทพฯ..."^{๓๓๒} จากสภาพการค้าไม้ดังกล่าวทำให้รัฐมองเห็นความสำคัญที่จะจัดเก็บผลประโยชน์จากการค้าไม้เหล่านั้นที่นำมาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก

^{๓๓๐} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๐๕. ใบบอกเมืองพิชัยส่งไม้ซุงส่วนส่วยเมืองฝาง.

^{๓๓๑} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๐.

^{๓๓๒} คณะรัฐบาล..., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๑๑๔.

"ถูกค้าซึ่งลงมาขาย ณ กรุงเทพฯ ปีหนึ่ง เป็นไม้พันธุ์สองพันเศษบ้าง
เสมอทุกปี และไม้เสากระโคง ไม้เพลาเรือ ไม้สัก ไม้ยาง ไม้ตะเคียน
ถูกค้าเอาลงมาขายได้กำไร เป็นอนุาประโยชน์ หากต้องเก็บจึกซื้อและเสียภาษี
เรือจากราชการแผ่นดินเหมือนไม้ทอนไม้..."^{๓๓๓}

สภาพการค้าไม้ที่กรุงเทพฯ คงคึกคักมากเพราะไม้สักเป็นไม้ที่มีคุณภาพดี และสามารถใช้
ประโยชน์ได้เป็นจำนวนมาก ดังกล่าวไว้ว่า "เมืองไทยมีชื่อเสียงที่มีไม้ดีที่ใช้สำหรับต่อ
เรือกำปั่น ราคาถูก ถือว่าในประเทศอื่นๆ จึงมีชาวต่างชาติเข้ามาต่อเรือปีละหลายลำ"^{๓๓๔}
และในสมัยรัชกาลที่ ๓ ความจำเป็นของรัฐในการใช้ไม้มีมากทั้งใช้ในการซ่อมแซมพระนคร
และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและใช้ในการต่อเรือกำปั่นของหลวง

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้ไม้ไม่พอใช้ในการกิจการของรัฐ ถึงแม้ว่ารัฐจะทำการจัด
เก็บผลประโยชน์จากไม้ในระบบส่วยแล้วก็ตาม จึงทำให้รัฐต้องจัดซื้อไม้จากพ่อค้าเสรี
ที่นำไม้จากหัวเมืองฝ่ายเหนือและบริเวณใกล้เคียงมาจำหน่าย และรัฐเห็นว่าการค้าไม้
ได้ทำประโยชน์ให้แก่พ่อค้าเป็นจำนวนมาก รัฐจึงได้เริ่มมองเห็นผลประโยชน์ที่จะได้รับ
จากการค้าไม้โดยการเปิดโอกาสให้มีการประมูลจัดเก็บภาษีไม้สูงขึ้นเป็นครั้งแรกในปี
พ.ศ. ๒๓๓๓ โดยรัฐได้กำหนดอัตราจัดเก็บขนาดของไม้ให้เจ้าภาษีจัดเก็บภาษีจากพ่อค้า
ที่นำไม้ลงมาจำหน่ายโดยกำหนดความยาวตั้งแต่ ๑๐ วาใหญ่ ๕ กำขึ้นไปจึงจะจัดเก็บ
โดยได้ปีการจัดตั้งเจ้าภาษีไม้สูงขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือ "ตั้งขุนจำเรือท่าภาษี
ไม้ขอนสัก ไม้ตะแบก..."^{๓๓๕}

และนอกจากนั้นรัฐยังกำหนดในการให้สิทธิพิเศษแก่บรรดากลุ่มพ่อค้าไม้ที่นำไม้
มาจำหน่ายโดยห้ามเจ้าภาษีข่มเหงกราดราซื้อขายไม้^{๓๓๖} โดยเฉพาะพ่อค้าคนกลางซึ่งก็

^{๓๓๓} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๑๑๔.

^{๓๓๔} บุญรอด แก้วกัญหา. การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า ๓๓.

^{๓๓๕} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๑๑๔.

^{๓๓๖} เรื่องเดียวกัน.

หมายถึงเจ้าภาษีที่ทำหน้าที่รับซื้อไม้ นอกเหนือจากการจัดเก็บภาษี ซึ่งท่านเก็บภาษีไม้ จะอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ "เมืองพิษย ส่งไม้ขอนสัก ส่วยเมืองลับแล จำนวนปีชวด จำนวน ๑๑๖ ต้น ขุนจำเริญหักไม้ไว้ ๑๐ ต้น"^{๓๓๓} และ นอกจากนั้นยังพบว่าเจ้าภาษีไม้ซึ่งจะทำหน้าที่เก็บภาษีไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังปรากฏ ว่าการส่งส่วยไม้ขอนสักเมืองสวรรคโลกพร้อมไม้ขอนสักที่เป็นของกำนัลเจ้านายในส่วน กลาง กล่าวคือ

"คิดถึงพระเท็จ พระคุณ คุณนาย ราชธา จัดได้ไม้ขอนสักยาวสี่วาใหญ่ แปก่า ๒ ต้น ที่กรามทูลคุณนายนั้น...มีบอกรวมมาในราชการ ๓๘ ต้น ครั้นจะมีรวมบอกลงมากแล้วเจ้าภาษีเขาจะหักเอาไว้เสีย..."^{๓๓๔}

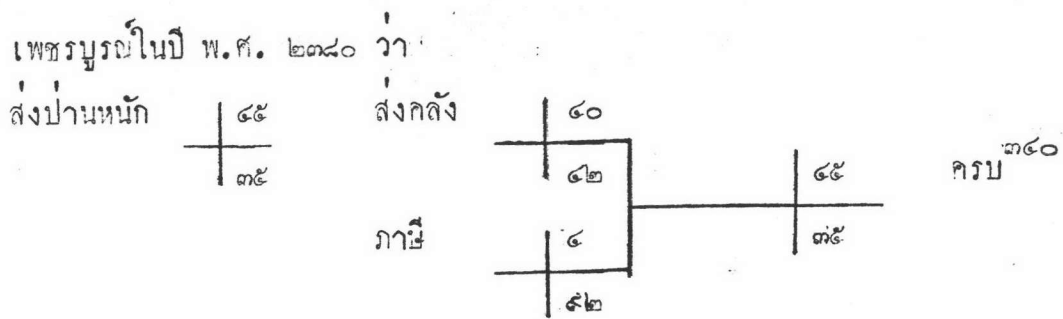
รัฐ! ก็กำหนดอัตราการจัดเก็บภาษีไม้ไว้ว่า ไม้ ๑๐ ท่อน หัก ๒ ท่อน^{๓๓๕} แต่อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถพบมาตรฐานการจัดเก็บในอัตราดังกล่าวได้ เพียงแต่พบอัตราการจัดเก็บไม้ ของเจ้าภาษีในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ ว่าเมืองพิษยส่งไม้ขอนสักส่วย ๑๑๖ ต้น โคนเจ้าภาษี หัก ๑๐ ต้น ดังนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ที่ว่าลักษณะการจัดเก็บน่าจะใช้มาตรฐานเดิมคือ ๑๐ หยิบ ๑

อย่างไรก็ตามความบกพร่องของระบบการจัดเก็บภาษีไม้ซึ่งที่เข้าซ้อนกับระบบ ส่วยจึงทำให้ยากแก่การพิจารณาว่าการจัดเก็บภาษีไม้ซึ่งชนิดไหนเป็นของภาษีที่จัดเก็บ โดยพ่อค้าที่นำลงมาจำหน่าย และเก็บจากกองส่วยไม้และเกณฑ์ส่วยไม้ อย่างไรก็ตาม ไม้ที่ถูกเจ้าภาษีจัดเก็บโดยเฉพาะไม้ในระบบส่วยน่าจะถูกหักใช้ให้เข้ากับจำนวนเดิม เมื่อส่งถึงส่วนกลางโดยมีหลักฐานมายืนยัน ซึ่งหลักฐานดังกล่าวไม่สามารถตรวจพบ หลักฐานในเรื่องของภาษีไม้ในระบบส่วยได้ แต่ได้พบหลักฐานการจัดเก็บส่วยป่าในเมือง

^{๓๓๓} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔, หน้า ๑๑๔.

^{๓๓๔} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๐๖.

^{๓๓๕} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔, หน้า ๑๑๔.

จากหลักฐานการส่งส่วยป่านก็น่าจะพอให้ภาพในทำนองเดียวกันได้ ถึงการ
จัดเก็บในระบบส่วยไม้ได้พอสมควร ในการจัดเก็บกองส่วยไม้และเกณฑ์ส่วยไม้ถึงการ
จัดเก็บของเจ้าภาษีว่าจะต้องหัก ณ ที่ส่งเหมือนส่วยป่าน

ภาษีไม้ซุงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐชนิดใหม่ที่หารายได้ให้แก่รัฐพอ
สมควร เพราะปรากฏว่ามีพ่อค้าไม้ซุงจากหัวเมืองฝ่ายเหนือและล้านนาเข้ามา
จำหน่ายที่กรุงเทพฯ ในฤดูน้ำหลาก ซึ่งตามหลักฐานพบว่ามีไม้ซุงที่กรุงเทพฯ ประมาณปีละ
๓๐๐-๔๐๐ ท่อนต่อปี^{๓๕๑} และหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวสนับสนุนหลักฐานดังกล่าวว่า "ดูกล้า
ลงมาขาย ณ กรุงเทพฯ ปีหนึ่งเป็นไม้พันเศษสองพันเศษเสมอทุกปี..."^{๓๕๒} จากการที่
พ่อค้านำไม้มาจำหน่ายปีละ ๑,๐๐๐-๒,๐๐๐ ต้น ถ้าคิดอัตราจัดเก็บรายได้จากเจ้าภาษี
ในอัตราจัดเก็บ ๑๐ ต่อ ๑ ปีหนึ่งจะมีรายได้จากภาษีไม้ซุงประมาณ ๑๐๐-๒๐๐ ต้นและ
ถ้าตามอัตราจัดเก็บ ๑๐ ท่อนชัก ๒ ท่อน ปีหนึ่งรัฐจะมีรายได้จากเจ้าภาษีประมาณ
๒๐๐-๔๐๐ ต้น ต่อปี ซึ่งหักภาษีไม้ซุงจากระบบส่วยแล้ว

๒.๒ ภาษีน้ำมันยาง

การจัดเก็บภาษีน้ำมันยางได้พบหลักฐานการจัดเก็บภาษีครั้งแรกในบริเวณ
หัวเมืองภาคกลางตอนเหนือ อาทิเช่น มโนรมย์ ชัยนาท สรรค์บุรี อุทัยธานีและนครสวรรค์

^{๓๕๐} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๓๘. ในรัชชุนศรี
รัตนราช กรมพระคลังในซ้ายได้รับป่านใบส่วย.

^{๓๕๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่ใบเรือ, หน้า ๘๓.

^{๓๕๒} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๑๑๔.

เพราะบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งที่มีป่าไม้ยางเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏว่าหัวเมืองดังกล่าวส่งน้ำมันยางในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ ถึง ๖ งวค เป็นจำนวนน้ำมันยางถึง ๑๐,๐๐๐ ทะนาน ภาษีชัก ๕๑๐ ทะนาน^{๓๔๓} การจัดเก็บภาษีน้ำมันยางในบริเวณหัวเมืองดังกล่าวคงจะทำประโยชน์ให้แก่เจ้าภาษีเป็นจำนวนมาก จึงมีการประมูลจัดเก็บภาษีน้ำมันยางเพิ่มขึ้นที่เมืองกำแพงเพชรดังปรากฏ "ขุนประเทสไพโรสารเจ้าภาษีน้ำมันยางแขวงเมืองกำแพงเพชร"^{๓๔๔} และที่เมืองพิศิจรตามลำดับ การจัดเก็บภาษีน้ำมันยางในบริเวณหัวเมืองดังกล่าวไม่สามารถทราบราคาประมูลจัดเก็บที่แน่นอน แต่ทราบอัตราการจัดเก็บภาษีน้ำมันยางว่า ยาง ๑ ตัน จัดเก็บน้ำมันยาง ๓ ทะนาน และเมืองกำแพงเพชรจะต้องส่งน้ำมันยางปีละ ๕,๐๐๐ ทะนาน ต่อปี^{๓๔๕}

การจัดเก็บภาษีน้ำมันยางในหัวเมืองฝ่ายเหนือโดยเฉพาะที่เมืองกำแพงเพชร และพิศิจรจะพบปัญหาการต่อต้านการจัดเก็บจากราษฎรทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือการต่อต้านของราษฎรในทางตรงคือ

ไปรคเกล้าให้ขุนพิศิจวาริขึ้นไปเรียกเก็บภาษีน้ำมันยาง แก่ราษฎร ณ แขวงเมืองฝ่ายเหนือ ราษฎรมีข้อไม่จ่ายภาษีน้ำมันยาง คือ นายฉิม อำแดงเพลิง บ้านพระยาวัง แขวงเมืองพิศิจร ขุนพิศิจวาริให้นายสาทิพย์พวกกำนันเอาตัวนายฉิม อำแดงเพลิงมาจะไต่ถาม และชำระเอาเงินภาษี ขุนบำรุงนอกราชการกับพรรคพวกประมาณ ๓-๔ คน ถือไม้พลอง คาบ มีคชิ่งเอาตัวนายฉิม อำแดงเพลิงไว้ และขุนบำรุงนอกราชการค้ำ นายสาเจ้าภาษีไปฟ้องพระพิศิจรหารับฟ้องไม่...^{๓๔๖}

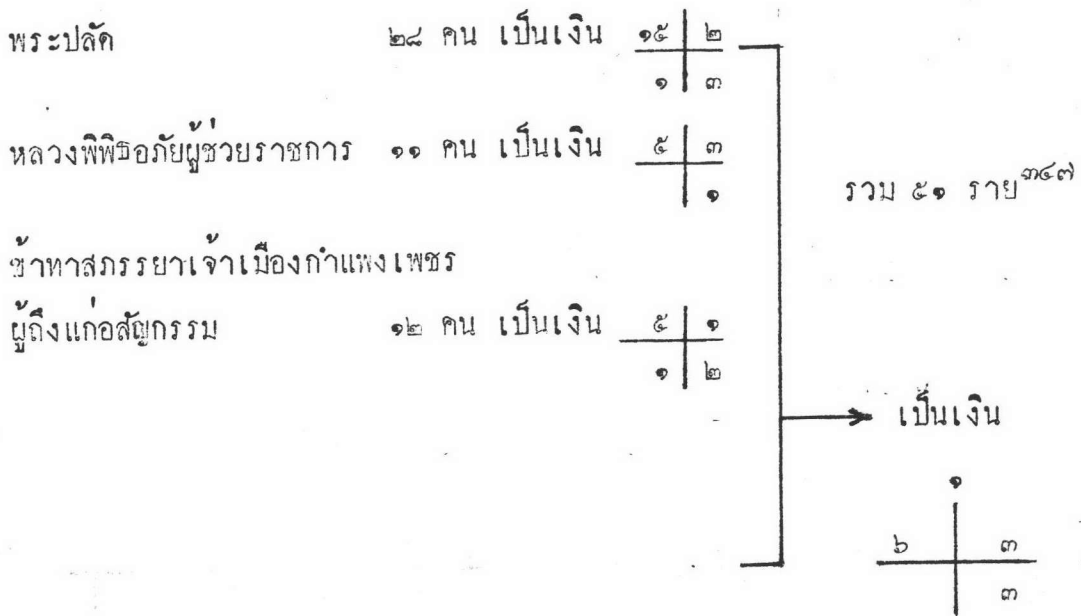
^{๓๔๓} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๗, เลขที่ ๔๒. ฎีกาเรื่องรับน้ำมันยาง ค่าชักภาษี.

^{๓๔๔} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๗๖. ร่างหนังสือเรื่องให้ชำระผู้ที่ชักค่าน้ำมันยางฯ.

^{๓๔๕} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๓๘. ไปบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องขอทำภาษีน้ำมันยางทูลเกล้าฯ.

^{๓๔๖} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๕๗. หนังสือถึงพระยาสรรมบุรี เรื่องให้ส่งตัวอำแดงชำ อำแดงสมบุญ, ความเงินถัก.

และที่เมืองกำแพงเพชรราษฎรชักขึ้น ไม่จ่ายภาษีน้ำมันยาง ซึ่งกลุ่มราษฎรที่ไม่ยอมจ่าย ภาษี เป็นกลุ่มคนที่ได้รับการสนับสนุนจากกรมการเมืองกำแพงเพชร ดังปรากฏ " เป็นคนพรรคพวกบ่าวไพร่

ลักษณะการต่อต้านของราษฎรดังกล่าว เป็นปฏิกริยาที่สื่อเค้าให้เห็นถึงผลกระทบทาง เศรษฐกิจของบรรดากลุ่มผู้นำต่อการสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ส่วนการต่อต้าน ระบบการจัดเก็บดังกล่าวได้ปรากฏที่เมืองกำแพงเพชรเช่นกัน กล่าวคือเมื่อเจ้าภาษี (เงินไซร) น้ำมันยางจัดเก็บในอัตรายาง ๑ ตัน คือน้ำมันยาง ๓ ทะนาน ส่น้ำมันยาง ปีละ ๕,๐๐๐ ทะนาน ราษฎรจึงไม่ท่น้ำมันยาง ทำให้เจ้าภาษีไม่มีน้ำมันยางส่งหลวง ^{๓๔๘}

ดังนั้นเจ้าภาษีจึงหาวิธีการแก้ไขโดยการจัดเก็บจากไค้แทน ในอัตราจัดเก็บ ไค้ ๑๐๐ มัด ต่อ ๑ สลึง ไค้เงิน ๓ ชั่ง แทนน้ำมันยาง ๕,๐๐๐ ทะนาน แต่ต่อมาเรียก เก็บจากไค้ ๑๐๐ มัด ชักไค้ ๑๒ มัด และคิดราคาไค้ ๑๐๐ มัด เป็นเงิน ๒ สลึง ซึ่งในเวลาต่อมาราษฎรเห็นว่าเจ้าภาษีจัดเก็บแรงหนักจะไม่ทำต่อไป ^{๓๔๙}

^{๓๔๗} กทช., จดหมายเหอรัฐกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๗๖.

^{๓๔๘} กทช., จดหมายเหอรัฐกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๗๘.

^{๓๔๙} เรื่องเดียวกัน.

จากปัญหาดังกล่าวทำให้การจับกุมภาษีน้ำมันยางมีรายได้ที่แน่นอน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการต่อต้านของกลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๒.๓ ภาษีผลผลิตส่วนเกินจากสินค้าของป่า

ภาษีดังกล่าวเป็นภาษีที่จัดเก็บจากผลผลิตในรูปสินค้าของป่าที่มีในท้องถิ่น โดยเฉพาะการจับกุมจากราษฎรที่นำของป่ามาจำหน่าย ดังปรากฏว่า "นำเงินอากรเทศสุรา อากรฝ้ายและอากรตลาดจักซ์อครัง"^{๓๕๐} และจัดเก็บจากกลุ่มพ่อค้าที่นำสินค้าดังกล่าวลงมาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ

อย่างไรก็ตามไม่สามารถทราบจำนวนสินค้าเหล่านี้ได้ว่ามีปริมาณเท่าไรที่เจ้าภาษิตำการจับกุมเพราะไม่มีการรายงานการหักภาษีให้ทางราชการทราบ ยกเว้นแต่การจับกุมที่เข้าซ้อนกับผลผลิตในรูปสินค้าของป่าในระบบส่วย เพราะปรากฏว่าเจ้าภาษีจะจับกุมให้มีปริมาณมากเข้าไว้โดยไม่คำนึงถึงสินค้าที่ผ่านด่านภาษีว่าเป็นผลผลิตในระบบส่วย ดังปรากฏการส่งส่วยป่าเมืองเพชรบูรณ์ว่า "ส่งส่วยป่า $\frac{๓๘}{๑๐}$ ภาษีชัก $\frac{๓}{๑}$ "

ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่ปรากฏเป็นจำนวนมากที่เจ้า

ภาษิตำการจับกุมภาษีส่วยป่าในใบ เร่ว และครั้ง ซึ่งคำนวณจากภาษีของสินค้าที่จะถูกส่งลงมาจำหน่ายจากเมืองเพชรบูรณ์อยู่ที่เมืองสระบุรี ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนือดุ่มน้ำปิงและน่านจะถูกจับกุมที่เมืองนครสวรรค์ การจับกุมภาษีที่เข้าซ้อนดังกล่าวรัฐจะหักใช้ให้เมื่อมีหลักฐานจากภาษีมายืนยันซึ่ง ฉลอง สุนทรวณิชย์ ได้กล่าวไว้ซึ่งจากคำกล่าวของท่านก็ได้มีหลักฐานสนับสนุนสมมุติฐานดังกล่าวว่ารัฐยอมรับเมื่อส่งส่วยครั้งว่าครบตามจำนวนที่จัดส่ง แต่ผู้คุมส่วยจะต้องแจ้งให้ทราบว่าโทษหักภาษีเป็นจำนวนเท่าไร จากการจับกุมที่เข้าซ้อนดังกล่าวทำให้ไม่สามารถทราบจำนวนการจับกุมได้ และ ฉลอง สุนทรวณิชย์ ยังให้เหตุผลว่าความบกพร่องในระบบเจ้าภาษิตำกล่าวเป็นสาเหตุให้มีการปฏิรูป

^{๓๕๐} กทช., จดหมายเขตรัฐกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๘๕.

^{๓๕๑} กทช., จดหมายเขตรัฐกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๒๑. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์บอกส่งป่าในใบส่วย.

ระบบการจัดเก็บในเวลาต่อมา

การจัดเก็บภาษีในหัวเมืองฝ่ายเหนือนับเป็นรายได้อย่างหนึ่งของรัฐ แต่ก็นำไปเปรียบเทียบกับรายได้ของรัฐประเภทกองส่วย ส่วยเกณฑ์และอากรแล้วนับว่าภาษีทำผลประโยชน์ให้แก่รัฐทางเศรษฐกิจเป็นจำนวนน้อยมาก แต่อย่างไรก็ตามรัฐก็ได้ขยายการจัดเก็บภาษีชนิดใหม่ๆในบริเวณดังกล่าวเพิ่มขึ้น เช่น ภาษีนุ่น ภาษีไค้ชั้น เป็นต้น

การผูกปี้ชาวจีน

นอกจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐในส่วนของระบบส่วยและระบบเจ้าภาษีนายอากรแล้ว การผูกปี้ชาวจีนก็นับเป็นรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งรัฐสามารถจัดเก็บได้ในปริมาณที่มากพอสมควร การอพยพของชาวจีนเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ รัฐได้ทำการผูกปี้ชาวจีนในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังนี้คือ

เมือง	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินที่ผูกปี้
ตาก	๒๖	๑ ชั่ง ๖ คำลึง
พิจิตร	๔๘	๔ ชั่ง ๘ คำลึง
พิจัย	๑๕๐	๗ ชั่ง ๑๐ คำลึง
กำแพงเพชร	๕๕	๒ ชั่ง ๔ คำลึง
สุโขทัย	๒๔๖	๑๒ ชั่ง ๖ คำลึง
สวรรคโลก	๕๒	๒ ชั่ง ๑๒ คำลึง
นครสวรรค์	๕๒	๒ ชั่ง ๑๖ คำลึง
พิษณุโลก	๑,๑๑๒	๕๕ ชั่ง ๑๒ คำลึง ^{๗๕/๒}
รวมจำนวนชาวจีนทั้งหมด	๑,๗๗๔	รวมรายได้จากการผูกปี้ ๗,๐๘๖ บาท

๓๖๒

กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๖, เลขที่ ๕๒.

จำนวนการผูกปี้ชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ถ้านำไปเปรียบเทียบกับจำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยในปีเดียวกันว่ารัฐได้ทำการผูกปี้ชาวจีนได้ถึง ๗,๖๘๑ คน^{๓๕๓} ซึ่งจำนวนดังกล่าวเป็นชาวจีนที่ถูกผูกปี้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ถึง ๑,๗๗๔ คน และถ้าคิดเป็นเปอร์เซ็นต์จะมีจำนวนชาวจีนอยู่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือถึงประมาณ ๒๔%

อย่างไรก็ตามได้พบหลักฐานการเข้าไปประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวจีนมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ แล้วในหัวเมืองฝ่ายเหนือโดยเฉพาะการเข้าไปประมูลจัดเก็บอากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย^{๓๕๔} แต่ก็ไม่สามารถตรวจพบหลักฐานการผูกปี้ชาวจีนได้ นอกจากนั้นยังพบหลักฐานการรายงานเกี่ยวกับชาวจีนของมัลลอคค ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ ว่ามีชาวจีนเป็นจำนวนมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่เมืองนครสวรรค์มีชาวจีนถึง ๘๐๐ คน กำแพงเพชร ๓๐๐ คน พิจิตร ๑๕๐ คน และเพชรบูรณ์ ๑๕๐ คน^{๓๕๕} จากหลักฐานดังกล่าวห่างจากช่วงระยะเวลาการผูกปี้ชาวจีนเพียงแต่ ๗ ปี ซึ่งชาวจีนตามรายงานของมัลลอคคหายไปไหน จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าการรายงานของมัลลอคครายงานตัวเลขเกินกว่าความเป็นจริง แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติชาวจีนมีเปอร์เซ็นต์ที่สูงมากต่อการถูกกลืนเข้ากับวัฒนธรรมพื้นเมืองในท้องถิ่นได้ เพราะปรากฏว่าได้มีชาวจีนเป็นจำนวนมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือแต่งงานกับหญิงชาวพื้นเมืองตั้งกรณีเมืองพิชัย^{๓๕๖} และพบว่ามิบุตรจีนเป็นจำนวนมากดังกักอยู่ในกองส่วยเมืองพิชัย^{๓๕๗} จากการผสมกลมกลืนดังกล่าว

^{๓๕๓} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๖, เลขที่ ๕๒.

^{๓๕๔} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, หน้า ๕๘-๖๕.

^{๓๕๕} B.J. Terwiel opit, P. 142.

^{๓๕๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๘.

^{๓๕๗} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๔.

ทำให้ชาวจีนเป็นจำนวนมากแปรสภาพจากชาวต่างดาวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองไทยในท้องถิ่นฝ่ายเหนือจากการผูกพันชาวจีนในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ จะเห็นได้ว่าชาวจีนเข้ามาอยู่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่เมืองพิษณุโลกเป็นอันดับที่ ๑^{๓๕๘} และเป็นอันดับที่ ๔ ของการผูกพันชาวจีนในประเทศทั้งหมดในปีเดียวกัน กล่าวคือ เมืองที่มีชาวจีนมากที่สุดคือ ๑) นครชัยศรี ๓,๖๕๕ คน ๒) ฉะเชิงเทรา ๑,๙๔๘ คน ๓) กรุงเทพฯ ๑,๑๖๔ คน^{๓๕๙}

ส่วนเมืองเพชรบูรณ์ได้ปรากฏว่ามีการผูกพันชาวจีนในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ มีจำนวน ๔ คน กล่าวคือ "จีนเบา จีนมัน จีนกก จีนซ้อย เป็นลูกค้ามาซื้อขายสิ่งของ ณ เมืองเพชรบูรณ์ เป็นจำนวนเงิน ๔ คำลึง..."^{๓๖๐}

อาจกล่าวได้ว่ามีชาวจีนเข้าไปอยู่อาศัยในเมืองเพชรบูรณ์น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ ถึงแม้ว่าจะมีรายงานของมัลลอคว่ามีชาวจีนอาศัยอยู่ในเมืองเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ ถึง ๑๕๐ คน แต่การอพยพของชาวจีนเข้าไปอยู่อาศัยในเมืองเพชรบูรณ์ก็คงมีสถานะไม่แตกต่างจากหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ โดยเฉพาะการผสมกลมกลืนกับกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีดังที่กล่าวมาแล้ว และนอกจากนั้นน่าจะมีชาวจีนที่เข้าไปอาศัยอยู่ชั่วคราวหรือพวก "จีนจร" ที่เที่ยวเร่ร่อนค้าขายอยู่ทั่วไป

การผูกพันชาวจีนในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ รัฐกำหนดอัตราจัดเก็บในอัตราคนละ ๔ บาท การผูกพันชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้พบหลักฐานการจัดเก็บเพียงในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามได้พบหลักฐานการผูกพัน

^{๓๕๘} อันดับที่ ๑ ของการผูกพันในหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^{๓๕๙} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๖, เลขที่ ๕๖.

^{๓๖๐} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๕๖. ใบบอก

เมืองเพชรบูรณ์ส่งเงินค่าแรงจีน.

ชาวจีนและค่าแรงงานจีนที่นครสวรรคค์ในอัตราคนละ ๑ คำลึง ๒ บาท เป็นจำนวนเงิน ๓๑ ชั่ง ๗ คำลึง^{๓๖๑} ซึ่งในปีนี้มีชาวจีนที่ถูกผูกปีและเสียค่าแรงงานถึง ๔๑๘ คน

สรุปการจ้ดเก็บในการผูกปีชาวจีนในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ รัฐจะมีรายได้ถึง ๓,๐๕๖ บาท ใน ๘ หัวเมืองฝ่ายเหนือ แต่ในเวลาต่อมาไม่สามารถทราบจำนวนอัตรา การผูกปีชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ทั้งหมดเพียงแต่ทราบว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ที่เมือง นครสวรรคค์เท่านั้น ว่ารัฐสามารถจ้ดเก็บเงินผูกปีและค่าแรงงานเป็นจำนวนเงิน ๒,๕๐๘ บาท และเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ เป็นเงิน ๑๖ บาท อย่างไรก็ตามการผูกปีชาวจีนมิได้ กระทำจ้ดเก็บทุกปี แต่ทำการผูกปี ๓ ปีต่อครั้ง

^{๓๖๑} กษ., จดหมายเหตุนครสวรรคค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๗.

รายการจัดเก็บกองส่วนน้ำดื่มในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

กองส่วนน้ำดื่ม ส่งเป็นเงินแทน มีแต่ละเมือง ดังนี้

	ขุนจ่ามงภักดี ไพร่ ๓๕ คน ส่งเงิน	๑๔๔ บาท
	ขุนสมบัติพิมล ไพร่ ๑๓ คน	๔๕ บาท
	ขุนภินรมย์คีรี ไพร่ ๖ คน	๓๐ บาท
เมืองพิษณุโลก	ขุนศรีไพร่สานต์ ไพร่ ๑๐ คน	๔๒ บาท
๑๐ กอง	ขุนอรุณไพโรจิต ไพร่ ๑๖ คน	๕๖ บาท
	ขุนพิทักษ์พลรบ ไพร่ ๑๔ คน	๕๔ บาท
	ขุนภุมเรศนาวิน ไพร่ ๑๗ คน	๗๒ บาท
	ขุนบำรุงมธูรา ไพร่ ๒๕ คน	๑๐๑ บาท
	ขุนปักษาชูบพล ไพร่ ๑๒๔ คน	๔๗๑ บาท
	ขุนหิมเวศรักษา ไพร่ ๑๕ คน	๗๕ บาท
	ขุนจบพลจันทร์ ไพร่ ๑๕ คน ส่งเงิน	๖๖ บาท
เมืองพิจิตร	ขุนชำนานุหิมเวศ ไพร่ ๑๖ คน	๖๖ บาท
๔ กอง	ขุนจบสรไกร ไพร่ ๕๕ คน	๒๓๑ บาท
	ขุนภุมรินทรราชา ไพร่ ๒๒ คน	๘๔ บาท
	ขุนพิทักษ์สมบัติ ไพร่ ๒๑ คน ส่งเงิน	๗๕ บาท
พิชัย ๓ กอง	ขุนพิทักษ์ภุมรา ไพร่ ๕๕ คน	๒๔๐ บาท
	หมื่นอาจพิทักษ์ ไพร่ ๒๕ คน	๕๕ บาท
	ขุนภักดีภุมเรศ ไพร่ ๔๕ คน ส่งเงิน	๓๓๖ บาท
อุตรดิตถ์ ๒ กอง	ขุนเรณูพุกงษา ไพร่ ๑๑ คน	๓๓ บาท

กำแพงเพชร ๕ กอง	พระสวัสดิ์ภักดี ไพร่ ๑๕๕ คน ส่งเงิน	๔๑๐ บาท
	ขุนประมุดโกโดย ไพร่ ๒๗ คน	๑๒๖ บาท
	ขุนชำนาญพานาวิน ไพร่ ๒๘ คน	๑๒๓ บาท
	หลวงจำเรียมภักดี ไพร่ ๕๒ คน	๑๔๐ บาท
	ขุนศรีชุมพล ไพร่ ๒๑ คน	๘๖ บาท
ตาก ๖ กอง	หลวงสมัครชุมพล ไพร่ ๑๑ คน ส่งเงิน	๒๔๕ บาท
	ขุนยศพิบูลย์ ไพร่ ๒๒ คน	๖๐ บาท
	ขุนวิจิตรโยธา ไพร่ ๑๓ คน	๕๒ บาท
	ขุนพิทักษ์ ไพร่ ๒๐ คน	๘๔ บาท
	ขุนทิพย์ประทีป ไพร่ ๓๐ คน	๑๑๔ บาท
	ขุนสนั่นสารสิทธิ์ ไพร่ ๑๕ คน	๖๓ บาท
สุโขทัย ๕ กอง	ขุนบำรุงภุมรา ไพร่ ๓๕ คน ส่งเงิน	๑๒๐ บาท
	ขุนสอนเจนการ ไพร่ ๑๖ คน	๕๕ บาท
	ขุนศรีสโมสรร ไพร่ ๖๔ คน	๑๑๔ บาท
	ขุนประภาสราษฎร์ ไพร่ ๕๖ คน	๕๑ บาท
	ขุนนารถบำรุง ไพร่ ๓๐ คน	๑๑๔ บาท
	พระวิเศษชุมพล(จางวางช่วยเมือง) ไพร่ ๑๔๗ คน	๖๖ บาท
	ขุนพินิจสมบัติ ไพร่ ๓๕ คน	๑๖๔ บาท
	ขุนพิพัฒน์โกศา ไพร่ ๔๐ คน	๑๔๓ บาท
	ขุนวันนากุมรี ไพร่ ๑๕ คน	๕๑ บาท
สวรรคโลก ๑ กอง	หลวงสวัสดิ์จงใจ ไพร่ ๓๗ คน ส่งเงิน	๑๓๕ บาท

รายการจัดเก็บอากรตลาดเมือง นครสวรรค์ กำแพงเพชร ตาก พิจิตร สุโขทัย สวรรคโลก และพิษณุโลก

๑.	ร้านแผงลอย	เก็บวันละ	๒๐	เบี้ย
๒.	ร้านขายของชำ	เก็บวันละ	๓๐	เบี้ย
๓.	กระเคี้ยกเร'	เก็บวันละ	๑๐	เบี้ย
๔.	หาบเร'	เก็บวันละ	๑๕	เบี้ย
๕.	ร้านขายเครื่องถมยา, ถมเงิน	ปิดะ	๒	บาท
๖.	ร้านขาย คาลปักพักโทน เคียบโอ เลื่อ พอบเต้าปูน	เคื่อนละ	๑	เฟื้อง
๗.	ร้านขายฟูกใหญ่	เคื่อนละ	๑	เฟื้อง
๘.	ร้านขายฟูกเล็ก	เคื่อนละ	๑	เฟื้อง
๙.	ร้านมอญ	เคื่อนละ	๑	เฟื้อง
๑๐.	ร้านขายผ้า	เคื่อนละ	๑	เฟื้อง
๑๑.	กระเคี้ยกเทียวยาย บัวปกดินละ		๑๐	เบี้ย
	ผ้า แกม ค้าย ใหม่	ดินละ	๒๐	เบี้ย
	ไหมทั้งตัว	ดินละ	๒๐๐	เบี้ย
๑๒.	เขียงขายหมู	กระกานเขียงละ	๒	บาท
๑๓.	ร้านขายข้าวสาร	ปิดะ	๑	บาท
๑๔.	ร้านขายรองเท้า(เกือก)	ปิดะ	๑	บาท
๑๕.	ร้านขายเครื่องตะกั่ว	ปิดะ	๑	บาท
๑๖.	คิกขายแพรไหม	เครื่องทองขาว ขายเม็ดด้วยเบญจรงค์	ปิดะ	๑ คำลึง ๒ บาท
๑๗.	คิกขาย ตะบะ กระทะ โอ เครื่องทองเหลือง รมฉาบจาด	ปิดะ	๑	คำลึง
๑๘.	คิกขาย น้ำมันชัน เลื่อหวาย หอม กระเทียม เครื่องจันอับ	ปิดะ	๒	บาท

ไต้ น้ำอ้อย ยาสูบ]

๑๙.	ร้านขายเครื่องยา	ปีละ	๑ บาท
๒๐.	โรงตีทองคำเปลว	ปีละ	๑ บาท
๒๑.	โรงคราม	ปีละ	๑ บาท
๒๒.	โรงสี	ปีละ	๑ บาท
๒๓.	โรงน้ำมัน	ปีละ	๑ บาท
๒๔.	โรงสมุด	ปีละ	๑ บาท
๒๕.	โรงกระดาษ	ปีละ	๑ บาท
๒๖.	โรงสุรา	ปีละ	๑ บาท
๒๗.	โรงเตารูปพรรณ	ปีละ	๓ บาท
๒๘.	โรงเตาทองบุ	ปีละ	๓ บาท
๒๙.	โรงเตาทองหล่อเตาหนึ่ง	ปีละ	๒ บาท
๓๐.	เคี้ยวน้ำตาลคั่วย กระทะ หม้อ	ปีละ	๑ บาท
		ปีละ	๒ สลึง
๓๑.	เคี้ยวน้ำอ้อย กระทะ หม้อ	ปีละ	๑ บาท
		ปีละ	๒ สลึง
๓๒.	เตาเล็ก เตาละ		๑ บาท
๓๓.	เตาข้าวเกรียบ		๒ สลึง
๓๔.	ขนมจีนทำคั่วย กระบอก หม้อ		๑ บาท
			๒ สลึง
๓๕.	เผา หม้อ ปูน } เตาละ		๑ บาท
๓๖.	แพขาย แพรไหม เครื่องทองขาว กาน้ำ ถึง ถ้วยชาม โก เบญจรงค์	ปีละ	๑ คำลึง ๒ บาท

- ๓๓. แพขาย ตะบะ, กระทะ, เคาอิตุ๊กตา, เสื่อป่าน ปิละ ๑ คำลึง
- ๓๔. แพขาย ถ้วยชามชนิดไม้คิ(เลว), เสื่อหวาย, } ปิละ ๒ บาท
 กระแซง, ชัน, น้ำมัน, หอม, กระเทียม
- ๓๕. เรือขาย(เร) แพร }
 กาน้ำ, ถิง } เครื่องจันอับ } ปิละ ๒ บาท
 ถ้วยชาม }
 โอ, กระโถน }
- ๔๐. เรือขาย แพร ไหม }
 กาน้ำ ถิง } ปิละ ๑ คำลึง ๒ บาท
 ถ้วยชาม }
 โอ กระโถน }
- ๔๑. เรือเรขายปูน วันละ ๒๐ เปี้ย
- ๔๒. เรือเรขายขนมจีน วันละ ๓๐ เปี้ย
- ๔๓. เรือเรขายน้ำมันมะพร้าว วันละ ๒๕ เปี้ย
- ๔๔. เรือเรขาย หมากร พดู }
 ถ้วย อ้อย } วันละ ๒๕ เปี้ย
 เบ็ดเสร์จ }
- ๔๕. เรือเสาใหญ่ เป็นคูเบิกเป็นคราว เรือเที่ยวหนึ่ง ๒ สลึง(ที่เมืองนครสวรรค์
 เก็บ ๑ เฟื้อง ๒ สลึง)
- ๔๖. เรือหัวคักแตน เบิกเป็นคราว เรือเที่ยวหนึ่ง ใหญ่ ๒ สลึง
 น้อย ๑ เฟื้อง ๑ สลึง
- ๔๗. เรือ แดง }
 มะเขือ } ล่องมาแต่เหนือ เบิกเป็นคราวเรือ ใหญ่ ๑ เฟื้อง
 น้อย ๔๐๐ เปี้ย
- ๔๘. เรือมะม่วง, น้อยหน้า เบิกเป็นคราวเรือ ใหญ่ ๑ สลึง
 น้อย ๑ เฟื้อง

๔๙. เรือเหินเรือหางเหินลงมาชาย ถ้าเรือยาว ๖ } วาขึ้นไปปีละ ๑ คำลึง
 ๓ }
 ๔ วาขึ้นไปปีละ ๓ บาท

(อากรอันคับที่ ๔๘, ๔๙ เมืองกำแพงเพชรและตากไม่มีการกำหนดค้อตราจกเก็บ)

๕๐. เรือน้ำตาล ใหญ่ ๔ } วาปีละ ๒ บาท
 ๕ }
 น้อย ๓ }
 ๒ } วาปีละ ๑ บาท
 ๑ }

๕๑. เรือขายของชำ ปีละ ๑ บาท
 ๕๒. เรือกระเชอเค็ม ปีละ ๑ บาท
 ๕๓. เรือเครื่องเค็ม ปีละ ๑ บาท
 ๕๔. เรือขายคุ่ม, อ่าง ปีละ ๑ บาท
 ๕๕. เรือขายผ้าเทศ } ปีละ ๑ คำลึง
 ผ้าสุริต }
๕๖. เรือหม้อ ปีละ ๑ สลึง
 ๕๗. เรือขายขนมเป็อง ปีละ ๑ สลึง
 ๕๘. เรือขายน้ำยา ปีละ ๑ สลึง
 ๕๙. เรือปากไค้ ๒ เส้า ปีละ ๑ สลึง
 ๖๐. เรือทุเรียน ๑๐๐ ละ ๑ สลึง
 ๖๑. เรือมังคุด ๑๐๐๐ ละ ๔๐๐ เปี้ย
 ๖๒. เรือขายมะพร้าว ใหญ่ ๕ } วา ปีละ ๑ บาท
 ๖ }
 น้อย ๓ } วา ปีละ ๒ สลึง
 ๔ }
๖๓. เรือขายหอย, แมงดา ปีละ ๑ บาท
 ๖๔. เรือขายสุรา ปีละ ๒ สลึง

๓๑. โรงขายไม้ไผ่ รอกพลึง } ปีละ ๑ คำสั่ง ๒ บาท
 กระตานเส้า }
๓๒. ลอยขายไม้ไผ่ ญีร (สีสุก) บวบหนึ่ง ๑๐๐ ลำ เก็บ ๑ เฟื้อง
 ป่า } ๒๐๐ ลำ เก็บ ๑ เฟื้อง
 รวก }
- อัตราแลกเปลี่ยน พิกัดเบี้ย ๘๐๐ ต่อ เฟื้อง

รายการอาการสมภักสรเมืองพิษณุโลก พิจิตร และกำแพงเพชร

ชนิดของอาการที่เรียกเก็บ

๑.	อ้อยปลูกผสมกับพืชชนิดอื่นๆ	ไร่ละ	๑ บาท
๒.	อ้อย	ไร่ละ	๒ สลึง
๓.	ครามปลูกผสมกับพืชชนิดอื่นๆ	ไร่ละ	๑ บาท
๔.	คราม	ไร่ละ	๒ สลึง
๕.	ถั่วเขียว	ไร่ละ	๒ สลึง
๖.	ถั่วดำ	ไร่ละ	๒ สลึง
๗.	งา	ไร่ละ	๒ สลึง
๘.	กัญชา	ไร่ละ	๒ สลึง
๙.	ปอกระเจา	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๐.	ป่านใบ	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๑.	แมงลัก	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๒.	หอม	ไร่ละ	๑ บาท
๑๓.	กระเทียม	ไร่ละ	๑ บาท
๑๔.	คอกคำ	ไร่ละ	๑ บาท
๑๕.	ถั่วลิสง	ไร่ละ	๑ บาท
๑๖.	ฝ้าย	ไร่ละ	๑ บาท
๑๗.	มะขาม	๒ คัน	๑ เฟือง
๑๘.	ขมิ้น	ไร่ละ	๑ สลึง

รายการอากรสมภักดิ์ เมืองนครสวรรค์

ชนิดของอากรที่เรียกเก็บ

๑. ก่อด้วยไข่ปลูกผสมกับไม้ชนิดอื่น	ไร่ละ	๑ บาท
๒. ก่อด้วยไข่	ไร่ละ	๒ สลึง
๓. ก่อด้วยหัก(มุก) ปลูกผสมกับไม้ชนิดอื่น	ไร่ละ	๒ สลึง
๔. ก่อด้วยหัก(มุก)	ไร่ละ	๒ สลึง
๕. อ้อยปลูกผสมกับไม้ชนิดอื่น	ไร่ละ	๑ บาท
๖. อ้อย	ไร่ละ	๒ สลึง
๗. ครามปลูกผสมกับไม้ชนิดอื่น	ไร่ละ	๑ บาท
๘. คราม	ไร่ละ	๒ สลึง
๙. ถั่วเขียว	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๐. ถั่วดำ	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๑. ถั่วแดง	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๒. ข้าวโพด	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๓. ...	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๔. หอม	ไร่ละ	๑ บาท
๑๕. ดอกคำ	ไร่ละ	๑ บาท
๑๖. กระเทียม	ไร่ละ	๑ บาท
๑๗. พลุไม้ล้มลุก	๑๒ ค้างต่อ ๑ ไร่	๑ บาท
๑๘. มันเทศ	ไร่ละ	๒ สลึง
๑๙. ถั่วลิสง	ไร่ละ	๑ สลึง
๒๐. ก่อด้วยแสงพรอง	ไร่ละ	๓ สลึง
๒๑. แดงโม	ไร่ละ	๑ บาท
๒๒. แดงกวา	ไร่ละ	๒ บาท
๒๓. ชิง	ไร่ละ	๑ บาท
๒๔. ข้า	ไร่ละ	๑ สลึง
๒๕. ฝ้าย	ไร่ละ	๑ บาท

รายการสินค้าของกองทุน

๑.	ผ้าสักหลาด	๓๓	ผืน																		
๒.	ผ้าขาวบาง	๑	ผืน																		
๓.	ผ้าแดงลายสอ	๘	พับ																		
๔.	ผ้ากรอง	๑	ผืน																		
๕.	ผ้าจำมิง	๑๑๔	พับๆละ	๒	<table border="0"> <tr> <td>๒</td> <td>๘</td> <td rowspan="7">] ทอน</td> </tr> <tr> <td>๓</td> <td>๓</td> </tr> <tr> <td>๔</td> <td>๑๐</td> </tr> <tr> <td>๕</td> <td>๒๐</td> </tr> <tr> <td>๖</td> <td></td> </tr> <tr> <td>๗</td> <td></td> </tr> <tr> <td>๗</td> <td></td> <td>บาง</td> </tr> </table>	๒	๘] ทอน	๓	๓	๔	๑๐	๕	๒๐	๖		๗		๗		บาง
๒	๘] ทอน																			
๓	๓																				
๔	๑๐																				
๕	๒๐																				
๖																					
๗																					
๗			บาง																		
๖.	ผ้าลายผืนเขียว	๒	ผืน																		
๗.	ผ้าลายน้ำเงินคอกแค้นทอง	๑๑	ผืน																		
๘.	ผ้าลายซิดวิลาส	๒	ผืน																		
๙.	กลีบ ทอง เงิน]	๖	สาย																		
๑๐.	กรรไกรตัดกระดาษ	๑๘๒	เล่ม																		
๑๑.	กระจกกกลม	๑๓๘	บาน																		
๑๒.	กระจกสี่เหลี่ยม	๒๐	บาน																		
๑๓.	แอบแดง ใหญ่] น้อย]	๖๖	ใบ																		
๑๔.	แหวนทองเหลืองมีหัว แหวนฟันปลา]	๖๔] ๒๔]	๒๘๘	วง																	
๑๕.	ตะไบ	๕๒	เล่ม																		
๑๖.	กระชুমทองเหลือง	๗๐	ใบ																		
๑๗.	ลั่นทะเลดุง	๑	ใบ																		
๑๘.	ปืนคาบศิลา	๒	กระบอก																		

๑๙. เครื่องเทศ	๒๕. ดุง
๒๐. ขวักแกว	๑. ไบ
๒๑. ซ่อนทองเหลือง	๒. อั้น
๒๒. สุมุก	๑. เลม
๒๓. มึก	๑. เลม

ประวัติการศึกษา

นายขวัญเมือง จันทโรจณี สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตพิษณุโลก
(ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยนเรศวร) ปีการศึกษา ๒๕๒๖ เข้าศึกษาต่อ ภาควิชาประวัติ
ศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๑.

